

Дикаев Сайидбек

ОЙЛАНИЙИ
ТУТЎЕНАНИ

Саидбек Дакаев

ОЙЛАНИЙН ТУЛГЕНАШ

(стихаш, поэмаш)

**Грозный
ФГУП «Издательско-полиграфический комплекс
«Грозненский рабочий»
2011**

УДК 8–1С₂(Чеч)
ББК 84(2Рос=Чеч)6-5
Д–149

Дакаев С.М.
Д–149 Волны мыслей (стихи, поэмы). На чеченском языке /
Саидбек Дакаев. – Грозный: ФГУП «Издательско-полиграфический
комплекс «Грозненский рабочий», 2011. – 384 с.

ISBN 978-5-4314-0027-8

УДК 8–1С₂(Чеч)
ББК 84(2Рос=Чеч)6-5

ISBN 978-5-4314-0027-8 © Дакаев С.М., 2011
© Союз писателей Чеченской Республики, 2011
© ФГУП «Издательско-полиграфический
комплекс «Грозненский рабочий», 2011

Дераме дешархо, тахана яздархойн Союзо, 60-шо кхачар-
ша декъал а веш, арайоккху дика вевзаш волчу поэтан Дакаев
Саидбекан роғера гулар.

Гуларан чулацамехъ кезиг яц исбаьхьчу нохчийн дашехъ,
потани говзаллин бакъонаш ца талхош язйина чулацамен гов-
зарш.

Цундела, теша лаъа, хIара говзарш дешархоша езаш
Смоленбург хиларх.

Дахарехъ ирс-аьтто а болуш, керлачу кхоллараллин лакхе-
нишка кхочийла хьо, Саидбек!

Нохчийн яздархойн Союзо декъалво хьо 60 шо кхачарца!

*К.Х. Ибрагимов,
нохчийн Республикан
яздархойн Союзан председатель*

Сан Нохчийчоь – лаьмнийн маьрша мохк

Россин яздархойн декъашхо Дакаев СаьИдбек вина 1951-чу шеран 9-чу сентябрехь Казахски ССР-н Кьилбседа-Казахстански областера Соколовски кӀоштан Сумное юьртахь. Нохчийн халкъ махках даьккхина зама яра иза. Шайн доьзал даймахка юхабирзича, иза Ножин-Юьртан кӀоштан ПӀоьрдалара школе вахара. Ткъа юьззина юккьера школа СаьИдбека чекхъяьккхира Устрада-Галахь (Аргун). Карарчу хеиахь цигахь вехаш а ву иза. Нохч-ГӀалгӀайн пачхьалкхан университетера филологин факультет а чекхъяьккхира цул тӀаьхьа. Тайп-тайпанчу меттигашкахь белхаш а бира: школахь, заводехь, юьртбахаман декъехь машинист, корматаллин-техникин № 29 училищехь, зӀенехь оператор, нохчийн телевиденихь журналист а.

Школахь доьшуш волуш стихаш язъян волавелла Дакаев СаьИдбек. ХӀетахь уьш дуьххьара зорбатуьйхира Шелан кӀоштан газетан, тӀаьхьо «Ленинан некъ» газетан, «Орга» альманахан а агӀонаш тӀехь. Нохчийчуьра кьоначу литературин юкьарчу гуларшкахь а, «Нохчийн поэзин антологи» тӀехь араевлира поэтан стихаш.

1981-чу шарахь араелира Дакаев СаьИдбекан шен киншка а – «Дегнийн йоврйоцу цӀе». Цуьнан коьрта турпалхой бара кьинхьегаман нах, даймехкан зовкх кхоллархой, авторан заманхой.

Вай лакхахь ма-аллара, дӀадаханчу бӀешеран кхузткъалгӀачу шерашкахь араевлира цуьнан дуьххьарлера стихотворенеш. СаьИдбека дагалоьцу ша дуьххьара «Органан» редакце вахана де. Цигахь вевзира цунна хӀетахь оцу альманахан коьрта редактор хилла волу нохчийн литературан кьано Мамакаев Мохьмад.

Мохьмада, кьоначу поэтан стихаш еша а ешна, дика мах хадийра церан, иза шен кхоллараллин ницкъех тешош, хастаме дешнаш а элира цуьнга.

– Мамакаев Мохьмада сайна мел аблла дош тахана а перехь лаьтга суна, – дагаловцу Дакаев СаьИдбека. – Цо сан стихотворенех мел аблларг суна кху дуьненахь мас-со и хIуманал деза а, мерза а дара. Боккxачу синъайам-ци арвеллира со редакци чуьра. Цул тIаьхьа кxо-бийь бутт балале альманахехь сайн могIанаш гича, и доккxа хаза-хетар а дара суна, царал а деза дара Мохьмада со ешар-хочунна вовзуйтуш яздина дешнаш а. Тахана хаьа суна, сан хIетахьлера стихотворенеш мел ледара хилла. Амма Мамакаев Мохьмад бахьанехь поэзига сайн кIаргбелла болам, хIинца а лагIбелла бац.

«Дог дуьйлина мерзаш» гуларна юкъяяхийтина Дака-еве шен хIетахьлера а, тахханалц ша язйина стихотворе-неш а. Амма дуьххьарлерчу шен говзаршна тIехь цо юха а болх бина, ледара, беса меттигаш юккьера дайохуш, уьш хувйцуш. И гуш ду, хIинца вай уьш вовшашца юьстича. Цо гойту, таханлерчу дийнахь Дакаев СаьИдбек кхиьна палла, зеделларг долу, дешан мах а, чам а бевзаш поэт хилар. Цуьнан лирикин турпалхо дахаран маьIна довза даймехь айавелла, шен ницкъ кxочушдолу угтар а дак-кхий диканаш Нохчийчовьнна, шен кьомана дIадала лаа-ран ойланашца веха.

«Пехь доцчу кьиноша хьийзош» хIинццалц яьхна, карарчу хене схьакхаьчна «Нохчийчовь даима кхузахь лаьт-тина, лаьттар ю доьналлехь дуьненал йоккxа» – и лаам, и тешам бу-кx Дакаевн лирикин турпалхочун угтаре а коьр-тинге. Цундела ца олу цо хьан-хьаннах а «Нохчийчовьнан кIенгий»; уьш бу нанас Даймехкан дуьхьа бинарш, дуьне-нан бохамах и цабухкурш.

Цо боху:

Це летта багахь а,
Малх кхетта кьагахь а,
Нохчийчовь-Даймохк бу сан.

Сан Нохчийчовь – лаьмнийн маьрша мохк

Россин яздархойн декъашхо Дакаев СаьИдбек вина 1951-чу шеран 9-чу сентябрехь Казахски ССР-н Къилбседа-Казахстански областера Соколовски кӀоштан Сумное юьртахь. Нохчийн халкъ махках даьккхина зама яра иза. Шайн доьзал даймахка юхабирзича, иза Ножин-Юьртан кӀоштан ГӀоьрдалара школе вахара. Ткъа юьззина юккъера школа СаьИдбека чекхъяьккхира Устрада-гӀалахь (Аргун). Карарчу хенахь цигахь вехаш а ву иза. Нохч-ГӀалгӀайн пачхьалкхан университетера филологин факультет а чекхъяьккхира цул тӀаьхьа. Тайп-тайпанчу меттигашкахь белхаш а бира: школахь, заводехь, юьртбахаман декъехь машинист, корматаллин-техникин № 29 училищехь, зӀенехь оператор, нохчийн телевиденихь журналист а.

Школахь доьшуш волуш стихаш язьян волавелла Дакаев СаьИдбек. ХӀетахь уьш дуьххьара зорбатуьйхира Шелан кӀоштан газетан, тӀаьхьо «Ленинан некъ» газетан, «Орга» альманахан а агӀонаш тӀехь. Нохчийчуьра къоначу литературин юкъарчу гуларшкахь а, «Нохчийн поэзин антологи» тӀехь араевлира поэтан стихаш.

1981-чу шарахь араелира Дакаев СаьИдбекан шен киншка а – «Дегнийн йовройоцу цӀе». Цуьнан коьрта турпалхой бара къинхьегаман нах, даймехкан зовкх кхоллархой, авторан заманхой.

Вай лаксахь ма-аллара, дӀадаханчу бӀешеран кхузткъалгӀачу шерашкахь араевлира цуьнан дуьххьарлера стихотворенеш. СаьИдбека дагалойоцу ша дуьххьара «Органан» редакце вахана де. Цигахь вевзира цунна хӀетахь оцу альманахан коьрта редактор хилла волу нохчийн литературан къано Мамакаев Мохьмад.

Мохьмада, къоначу поэтан стихаш еша а ешна, дика мах хадийра церан, иза шен кхоллараллин ницкъех тешош, хастаме дешнаш а элира цуьнга.

– Мамакаев Мохьмада сайна мел аьлла дош тахана а дерехь лаьтта суна, – дагалоьцу Дакаев СаьИдбека. – Цо сан стихотворенех мел аьлларг суна кху дуьненахь мас-со а хьуманал деза а, мерза а дара. Боккхачу синъайам-ца аравелира со редакци чуьра. Цул тIаьхьа кхо-бийь бутт баьалле альманахехь сайн могIанаш гича, и доккха хаза-хетар а дара суна, царал а деза дара Мохьмада со ешар-кочушна вовзуьйтуш яздина дешнаш а. Тахана хаьа суна, сан хIетахьлера стихотворенеш мел ледара хилла. Амма Мамакаев Мохьмад бахьанехь поэзига сайн кIаргбелла безам, хIинца а лагIбелла бац.

«Дог дуьйлина мерзаш» гуларна юкъяахийтина Дакаев шен хIетахьлера а, тахханалц ша язйина стихотворе-нен а. Амма дуьххарлерчу шен говзаршна тIехь цо юха а болх бина, ледара, беса меттигаш юккъера дIайохуш, уьш хуьйцуш. И гуш ду, хIинца вай уьш вовшашца юьстича. Цо гойту, таханлерчу дийнахь Дакаев СаьИдбек кхиьна ваьлла, зеделларг долу, дешан мах а, чам а бевзаш поэт хилар. Цуьнан лирикин турпалхо дахаран маьIна довза лаамехь айавелла, шен ницкъ кхочушдолу угтар а дак-кхий диканаш Нохчийчоьнна, шен кьомана дIадала лаа-ран ойланашца веа.

«Техь доьчу кьиноша хьийзош» хIинцалц яьхна, карарчу хене схьакхаьчна «Нохчийчоь даима кхузахь лаьт-тина, лаьттар ю доьналлехь дуьненал йоккха» – и лаам, и тешам бу-кх Дакаевн лирикин турпалхочун уггаре а коьртаниг. Цундела ца олу цо хьан-хьаннах а «Нохчийчоьнан кIентий»; уьш бу нанас Даймехкан дуьхьа бинарш, дуьне-нан бохамах и цабухкурш.

Цо боху:

Це летта багахь а,
Малх кхетта кьагахь а,
Нохчийчоь-Даймохк бу сан.

Хъан хуъу бахахъ а,
Со лахъ а, со вахахъ а,
Ду иза сан деган са!

Дуьнен тЕхъ дехачу массо а адаман санна, хЮкху лаьттахъ цхьа маЪиг Дакаевн турпалхочун а ю масса-рел сийлахъ, еза меттиг – Нохчмахкара исбаьхъа юрт ГЮьрдала, шен гондахъа лаьмнаш а, «пепнийн куйнаш уьйуш, сетта сийна дукъ» а долуш. Цигарчу суьйренел хаза, генахъ я гергахъ, хЮмма а ца карийна цунна, цуьнан лерсинехъ даим а «дека юьртан зов». Цигахъ «буса лам тЕе хуу беттаса», «седане цхьаь-м дуьйцу цо шен маттаца». Миччахъ а ша хиларх, дуьненан зовкхехъ ша ххийзарх, ойланаша даим а дIавоьху и цига:

...Минотехъ масийтта некъ оьций,
Цара со массанхъа кхачаво.
Юха а, бер санна, куьг лоций,
Сайн юьрта – ГЮьрдала валаво.
Бераллин ирзешка некъаш деш,
Кегаярх, ойланаш кIад ца ло.
Дайн хилла ков-керт, сан сийна беш
Ма-ярра юха а суна го...

Шен дикачех цхьаь йолчу «Йюьхна Iуьйре» стихотворенехъ Дакаевс дуьйцу Нохчийчоьнан уггаре ирчачу бо-хамах – дерриге а халкъ махках даккхарх: «кхиэл йоцуш, бехк боцуш хьоган кхаж баьлла, нохчий бу дуьненахъ махьшаре лобхкуш». Оцу дийнан теш ша хилча санна, хилла ма-хиллара дуьззина суртхЮттадо цо цуьнан.

Цу дийнахъ йожийна харцоно бакъо, «сауьйзуш, доркъана мох тийжа арахъ», къизалло, тоьлла, шен бохъ буйгIу. ХЮкху стихотворенехъ юх-юха далочу цхьадолчу моголанашца цу дийнан къизалла тIетIа чIагIйо, юха а, юха а дешархочун тидам цуьнан инзараллина тIеберзош:

...Лаххыйна, цхъа инса ца дуйтуш, кхана

Нохчий бу кечбина махкара лахка...

...Йоьлхур ю, йицъелла, Нохчийчой-Нана –

Сагуйдуш, тЕкхийда маьгтаза буйса...,

...Малхбузе хъажийна сатийсам муьйлуш,

Блаьргийн нур, азделла, дуьсур ду кхола...

Дешан говзанчин ницкъ бу-кх, оццул лазаме, Гийжаме суртхотто, шена и гина ца хиллашехь.

Таханлера хЮкху тЕмийн къызалла а ган доьгІна хиллера Дакаевна шен махкахь. ХЮра шен къоман кІанта санна, цо а хала лов цуьнан иэрчалла, лобху и хиларан бахъанна, Кхузахь цхъаь ала догІу: хІара тІаьххьарлера хиламаш тЕкхачале дуккха а хьалха цо яздина могІанаш «даго цхъаь хьобхуш» яздина хилла-те олий хетта. Барзах Тесачу динан тотем яр, жайнахь а уггар а къиза лору и экха нохчийн амалца йогІуш хилар хаьа вайна оьрсийн тЕман историкаша а, цхъацаболчу яздархоша а дитинчу йозанаш тЕра. Ткъа вий вуьйцучу поэта цуьрриг а лах ца до берзан шатайпана Гиллакхаш: къармазалла, майралла, каделла. Амма цунна лан хала ду вайх къацахетарша еккъа и амалш бен нохчийн къоман цахилийтар. Царна ца го, я ган ца лаьа, вайн къоман тоьлла Гиллакхаш, амалш. Берзан дозадоцу маршо а, нохчийн сийлахь, еза, амма адамаллин гураш чохь лаьгташ йоьу маршо а цхъаьна ца йогІу («Абсолютни маршо» боху кхетам – иза анархи ю, шена луьург лело, шен уггар а лахара синхаамаш а гайта я царах пайдаэца бакьо луш, амма «маршо» боху кхетам – цуьнан шен дозанаш ду: Гиллакх-овздангаллин, дикачу, сийлахьчу синхамийн доза, цуьнца ца богІу муьлхха а дуьнене, адамашка, Іаламе хьежамаш. Уьш цхъана тЕгІане берзийна вайн дайша, шайн Іадаташна тЕ а тийжаш, цул тІаьхъа – ислам-динан хьехамашца. Цундела боху-кх поэта:

Делан дуйнах чIагIо йина,
Дийца сецна бакъдерг ду сан:
Иштта дац и...Со ца вина
Барзо кIезий динчу буса.
Жирга берзан буйса эцна,
Со ца веъна дахар цеста...

...Со ца веъна кху дуьнена,
Пусар доцуш бакъо хъеша,
Зоьртал хиларх, цхъана дена,
ГорахIуьтгуш, велакежа.
Со ца веъна, ши куьг лаьцна,
Карахь-куьйгахь доцуш, тиекъа...

Дакаевн нохчи кху лаьтта тIе веана «маьлхан дийнахь дахар хъеста», кху лаьттахь «Iуьйренаш могош-маьрша яржо», уьш массарна а елийта. Ийман-беркат шен «гуьйренан тIемах а тесна» веана, муьлхха а тохар, хало тIехIоттарх шен доьналлийца тоьлла нохчо ву СаьИдбекан турпалхо. «Доьналла туьйлира» цIе йолу стихотворени юьзна ю шен къомах а, Даймахках а долчу дозаллех. «Герзийн дур делхош, нанойн бIаьрг белхош», хъешна вайн Нохчийчоь. Цуьнан чевнийн даI даим а Iийжар ду, баьрзнашна тIе хIиттина чарташ гуш. Уьш хIиттийна бехк болуш а, боцуш а изгначарна. БIаьрзечу кхолламан некъаша пана кхийсина къомах цхъаберш. ХIокху муьрехь а евзира ямартло, левзира харцонех, «цIийлахь ког хIоьттина, къьизалла гIаьттира».

ХIетахь а (поэт ша теш волчу шерашкахь) тоха са доцург вуьйхира собарх, доьналла, шен мехкан дуьхьа хIуьу а лан болчу лаамах. Уьш, цхъаберш, дуьне мел ду дIасабахара, кхиберш, харцонан ницкъана къера хилла, цунна дуьхьало ян гIорасизехь дIатийра. Амма царал а дукха хиллера доьналла, яхь ерш. Уьш ца идира богучу

Диймакках, цийх юьзначу Нохчийчоьнах. Царах лаьчна штта боху поэто:

Са доцург вуьйжира,
Дог доцург вуьйхира.
Синпхенаш дуьйлина,
Добналла туьйлира...

Теман къизаллин маьйна дацаран билгало санна го вайна «Темах ловзар» цѐе йолчу стихотворенин турпалхо, иза дитта кѐл охьа а хиьна, берийн темах ловзар тергаш деш ву. Иза кхета оцу бераша схьаэцнарг баккхийнаш «Темах ловзар» дуйла. Беккъа тѐм бен ца гучу берийн чевне, девне а доцу ловзар массо а воккхачун бехкена дуйла хаьа цунна. «Баккхийнаш цу темах левзина, цо бина дика болх бевзина», – боху цо кегийчаьрга. Цо царна дуьйцу йохийначу яртех, гѐланех, дай белла бисинчу довзалех, хеназа къежбеллачу нанойх. Цѐхьа весет, тѐдиллар, декхар санна ду цуьнан дешнаш:

Варийлаш, темах ма ловзалаш,
Цо вайна деанарг довзалаш!

Дакаевн лирикин турпалхочунна хѐкху лаьтгахь дешчу адамийн декхар харцонца, къизаллийца кьийсар го. Нагахь стаг и декхар хууш вацахь, маьйне дац цуьнан дахар – иштта стаг, шена чохь са делахь а, велла ву:

Гиний шуна, бегаш боцуш,
Цѐкъа а тидам биний аш,
Лаьттан цѐнкъахь сиз-лар йоцуш,
Когаш текхо Индагѐаш?

Мохо цѐийзаш, яьсса лобхку
Гѐа-буц йоцу аренаш,

Еккъа куйнан бакъо йокъу
Ша тГехъ шийла маренаш...

Халахета верас воцу
Тезет – баьсса кадамаш.
Кешнийн кертахъ лахъта доцуш,
Са чохъ, делла адамаш...

Кхузахъ вина хиларх, нохчийн мотт буьйцуш иза хиларх, мил-милла а ца хетта вайн турпалхочун шен мехкан – Нохчийчоьнан, кІант. Ша велахъ, цуьнан кІант хила веза, Даймахкана ямарт воцуш, цунна чу шен садиллина.

Массо а адамна уггаре а хьоме ю нана. Ненан декхар такха хала, деза-сийлахъ а лерина ду. Шен нене болу безам цхъа атгачу, амма дешархочунна дагах кхетачу дешнашца гайта ницкъ кхочу Дакаев СаьИдбекан:

КІантана сагатдеш,
Лела хьо гІийла –
Суна и дазделла, нана.
Воккхавеш хьо йолчу
ВогІу со хийла,
БІаьстенца хьан марахъарча.

Хьан лаам къарбина,
Дош шалхадубьлуш,
Лар яйна ца лела, нана.
Даймахке ахъ белла
Безам а муьйлуш,
Хьо йолчу вогІур ву, нана.

«Генара аьзнаш» а, «Шина тобанан монолог», «Ненан узам», «Йоьхна Іуьйре» а цѐраш йолчу поэзийн автор а ву СаьИдбек.

Хьалхарчунна тӀехь автора гайтина нохчийн юьртан дахар, цуьнан бахархойн гӀиллакхаш, амалш. Иштта цо гойту гӀиллакх-оьздангаллин дозанаш хьобшучо кхулла дуьнеме хӀуманаш а. Харцонна, ша санна волу стаг кхечу стига аьллинашварна, и верна дуьхьалояр тӀедужу кьоначу Кесиринна. И хала гӀуллакх йобӀан эгӀазчу белшаш тӀехь диттичу нахана бехкбуьллу автора. Вийначу шен вешин чӀир екхар ду Кесирас дагалаьцнарг, ткьа юьртахошлахь:

Чирана юкь йобьхкуш,
ДӀахӀотта вацара цхьа а...
Вагийнарг вацара,
Тахана, «Со!» – аьлла, вала...

ХӀетте а поэмин турпалхочун Кесирин куьйга изьайо и харцо а, кьизалла а.

«Шина тобанан монологашкахь» коьрта турпалхой тобанашка бекьабелла гойту: Сонталла, Тешнабехк, Кьизалла, Сутаралла – цхьана агӀор, Вошалла, Оьздангилла, Кьинхетам, Комаьршалла вукху агӀор, хӀара дуьне кхобьлличхьана гуттар а дуьхь-дуьхьал гӀоьртина лаьттин йолоу и ши тоба. Царах:

Цхьаь гӀерта дахаран
Хьаркашна дашо варкь дилла.
Ткьа важа – дуьне а,
Даржийна, кога кӀел дилла...

Оцу монологийн чаккхенехь дешархочунна хьалха, харцоно, шен де тоьлла, бакьо изьийча, и хьешча, хӀун хир ду боху хаттар хӀоттадо авторо кицанийн кепехь язбинчу шен беамогӀанашкахь Дакаевс уьйурш дахаран логбаккхамийн чолхаллаш ю. Онда а, майра а шайх лаьцна дахаран агӀо го царьгахь:

Сан деган иллеш дац
Іамийна, ког тоьхча, кхера
Уьш, довлуш, дуьссур дац
Харц-Солтин вортанна тІера.

Цуьнан турпалхочун дахар валлалц бен дац, шен
Іожаллел тІаьхья а це карлаяккхал, коган лар кху лаьт-
техь йитар бен – кхин Іалашо хила ца еза дахар.

Дакаев СаьІидбекан кхоллараллехь кІезиг дац нох-
чийн угтаре ирчачу бохаман цхьанна – 1944-чу шеран Іай
дийнна халкъ махках даккхарна – лерина языйна агІонаш.
Иштгачех ю «Йоьхна Іуьйре» а, «Ненан узам» а цІераш
йолу поэмаш. Оцу буьрсачу дийнан сурт нуьцкъала кхоб-
ллина автора «Йоьхна Іуьйре» поэмехь, хІетахь «ший-
ла мох сауьйзуш тийжара араьх» ткья нохчийн ярташка
«къемат-де хыйза, тІам бетташ лаьттахь», Нохчийчоь а
ю «де эшна, де доьхна» хыйзаш. ТІаккха цуьнан баьхана
довзуьйту:

Кхиэл йоцуш, бежбоцуш,
ХьогІан кхаж баьлла,
Нохчий бу дуьненан
Махьшаре лохкуш.
Ца хобтту: хьяьнгара,
ХІун гІалат даьлла –
Даймехкан марзо ю
Нохчашна йоьхкуш.

Муьста, маьтгаза дешнаш кхуьйсуш, хыйза эпсарш-
ший: ялтин кана схьээца а ца буьтуш, аралобхку кегий-
нашший, баккхийнашший; метгара гІовттийна эгІаза бе-
раш, дерзинчу догІамашца шайн нанойх хьерча», ткья уьш
халачу, ца бевзачу маьхка дІабига:

Текхаргех таръелла,
Некье сатесна,
Церпошташ кечъелла
Малхбале тизкха.

Ткъа оцу бехачу новкъахь:

Каш доцуш, барз боцуш
Вуьсур ву хийла
Верзина акхачу
Аренийн долахь...
..Синчархаш изгначу
Аренийн панахь
Мохо дой хохкур ду
Дорцан къахь луьйсуш.
Ноблхур ю, йишхаьлла,
Похчийчоб-Нана...

Церпошт некъан бохаллехь вуьсур ву хийла, уьш
лаьтте кховдо гергарчех цхьа а воцуш. Ткъа оцу аренийн
панаьлехь эгна юьсур ю синчархаш:

Шаьш готтехь кыйлинчу
Зобпарех девлла.
Синош ца уьдур ду,
Яххьаш ца оьхьуш,
Массо а кIотарахь,
Массо а эвлахь
Дайх, нанойх йисина
Ков-керташ лобхуш...

Оцу доьхначу дийнахь, «хирцинчу кхоллабийн лар-
чанааш эцна, акхачу мехкашка синчархаш йизкъа «нох-
чийн халкъ кьизалло новкъадоккхуш», дубнен тIехь ца

хилла хЮкху моґанийн автор. Амма шена ца гиначу оцу тЕхкЪизачу хиламан ирча сурт ешархочун дагах кхеташ кхолла ницкъ кхаьчна Дакаев Саґидбекан. Цул тЕаьхьа ворхІ шо даьлча дуьнен тЕе ваьлла иза шен дайн боцчу махкахь.

Ша кхеттал хилчахьана цунна гуттар хезашдерг хилла хЮкхунна цкъа а ца гинчу ДегІастанах, Нохчийчоьнах а дийцарш. «Ненан узам» поэма шех лаьцна язйина автора. ВорхІ шо хьалха Нохчийчоь билхина узам бу цуьнан лерехь лекхалуш, и хаддаза ненан къамелашца, беснеш тЕе ледачу бЕаьрхишца хезаш-гуш. Нанас дуьйцура кхунна цхьа «туьйра», «буьйцура, хьегавеш, баьццара зезагийн мохк». КІанта юх-юха а доьхура цу махках «туьйра» дийцар. Цуьнга ладоґарца безам кхоллалора шен а бЕаьрга гина боцчу дайн махке.

Нохчийчу юха цЕаверза язделла хиллера халкъан, цуьнца цхьаьна хЮкху поэмин турпалхочун а.

Сан ненан туьйранаш
Бакъхилла, бЕаьргашца лубттуш,
Дуьненан хазаллах

Цецвуьйлуш, кхийтира чам, – боху цо поэмин чаккхенехь. ХІинца иза шен дайн лаьтта тЕехь ву, нанас майийццара, туьйране-исбаьхьчу Нохчийчоь. Цул тЕаьхьа иттанаш шераш дЕадахна, нана а бакъдуьнена йирзина:

...Делахь а, сан ненан
Узам бу тийналла лобцуш,
Ойланех тийсалуш,
Хаац-кха, хІун де бах цо.
Мел хьадарх, мел вадарх,
Цуьнгара вала йиш йоцуш,
Сан лерехь текъаме
Мукъам бо цу узамо.

ХIаь, йоьрзур яц хIетахьлера чевнаш нохчийн дег-
наш чуьра цкъа а, уьш хьегIа юьсур ю гуттаренна а.

Ала догIу, хIара вай йийцина поэма Дакаев
СаьИдбекан утгаре тоьлладех цхьаь ю.

Дакаев СаьИдбекан байташ кIорггера маьIна долуш
а, дикаре философски хьежамаш болуш а ю. Цо гойту
цунна ша язъеш ерг кхачам болуш, поэзин лехамашна
жон луш хила лаар.

Шуьйра ю Дакаевн поэзин тематика. Амма стенах а
лаьцна ша язъечу хенахь, цо лардо нохчийн дош, къаь-
сттина безамах лаьцна язйинчу байташкахь дика го и.
Нохчийн фольклорехь санна, эвхьазлонех ларлуш, озь-
дангаллин дозанаш ца хедош, нохчийн къоман башхал-
лаьцна юьйцу поэто кIентан а, йоьIан а юкъаметтиг.

Iад санна, дуьйлина

МарлагIа дуткъа дегI,

Хьо йогIу, дайдина

ГIургIезан болар.

Блаьрг тилош, маьлхан нур

Даьржина хьуна тIехь –

Малхана лиьна-те

Яккха шен дола?

Кхузахь го поэт эвхьазчу дешнех ларвалар, дайн шир-
чу илийн вастех цо пайдаэцар: «маргIала дуткъа дегI»,
«ГIургIезан болар». Иштга ю Дакаевн безамах лаьцна мел
полу стихаш.

Дакаев СаьИдбекан поэзи догдикаллех, массо а ада-
маншка, Даймакхе, Iаламе болу безамах юьззина ю. И
тIечIагIдо хIокху могIанаша, цара шайна чулоцу дерриге
а: поэтан садуург а, хиларна иза мел кхоьрург а:

Дуьненахь ларо ницкъ гулбелла
Тахана, адам, хьан долахь.
ХIун хир ду, кьинхетам хьулбелла,
Хьобгара гIалатло ялахь?

ХIун хир ду, гIа-гIамарш охкийна,
Зезагаш, ца гIовтта, изгахь?
ЧIиркьечу йочано кхохкийна,
Дуьне шен дахарах хьегахь?

Хьан вонан кхерамо Iадийна,
Iаламо мохь-орца алахь,
ХIун хир ду, ахь ирсах хадийна,
Бехкбоцчу беран мохь балахь?..

*БУРЧАЕВ Хьаблим, литературин критик,
Россин яздархойн Союзан декъашхо*

Даймахках ойланаш

Дакаев С. _____

Даймехкан лаьтта тӀехь
Хийра, сов воцуш,
Хилла со дуьненан
Дог долччохь ваьхна!..

Лаяттар ю хЮккхахь...

Кхолламо готгачу
Дуьненан чухчаре хыйзош,
Йилбазийн пѐлгаша,
Ирйина, ка-мIараш кыйзош,
ДегIаха дIакъасто,
Йисина син-обзиг ийзош,
Яьхнера Нохчийчоь,
Тѐхь доцчу кьиноша хыйзош.

Шалхонца кхийдачу
Шеконех синхьяам боцуш,
Лергдиллал тешамца
ЛадогIа цхьа кхане йоцуш,
Яхьйолчу дегIах чекх
Луурийн сагайтар доцуш,
Яьхнера Нохчийчоь,
Тѐкховда кьинхетам боцуш.

Болатан тIум хилла,
Дехчинчу дегIан саетгаш,
Дилхала йийшина
ХьегIачу чевнийн даI Iеткъаш,
ХьогIан бIаьрг бегIначийн
Сатийсам кагбина лаятта
Нох тассал - кхин доцу –
Турпалчу Даймехкан латта.

Малхбале, малхбузе,
Букъ сеттош, суждане хІуьтту
Хьан сийдеш, дуьненан
Кийрара довха аз гІуьтту,
Къийсаман аганах
Къонахий кхийна латта,
Хьан дегІан кхолламан
Дадевлларш ца хилла атта.

Стигланийн шораллехъ
Кхозучу хьан тхевнах лета,
Баланийн буйнара даьлладу
Сина ма-хетта,
Хьан ойла хьаьстина,
Лепар ду седарчийн бІаьргаш,
Лам-корта айбина,
Хьо маьрша хьожур ду цаьрга

Зевнечу иллеша
КІажаршца дуьйцина кочар,
Хьакъдина, замано
Уллур ду хьан дегІан коча.
Урд хиллал - кхинйоцу –
Нохчийчоь даима хІоккхяхъ
Лаьттина, лаьттар ю
Добналлехъ дуьненал йоккха...

Добналла туьлира

Герзийн дур дилхира,
Нанойн баьрг билхира,
Тпамо са Гийшира –
Нохчийчоь хьийшира.

Чевнийн даI Гийжира,
Жим-Иалам тийжира,
Баьрзнаш тIехИиттина
Чарташ а ГИиттира.

Бехкбоцург вуьйжира,
Бен боьхнарг вуьйхира.
Кхолламан кхийсарша
Къам пана кхийсира.

Ямартло евзира,
Харцонах левзира.
Цийлахь ког хIоьгтина,
Къызалла ГIаьттира.

Са доцург вуьйжира,
Дог доцург вуьйхира.
Синпхенаш дуьйлина,
Добналла туьлира...

Сан дехар

Дахарехъ коган лар йоцуш,
Тилкхазаваьлла со лелахъ,
Сан дегӀах, кьинхетам боцуш,
Зама, ахъ сийна цӀе елахъ.

Хьарамло, ямартло лъоцуш
Шалхонца бӀаьргийн нур делахъ,
Церан нур лаьтте дӀаоьцуш,
Зама, ахъ со бӀаьрзе велахъ.

Даймахках хийца йиш йоцуш
Суна чохъ мерза са лелахъ,
Лаьтга тӀехъ кхин рицкӀа доцуш,
Сох некъан кӀарлагӀа елахъ.

Деган чIагIо

Гелдаларх, дегIана
Аьхналла лобхуш,
Боккхур бац лаьтта тIехь
Ас цхьа а ког.
Стогаллех, гIиллакхех
Цахервар доьхуш,
Лерамца дахаре
Хьобжур ду дог.

Дахаран кханенаш
Луьстучу новкъахь
Нисвелча гIелвелла
ГIо эшна верг,
Вуьтур вац дIатесна,
Теттина юьстах.
Вуьтур вац, кхоййна
Ницкъ кхочуш дерг.

Хьарамло, ямартло
Ойланехь къуьйлуш,
Шад бина, вочунна
Йобхкур яц юкъ.
Бохам тIехIобттича,
БIаьргех хиш дуьйлуш,
Харцонна «къурд» аьлла,
Берзор бац букъ.

Турпалчу Даймехкан
Добналла дуйцуш,
ТІам тоьхна, аьрзунах
ГІоттур ду дош.
Цо мукьам ойур бу,
Нохчийн мотт буйцуш,
Даймехкан Іаламан
Хазалла товш.

Дуьненан юкъ

Бераллехь хІуьа а
Дужура даг чу:
Ойланаш кхийдара
Дуьненан ара:
Стигла бІаьрг боьгІура,
Маьлхан нур даьгча,
Сийначу геналлех
Са хьаьгна Іара:

Эзарнаш седарчийн
Серлонаш лета
Ца евза паналла
Кхачало стенгахь?
Шад баста йиш йоцуш,
Дуьненах хедда,
Кьайленаш хІунда яц
Текхача гергахь?..

Мобттура, лаьмнаш ду
Дуьненан пенаш,
Белшаш тІе язьелла
Стигланаш сецош.
Ас синтем, садууш,
Хоьхкура гена,
Ойланий масаллех
Сийна суй летош.

Баьргаш сан хьуйсура,
Стиглан юкъ лобхуш,
Тийналлин тIам лаьцна,
Баьршашка лесташ.
Паналла-м кхозура,
Седарчий обхьуш,
Некха тIе латийна
Беттан шай – цIеста.

Цул тIаьхьа, мацбелла
Сатийсам хьегIаш,
Дуьненан юкъ яра
Ойлане лехнарг.
Ас сема синкхетам,
Набаран гIенаш,
Дуьненан яьржинчу,
Шоралле кхехьна...

Со маца кхочур те
Дуьненан юккъе –
Ваьгнера, хьаьгнера
Цигахь дерг довза.
Сагатлой, волура
Ламанан дукъ тIе,
Анайист кхачаеш,
Ойланца ловза.

Са мере кхачийна
Бехк-гуьнахь доцуш,
Хьийзийна ойланаш
Ас парГатгьяьхна:
Даймехкан лаятта тГехь
Хийра, сов воцуш,
Хилла со дуьненан
Дог долччохь ваьхна!..

...Со човхавелахь

Дозаллех, кураллех айвелла,
Бохь лаца, лекханиг ца лехна гу. —
Сан даго, босбаьхьна, макхделла,
Къайлене ерзийна ца кхехьна хьу.

Ирсо цхьаь шен корехь велийча —
Согга а воккхавер кховдийна цо.
Я кхиверг гIайгIано гIелвича —
Сан кийра катоьхна сингаттамо.

Шайна чохь ямартло лачкъийна,
Ас бIаьргаш дахаре ца бийгIина.
Бакьоно куьг лаьцна, гIаттийна,
Харцонца ца тарлуш, со ийгIина.

Чам кхетта, марзонах ца Iебаш,
Даймахке безам а мийлина ас.
Цундела, дахаро, сох тебаш,
Шех тешам байина, ца йина вас.

Сан зама, сан шерийн некъ луьстуш,
Лачьяьлла хаалахь сан коган лар,
Ас хьуна тIедуьллу, ца хьоьстуш,
Шен хеннахь човхийна, сайн доладар...

Даймахке

Сан Даймохк! –
Хъан ву со,
Хъан дегІан
Дагах схъаваьлла.
Цхъа цІий ду,
КІежтуьйсуш,
Вайшиннан
Пхенашкахъ кхехкаш.
Ненан аз товжийна,
Аганан илли ахъ аьлла,
Мерзачу набаро
Іехийна,
Хъан марахъ техкаш.
Шелвелча,
Со вохвеш,
Хъайн дегІан
Йовхо а елла,
Хъаьстина,
Догъэцна,
Некъ хьобхуш,
Ваьккхина новкъа.
Мацвелча –
Вузийна,
Хъайгара
Комаьрша делла
Куьг лаьцна
Гаттийна,
Валийна
Дахаран шовкъе.

Сан Даймохк,
Баркалла-м
Хъан цIарах
КIезиг ду ала,
Суна и ца хетта,
Кхачае,
Дагна ма-хетта...
ХIора хъан
ДегIан чо –
Давис-кха! –
Дешица кхала,
Да ца вовш,
Хьох хьерча,
ДIо маьлхан
Серлонах кхетта.
ХIай латта –
Даймехкан
Сийдолу,
Куцдолу латта,
Сан кого кхоамца
Хъан дегIан
ХIора цинц хьобшу.
Дог сецна,
Вужур гIехь,
Хъан дуьхьа
Йиш йоцуш гIатта?
Дайн цIийца
Хъанделла
Хьо доцург,
ХIун дарба обшу?

ХIун марзо
Хир яра,
Хьол ара
Кхевдина, леха?
Хьол сирла
ХIун гур ду
Блаьргашна,
Хьох хераваьлча?
Хац хир ду,
Варкъ хьаьхна,
Сан деган
Готгачу хьехахь.
ДАЙМОХК! –
И доккха дош
Язделла
Карор дац аьлча...

***

Цкъа цхъана поэто,
Байташна вешначохъ,
Тлаьххъара дегІан цІий
Халкъана, махкана,
Ца кхоош, «дІаделира».
Цул тлаьхъа цо цунах,
ЦІеххъана эшначохъ,
Къоначу дахарна
Мел чога дехча а,
Цхъа тІадам ца белира...

***

ВорхI ломал тГехьахь а,
Дуьненал дехьахь а
Суо воллу нохчо ву со.
Дакъаза валахь а,
Самаха делахь а,
И суна диц ма ца ло.

Набкхетча, гГенах а,
Хан йоцчу хенахь а –
Байтгамал! – Нохчо ву со.
Стигла бохь кхачахь а,
Буйннал бен вацахь а,
Тешаме нохчо ву со.

Хьолан да велахь а,
Къен-миска велахь а,
Сой воллу нохчо ву со.
Дахаран гонехь а,
Диканехь, вонехь а
Ас кхин цГе ца лелайо.

Целетта багахь а,
Малх кхетта къагахь а,
Нохчийчох-Даймохк бу сан.
Хьан хГуьу бахахь а,
Со лахь, со вахахь а,
Ду иза сан дегГан са.

Нохчалла

ХIун оьшу, осалчу
Дешнашца лелхаш,
Дозанал тIехваьлла,
Текъамехъ велха?
Добналло ца дохку
Ирхенийн некъаш,
Шайн баьрччехъ лар йоцуш,
Гор вобжна тизкъа.

Нохчалла дийна ю,
Шен мукъам ала,
Дуьненан серлонехъ
Самалхадала.
Цунна чохъ дегнаш ду
Эшначохъ дага,
Даймехкан лаьтта тIе,
Нур тоьгуш, къага.

Гиллакх ду, гIуллакх ду
Тоблачул тоьлла,
Ир-кара хIитгаеш,
СинтIамарх доьлла.
ТIекхийда хIума дац
Даймахкал араьх,
Сий лакхадаьккхина
Нохчаллел лара.

Нохчaллa – совГaт ду
Дуьненaл мeхa.
Цул йоккхa лaкхe яц
Лaьгтa тГeхь лeхa.
Йитий вaй, цa кьeхкoш,
И вeшaн дoлaхь,
Oрaмaш цa хeдoш,
Хaн яккхa чoмaхь...

Сан бахам

Блаьрг тIехIуттуш, хьежа,
Боккха бахам бу сан
Лаьмнийн баххьаш къоьжа;
Даймохк – веа хIусам.

Мерза хIаваь лубттуш,
Сийна хьаннаш техка:
Йоьлуш, даг тIе хIубтту
Хазалла кху мехкан.

Зезагашца йогу
Аренаш ю гонах.
Стиглахь маьлхан бога
Ийдало серлонах.

ХIоккхул долчу хьолах
Воккхавеш со Ийна,
Буйсанаш ю долахь,
Седарчий латийна.

Токхе хилла, веа
Со кху нохчийн лаьтгахь.
Оьшург доцуш леа,
Хьолан патар даьтIа!

Нохчийн маттахь...

Пана махкахь нохчийн маттахь
Хилла сан дуьнен тIе валар.
Голаш юлуш, кога гIатта
ДегIе гIора делла Дала.

Сан, дуьхьара нохчийн маттахь
Иллин мукъам лерехь хезна,
Шовкье хилла тIома гIатта,
Деган тIемаш дула дезна.

Нохчийн мехкан, нохчийн лаьттан
Марзо кийрахь хааелла,
Сан бералла нохчийн маттахь
КогашIуьйра яьлла лелла.

Нохчийн маттахь сан Даймехкан
Иалам, кечлой, хелхадуйлуш,
Ийна, деган кедахь кхехка
Хазакетар хьогах муьйлуш.

Нохчийн маттахь, текъам боцуш,
Со халонех тийсавелла.
Ницкъ цатоарх, машар боцуш
Харцонашца кьийсавелла.

Нохчийн маттахь чIагIо йина,
Къовлабелла тешам бу сан.
Верасашна тIедиллина
Нохчийн маттахь весет ду сан...

Поэгах дош

Байташна дош даста,
Тийналле вуьйлуш,
Поэто гатдина
Ойланийн са.
Іаламо литтина
Хазалла муьйлуш,
БІаьргаша латийна
ТІехь доцу къа.

Урх хецна, мох санна,
Дин-ойла хобькуш,
Дуьненан доккхаллехь
Тийсина гуо
Стигланаш кхолийна
Мархаш дІалобькуш,
Лаятта тІехь яржийна
Маьлхан серло.

БІаьргех хиш Іийдалуш,
Чамбайна аьлла
Бехкбоцуш адамийн
Іенначу цІийх.
Даге куьг кхийдадеш,
ГІайгІане ваьлла,
Яздина, иэхь дайна
Добькинчу сийх.

Го эшнарг узамо
Ийзавеш хезна,
Цо орцах гѐатгийн
Даг тѐра дош.
Кханенна ког билла
Лар тега дезна,
Некъан дар диллина,
Ирхеш ятош.

Буьйсанна баттаца
Къамеле ваьлла,
Куьйгаш а стиглане
Кхийдийна цо.
Аз дижош, дарбане,
Мерза дош аьлла,
Коьртана куьг хьокхуш,
Хьаьстина буо.

Малхбузуш суьйренца
Сийна суй тоьхна,
Безаман алуно
Дагийча дог,
Сихвелла, йозанан
Гѐирсах катоьхна,
Байт кхолла шовдане
Байбина ког.

Лам-аре яржийна,
Блаьстенца кьагош,
Комаьрша кхоьल्लीна
Даймехкан сурт.
Урамаш, майданаш
Зезагах ягош,
Хестийна ша вина,
Кхийна юрт.

Генара, гергара
Ойланехь лехна,
Байташка дерзийна,
Къайленаш гуш,
Поэташ мокхазан
Дахарах баьхна,
Кхерчахь це ягийта,
Деган суй луш.

***

Сан Даймохк, нагахь со
Хьан дуьхьа ца винехь нанас,
Човхаве, эккхаве,
Хьайн лавтгахь лар йоцуш, пана.
Дехарна жоп доцуш,
Хьайн лерехь бехказло йийца,
Ас биьна хьайн накха
Мерах чекх тасийта цїйца.

Нагахь со, хьан кьинойн
Хьокъалахь, когхІуьтгуш, ваьхнехь,
Ма делахь, ма делахь
Хайра со да волчу даьхнех.
Нохчийчоь, хаалахь,
Хьан кІентий бац хьуна царех –
Дуьненан бахамо
Іехийна, хьо юхкучарех...

***

Ас цкъа а, кхевдина,
Цхъаъ юбстах теттина,
Тевала лекханиг
Ца лехна гу.
Даго чохъ хьулуйина,
Бодане хЮгтийна,
Баърче дАтарйина,
Ца кхаъбна хьу.

Ирсо цхъаъ, хъаъстина,
Шен марахъ велийча,
Самалхадаъккхина
Воккхаверо.
Я кхиверг, Ювжийна,
Балано Іадийча,
Кийра шен катоъхна
Сингаттамо.

Тешнабехк, ямартло
Къежарехъ хьулуйина,
Ас бІаъргийн серлонаш
Ца кхийсина.
Хъацарна пІелг хьоъкхуш,
Даъккхина гулдинарг
Диканна дендала
Сатийсина.

Марзонан чам тайна,
Дог дузарх ца Іебаш,
Даймехкан хазалла
Мийлина ас.
Вевзинчо, къаьхкина,
Керта ван ца везаш,
Букъ тоьхна, ков чІаьгІна,
Ца йина вас.

Тїедоьжна дазделла,
Юоьхь яккхал, къа доцуш,
Вала да ву аьлча-м,
Хир дара харц.
Вай къерадолчунна
Бехказло ца лoьху:
Лаьтгара адамаш
Маликаш дац...

***

Дуьне хьобстуш,
Іалам хелхадубьлу.
Стигла екхна,
Йоцуш марха, дохк;
Дийно-дийно,
Хазлуш, серлаюьйлу
Сан Нохчийчов –
Лаьмнийн маьрша мохк.

Къаной санна,
Къобжа кортош даьшна,
Лаьмнаш хьубьйсу
Мехкан тергочеш.
Баьргаш керчош,
Йоьду зама хьаьшна,
Денлуш, хазло
Лаьттахь ирсан беш.

Ялташ кенахь,
ХІордан тулгеш санна,
Мохо ловзош,
Кхерста генна да.
Стиглан корехь
Дашо зІаьнарш Іаьнна,
Маьлхан беснеш
Елакьежаш Іа.

Нанна санна,
Хьуна бIаьра хьобжуш,
Ойла хьаьий,
Хьобца екьало.
Ахь казаллах
Дешна дуьне обьхуш,
Нуьрах Iений,
БIаьргаш делало.

Хьан суьйренаш,
ЦIечу дарих йогуш,
Дагах хьаьрчий,
Лабттахь юьйлало.
Южа басахь
Анайисташ тоьгуш,
РегIал тIехьа
Малхо нека до.

Самах, гIенах
Хьан марзонаш уьйзуш,
Шедаг хуьлий,
Синпха лекхало.
Даго хьобга
Кхобу безам буьйцуш,
Собга керла
Илли алало...

Ас хьобца чIир лобху...

Техь боцу бехк обхьуш,
Лаг лаца гIиртинарг;
Церг йогIа бIаьрг боьгIуш,
ДегIах ка диттинарг;
Сан дуьне дагийна,
Сан ворхIе да вийнарг;
Кхетамза кхиэл йина,
Ненан бIаьрг белхийнарг;
Сан бакьо харцийна,
Шад бина хьарчийнарг;
Со, ирсах вегийна,
Даймакках хьегийнарг –
Хьо ю и кьизалла,
Са мере кхачийна,
Цабезам туьйсина,
Сан кхоллам кьийсинарг.
Хьо ю и, кьехкийна,
Сан ойла техкийнарг.
Ас хьобца чIир лобху –
Бехказло ца йобху...

Муха аладелира?..

Ойла ца еш, воцург хетта,
«Къонах ву со!» – цхьаммо-м элира.
Дог ца кхаърдаш, оццул атта
Иза муха аладелира?.

Къонахаллин ларча эцна,
Цо шен некъаш стенга кхачийра?
Некхах накха тухуш, сецна,
Маца харцо чимах ягийра?

Текъам боцу хало хоърцуш,
Мохах-дорцах мичахь вийлира?
Теман цIаро юьхь-марш морцуш,
Даймохк дагца маца къийлира?

Иштта атта хилац къонах,
Атта луш яц «къонах» боху цIе.
Цуьнан дахар хилац дорах –
Южаллех а къонахий ца ле...

Кавказ

Дуьненан са ду хьо,
Сан хьоме Кавказ!
Сан дагехь лекхало
Самукъне хьан аз.
Аьрзунах айвелла,
Гу лекхчу волий,
Ладобггу ас цуьнга,
Ойлане волий.

Мел хаза сурт ду хьо,
Ца кГордош хьежарх.
Бехке вуй со, хьуна
Хьесталуш, кьежарх?
Са токхехь ваьхна со
Хьан ирсе кхаьчна,
Блаьргашца хьоггара
Хазалла лаьчна.

Хьан лаьмнийн хьошалггахь
Хийла хан яьхьна,
КГадвалар ца девзаш
Ирхонаш яьхна.
Заманан йохаллехь
Дьоналла ггуьттуш,
Уьш даьхна, кьаьмнашца
Марзонаш хуьттуш.

Баьццара хъан бошмаш,
Аренаш сийна
Сан ирсан кхолламан
Зовкх хилла Ийна.
Шабаршца Ийдалун
Шовданаш шийла
Сатесна хьогалла
Кхийдина мийла.

Кавказ, со нохчо ву
Хъан шуънехь диъна. –
Хъан дегІан детталун
Дог долччохь кхийна.
Хьо ду сан дозалла,
Сан ирсан догІа.
Цунна ду сан хьобца
Гергарло чІогІа...

Дозанхочун илли

Нана-Даймохк тIехьа лобцуш,
ДегI ас дуьхьал хIитгадо.
Доза долчу шу тIехь соьцуш,
БIаьрса гонах кхерстадо.

Марсаюьйлу чилла шийла,
Диттийн баххьаш дегадеш.
Цхьанхьа-м йогу серло гIийла,
Шен йовхонах хьегавеш.

Маса ойла кхерста гена,
Лобхуш хьоме аматаш –
ЛадийгIина мукьам ненан,
Лаьмнийн йоьIан амалаш.

Серлаюьйлуш, дагца соьцу,
Екхна беттан буйсанаш.
Баххьех хьерчош, мархаш лобцуш,
Лаьмнаш – сайга хьийсинарш.

Доккха хетта сайга делларг,
До ас цунах дозалла.
Дайшкахь дубйна сийлахь лелла,
КIанта мехкан дола дар.

Мохо дорцан ченаш кхуйсуш
Беснех шело хьекхайо.

Ойланийн тулГенаш

Даймахко шен йовхо луйсуш,
Деган ойла екхайо.

Нана-Даймохк тГехъа лъцуш,
ДегГ ас дуъхъал хГитгадо –
Даймахко, шен декхар оьцуш,
Ирсан доржехъ гГиттаво.

Цхъа дехар

Нохчийчоь къематан къизаллин кхерчахь,
Дукъделла сакъуьйлущ, йогучу дийнахь,
ГЮ доцчу орцанца хъан дегIах хьерчаш,
Коган лар ца херьеш, со хьобца Iийна.

Хъан лаьтта хЮьттинчу тезетан кертахь,
Стигланаш кадамца йоблхучу дийнахь,
ГЮлг хилла, шога шад легашка гIерташ,
ГIийлачу доIане хЮьттина Iийна.

Иожаллин когашкахь син чархаш лобхуш,
Кхийдийна хъан лаьттан готгачу кийра.
Вовшашка мотт боцу дагара обхуш,
Вайшиннах цецдаьлла дуьне а Iийра.

Болатан доьналлех ахь дуьзна терза
Ца гIерта дуй-дешан чIагIонца дотта. –
ЧагIалкхаш цIогIанах хъан цIарах терсац,
ХЮьттина, хьегIа сан лергара потт а.

Цхъа дехар дар-кха сан, Нохчийчоь, деккъа:
Хъайн некхах векхна со ца хеташ хийра
(Дахаран хъаша ву, хедар бу некъ а);
Со-миска тарвелахь хъайн деган кийра.

Нохчийн мотт

Азаллин кийрара гIаттийна,
Дуйцина, дош дашах хобттина
Кхолламо шегарчу йолана
Нохчашна мотт белла, доладан.

Шелонан ткъевнечу къахкаре,
Йовхонан тевнечу кхехкаре,
ТIехь боцчу бехкамех тийсина
Нохчийн мотт садаккха кхийсина.

Човхийна, дош акхадаьккхина,
Нохчичун долара баьккхина,
Бистхуьлуш лаьттахь ца хазийта,
Нохчийн мотт, га тоьдуш, лазийна.

Кхолламе кхоамза хьешийта,
Даймахке сатуьйсуш, хьегийта,
Дитт хьокхуш, ирйина, туьйсина,
Харцонаш юьхьдуйьхал тийсина.

ГIелоно гIелбина латтабарх,
Халоно меженаш сеттаярх,
Дош добхна, доцург ца дийцина,
Доьналлин хьаьркаш ца хийцина.

Хьакъхилла бистхила, денбелла,
Марзонийн уьйрашка гулбелла,

Нохчийн мотт когаш тIе хIобттина,
Даймехкан да хилла гIаьттина.

Назманан шовкъечу байташкахь,
Мукъамийн зевнечу айдаршкахь,
Чкъор тилла, ца буьйлуш берзина,
Нохчийн мотт дайн кхерча бирзина.

Къонахийн ойланех боьттина,
Машаран гIароле хIобттина,
И бека нохчичун хьекъалехь,
Ца хила йиш йоцуш декъала.

Нохчийчoь глaьттирa

Кa долчo кaдeттaш,
Кхaрдaмaш бeлийрa.
Cа долчo сaдeттaш,
Яздeллaрш лeлийрa.
Нохчийчoь, бaрзъeллa,
Молхaнaх eгирa,
Дaймeхкaн мeжeнaш
Гeрзaшa эгирa.

Юьхъйoцург, сий дaйнa,
Дуьнeннa вeвзирa,
Яхъйoцург,яxъ яйнa,
Тлaxъaьллa хъaьвзирa.
Бoдaнo сeрлoнaх
Iaьржa тIaм хъийкхирa,
Moхo, шeн сa цIийзoш,
Aрeнaш лийкхирa.

Ceрлoнaх хъaьрчинa,
Aнaйист eгирa,
Лaьттa тIe дaьржинa
Maьлxан нур дeгирa.
Ieсачу Iазaпийн
Бeхкaлaxъ лaьттинa,
Нохчийчoь, дeнъeллa,
Kогaш тIe гIeттирa...

Тіамах ловзар

Хъаьлхина шайн синош хадийна,
Маьхъаршца урамаш Іадийна,
Бераша, тІеман сурт хІоттийна,
Дохк санна, ченан кІур гІаттийра.

Цхъаммо шен герзан лаг узура,
Кхин, ваьржий, аркъала вужура,
Йийсаре валийнарг воьхкура,
Чов таръеш, меженаш йоьхкура.

Цхъаь керта йисттера тебара,
Бешаь верг голаш тІе хебара.
Массарел жима цхъа пекъар а
Виьларахь чонала текхара.

Дитта кІел ІиндагІе лахвелла,
Бераша лелош дерг къахьделла,
Когбоцург берашка хьоьжура,
И ловзар цунна ца оьшура.

Куьйгашца ши Іаса хІоттаеш,
Царна тІе оза дегІ гІаттадеш,
И цхъана кога тІе велира –
Кийрара доккха са делира.

БІаьргеха хин-тІадам белира,
ТІевахна, цо цаьрга элира:
– Баккхийнаш цу тІамах левзина –
Цо бина дика болх бевзина...

Ойланийн тулГенаш

ГПаланаш, вайн ярташ йохийна,
Хийла да шен кхерчах вохийна,
Доьзалаш бисина дай белла,
Вайн наной хеназа кьежбелла.

Варийлаш, тIамах ма ловзалаш,
Цо вайн деанарг довзалаш, –
Когбоцчо шен кьамел сацийра,
Берийн гIар-гIовгIанаш дIатийра...

Ма тоъна, ма хъахна...

Герз буйнахъ кѣлошца вовшашна тебаш,
Адамаш, вай хГун до, стенах ца Іеба?
Ца тоъна, ца хъахна, коьртан хъе кьуйлуш,
Герзаша етгачу вотанийн куйла?

Кхерамах догучу бѣаьргаш чу хъаьжна,
Буоберийн кьиноша ойла ца хъаьшна?
Экханехъ хъаьначул кьинхетам боцуш,
Адамо адаман син пѣаьлдиг лоцу.

Дарделла, вай стенга сихделла кхача,
Некъ мел бу Іенадеш цѣийн Іоврийн тача?
Шен чомахъ бѣаьсте а йитий вай яла,
Витий вай маьрша стаг чу-ара вала?!

Даймехкан юьхъ-дуьхьал ямарт ца кьерзаш,
Дитий вай цо кьуйлу чов-лазарш дерза?
Ма тоъна, ма хъахна, коьртан хъе кьуйлуш,
Герзаша етгачу вотанийн куйла...

Хунда?..

Адам, хьо-м цхьа жима
Бер дарий дуьнен чу долуш.
Кху лаьттах кхиьна хьан
Куцдолу, зьортала дегI.
Комаьрша кховдийна,
«Даахьа, малахьа», – бохуш,
Бер санна, хьобстуш хьо,
Марзонца дакхийна шех.
Тахана герзашца
Ахь хIунда чехадо латта?
Ахь хIунда багабо
Га-бецо сенбина бай?
Тахана, даг тIера
Садоцу кьинхетам хаьдда,
Ахь хIунда кьехкабо
Хьун-тогIехь кур уьйу сай?
Ахь хIунда хьерчадо
Малхана бодане кирхьа?
Ахь хIунда кхийдадо
Дахарна кьахьдина де?
Ахь хIунда юьйлина
Молханах мажаран биргIа?
Ахь хIунда ягайо
ШайтIанан мох льоцу це?...

***

Дашах дош доьттина,
Багахь мотт
Шарбаларх бийца,
Вайга хЛун хЮьттина,
Къийсалуш,
ЦадогГург дийца.
Дарба дарх, ца йоьрзуш,
Меттан чов
Лазаршца хьегІа.
Дижийтарх, ца доьрзуш,
Меттан дов,
Са тоьдуш, иэгІа...

***

Хьацаран кIур хилла,
Ца оьшу цел етта.
Ца оьшу хи дилла,
Ца оьшу бел Итта:

Даьсса хIу ден ца ло,
Цо ялтин кан ца ло:
Ца оьшу кьахьега –
Ца оьшу са хьега...

Іадийра латта

Зуламхой гулбелла, дуьненан
Дахарна хьогІан бІаьрг льцуш,
ЛадобгІуш, тебна Іа шайн бенахь,
Кадалахь, тешнабехк льхуш,

Іаламан куц хьобстуш, лепачу
Малхана кхерамаш туьйсуш,
ДоІанийн дехаршца хебачу
Ненан дог шеконца Іуьйшуш.

ХІун бехк бу, малхе куьг кховдийна,
Ког баккха Іемачу беран,
Къизалло, кьинхетам кьовзийна,
Багара дІовш тоххал дера?

Дахарна когтуьйсург долалуш,
Мотг буьйцу адам дуй, хьовха?!
Хиллий и, дог хьаььна, делалуш,
Дуьненан аз хезний хьовха?

Хаац-кха, гІайракхах доьттина,
Садоцу дог ду техь кийрахь.
ХІун нах бу зуламна гІевттинарш,
Льтто уьш хІунда бахкийра?

Собарца детта са кхачийна,
ДегІара ницкъ меттахбоккхуш,
Льттан дегІ, дегийна, Іадийра,
Кийрара доккха садоккхуш...

***

Тховса а набкхета
Витац-кха аш, ойланаш.
Къоьжалло къажбинчу
Коьрта чохь хIун лобху аш?
Лаар-кха садаIа:
КIадвелла, гIелвелла ву –
Сайн некъан бохаллехь,
Ас дукха кегийна шу...

Сан дагехь аш, далхош,
Оьхьуш дерш ца кхеташ дац.
Дуьненан чевнечу
Лазаршна со бехке вац.
Аш муьйлу чам байнарш
Со а ву цаваьлла ловш,
Кийрара схьадала
Гертачу дагна ца товш...

***

Замано тІам туйсу,
Шен денош дахаре хьӧрсу,
Сутарчу тергамца
Тептарийн агІонаш хьӧцуш.
Кхолламо кхийдаво
Дуьненан кьайленаш йовза,
Декъаза, декъала
Да вина шен дуьне довза.

Са хьеста, са даго,
Хьакъхилла, тІедӧжна дакъа
ТІаьхьара ца долуш,
Кхолламах тийсалуш, деха
Хан кхетта, тишваларх,
Ойланийн марзонаш ӧхьуш,
Шерех чекх Іийдалуш,
Лехкало заманаш хьеха?

Ган дезнарш, кхаь хуьлий,
Хьаамца юьхьдуьхьал хІуьтту.
Цадезнарш, чов хуьлий,
Шийлачу маьхьарца гІуьтту.
Ойланийн хьацарлахь
Замано дІадевлларш ӧхьуш,
Са мере кхачадой,
Хьийзаво шерех чекх кхӧхьуш...

Ницкъболу дош лолахь

Ницкъболу дош лолахь,
Дог, суна, дахаре дилла,
Лаьтта тІехь кхерстина
ТІеман цІе ялале марса.
Дуьненан шораллехь
Машаре олалла дайта,
Сийначу стиглара
Маьлхан юьхь самукъне гайта

Дуьззина дош лолахь,
Дог, суна, аьлларехь дека,
Малхбузен, малхбален
Корашка хьекхийта нека.
Кхаьънашца кховдийна,
Адамийн дегнашка досса,
Харцонан са дагош,
Молханан алунах кхосса.

Дог, суна дош лолахь,
Де доьхна, гІо эшначунна,
ТІемаш тІе гІаьттина,
Сихонца тІекхача гІоьнна.
ГІайгІано лаьцна верг
ГІайгІанан буйнара ваккха,
Балано хьаьшна верг
Баланан кьизаллех ваккха.

Аз-сирла дош лолахъ,
Дог, суна, иллешка дилла,
Блаьстенан злаьнаршца
Яшийта шелонан чилла.
Денделла глеттинчу
Галаман хазаллехъ кхерста,
Йистйоцуш яьржинчу
Зезагийн аренаш хьеста.

Дог, суна дош лолахъ,
Йиш йоцуш юьхьлаьржа хлотта,
Чаглонан глап хилла,
Машаран гларолехъ латта.
Беркатах хьандина,
Кьондина, хаздина латтош,
Йоглучу кханенна
Галашдан сийдолу латта.

Иштга дац и...

Делан дуйнах члагѐ йина,
Дийца сецна бакъдерг ду сан:
Иштга дац и... Со ца вина
Барзо кѐзий динчу буса.

Жирга берзан буйса эцна,
Со ца веъна дахар цеста.
Ас кху лавтта Іуьйре хецна,
Маьлхан динахъ дахар хѐста.

Со ца веъна кху дуьнена,
Пусар доцуш бакъо хѐша,
Зоьртал хиларх, цхъана дена,
ГорахІуьгтуш, велакъежа.

Со ца веъна, ши куьг лаьцна,
Карахъ-куьйгахъ доцуш, тизкъа.
Сан гуьйрено, тѐмах тесна,
Иман-беркат деъна диэкъа.

Оьшучунна, члагѐ йина,
Хитта дийна тешаш бу сан:
Бакъ ма дац и – со ца вина
Барзо кѐзий динчу буса!

ВогӀур ву, нана

Юха а ойланаш
Лехкало гена –
Лаьмнашка, со винчу юьрта.
Юха а хьийза уьш,
Аз лобхуш ненан,
Жималла левзинчу керта.

Даг чуьра йоврийоцу
Марзо ядийна,
Сан деган маршалла делла,
Хьо йолчу дӀакхечи
Ойланаш тийна:
«Нана, хьо хӀун деш ю?» – аьлла.

КӀантана сагатдеш,
Лела хьо гӀийла –
Суна и дазделла, нана.
Воккхавеш, хьо йолчу
ВогӀур ву хийла,
БӀаьстенах хьан мара Іана.

Хьан лаам кьарбина
Дош карладуьйлуш,
Лар яйна ца лела пана.
Даймахке ахь белла
Безам а муьйлуш,
Хьо йолчу вогӀур ву, нана.

Сан ойла...

Дуьнене ца хьобжуш гома,
Яккхийта хан-зама чомахь,
Сан ойла – дахар ду маьрша,
Туьйренан серлонах даьржа.

Сан ойла – безам бу мерза,
Лекхалун бIаьстенан мерзах,
Зезагийн хазалла хьеста,
Иллешца лаьтта тIехь кхерста.

Сан ойла – стигланаш сийна,
Малхо шен зIаьнарш латийна,
Седарчех сийна тIам туьйсусь,
Баттаца паналла кьуьйсусь.

Сан ойла – дуьне ду доккха,
Дилхинарг я хьегнарг зовкхе,
Дахарна човьярна кхоьруш,
Садиьнарг, синлазам кьхоьруш.

Сан ойла – нийсо ю лаьттан,
Харцонан некь лаьцна лаьтта,
Синтеме цхьа минот йоцу,
Садаларх хийца йиш йоцуш.

Сан ойла – тешам бу кхиьна,
Кийрарчу деган тIум йиьна,

Шалхонца тЕкаре йоцу,
Шеконах мискъалзарт доцу.

Сан ойла – машаран бIаьргех
Ийдалун машаран хъаьркаш
Дуьненан геланча – чехка,
Хъадалча – тIехъ боцчу бехкан...

Ялтийн арахь

Мохо тийна тулГеш керчош,
Техка ялтийн аренаш.
Кхузахь хийла, дуйш, дIадерзош,
Белхан куьйгаш ларийна.

Малхо, некхах хьесий дохуш,
Дашон кIажарш юьйцина,
Анайисташ ловзайохуш,
Хазаллица хийцина.

Кхузахь Iаьнна хазна йоккха
Дуьне мел ду яьржина.
Герга кхийдош, дIогахь, хIоккхяхь
Дашон кенаш хьаьрсина.

Гонах хьежарх, бIаьрг ца Iебаш,
Ялтийн арахь лаьтта со.
Дахар кхаба беркат дебош,
Токхе хуьлда, аре, хьо!

***

Цхъанхъара-м, къайллаха
Церг йоьгІна, дахарна тизбаш,
Цкъа цунах катоха
Кечделла, лечкъа цхъа де.
Дахаран гІад кхадарх,
Южалла хуьлуш яц Іебаш:
Цо циггахь туьлуш ю
Стагана шегара цІе...

Гиллакх я добылла
Мах боцуш кхоамза дохкахь,
ТІаьхъено, багара
Дош къуьйлущ, шен маьІна до.
Ледарло, добылла,
Хан тиларх, диц ца ло махкахь:
Заманан саьхъарчу
БІаьргашна дерриге го...

Шераша хан хъаьшна,
Цкъа мацца да дагалаьцна,
КІентан юьхь ягаеш,
ТІехтохахь дех дисна изьхь,
Ша велла дІаваллалц,
Шийлачу шан-тІулгах сецна,
Цунна и Іеткъар ду
Даима жимчу дагехь.

Цо иза вуьтур ву
Кийрара дала дош доцуш, –
Нийсарша дай буьйцуш,
Юьхь морцуш, хьерчар ю цде.
Цхьана а кIантана,
Дуьненан марзо цо оьцуш,
Керга ма догIийла
Дех дисна изхь карон де.

Хинца а ца Геба...

Хинца а кху лаьгтахь
Ша динчух тоам ца хеташ,
Къизалла, сахаьдда
Кадетташ, дуьненах лета.

Эзарнаш кхоамза
Хирцина кхоллабийн некъаш,
Ийжамех хьааза.
Гайганийн йочанехь тизкъа.

Марзонах хьабгначу
Буберан хьежаро гийла,
Це тоьхна, ваьгнадохь
Сецаво, ойланаш кьийла...

Адамех хервелла,
Гиртина Гаьршашка вала.
Шех Дела тарвелла,
ПирГун а кьарвина Дала...

***

Хьалха кхийда,
Тача текхош,
Хийла некъан лар:
Цхьаерг – шера,
Кхиерг – дорцан,
Важа – ломан пурх.
Доккха дуьне
Инзар дохуш,
ЭтIарх буьрса гIар,
Цхьаверг вогIу,
Да ца хойцуш
Халчу некъан урх.
Мохах вуйлуш,
Дорцах вуйлуш,
Гиттабо цо ницкъ,
Цхьа са доцчу
Декъазчунна
Буьгуш атта некъ,
Шех дуьненан
БIаьрг бузийнарг,
Даржехь декъалвеш,
ТIаккха цунна,
«Къонах» олий,
Зама хIутту теш.

***

Цкъацкъа даго
Хьовзаво со хьеревой,
Маълхан серло
Кхачаярна кхералой.
ПаргIатвоккху,
Шийла кхерам эшабой,
Малхо дуьне
Хьобстург хиларх тешавой.

Сингаттабийн
Гуран багахь лацалой,
Цкъацкъа ойла
Южу, гIора кхачалой.
ТIаккха, боьллуш
Гуран кхема, харцабой,
Маълхан шуьнехь
Ловзайолу, елалой.

Дийнахь-буса,
Сан синхьяам дарбина,
КIорге кегош,
Деган хьорсам къарбина,
Ойла кхерста,
Урхах йолий, хецалой,
Декъалхиларг! –
Лавттан дахар дезалой...

***

Тулга те тулг буьллуш,
Гишло цайоьттинарг,
Лом детташ, бен бохо гьерта.
Цхьа синтар, хи дуьллуш,
Лаьттах ца юьттинарг,
Диг детташ, хен хадо гьерта.

Хи мала хьостанан
Цхьа кIаг ца баьккхинарг,
Апари чудерзо гьерта.
Я охуш, я оруш
Хьацар цадаьккхинарг
Канашкахь катоха гьерта.

Ницкьана вазвелларг,
Шен доцург марзделла,
Дуьне а дIакхалла гьерта.
Кхолламо це етташ,
Собарца садетташ,
Цхьа пекьар ханьяккха гьерта...

Къонахий ца ле...

Атта-м дара тийна дахар,
Къонахчо-м и лацац шена те –
Зама, ловзош, хелхаяха
Гуьттуш волчо хлора керла де.

Мукъам байна, делла дахар
Декъазчунна кыйса кхачадеш,
Къонах лела дорцан арахь,
Маьлхан дашо хьесий лехьадеш. –

Кхин хир варий, къонах воцург,
Мархийн мокха ковра лаьллина,
Мохан, дорцан синпха лобцуш,
Сийна бляьсте ело ваьллинарг?

Чагто йина, парза доьхкуш,
Текъам боцу Гийжам шегахь ловш,
Садаржале, гад-юкь йоьхкий,
Даста воьдург керла гечо-ков?

Хезний шуна, велла олуш? –
Къонахий бац дуьне мел ду леш:
Къонах, лечкый, кьайлаволу,
Шен меттана нанас къонах веш.

Деган, куьцан сибат хуйций,
Керла къонах лаьттахь волало.

Ткѐвнe хиларх, кочa лoций,
Цo кхин нeкѐaш листa доладo.

Цo цa лoцy тийнa дахар,
Мерзa хиларх, агтa хиларх тѐ –
Замa вайнa хeлхаяхa
Гуѐттуш волчy хѐрa керлa дe.

Машаран или

Малхо, сирла зӀаьнарш хьобрсуш,
Лаьттахь дахар деладойла.
Дуьне мел ду, дегнаш хьобстуш,
Адамашна машар гойла.

Дахар, керла хазнаш йохкуш,
Лаьттахь маьрша долалойла
Вай, машарна некъаш дохкуш,
ГӀора дайна, гӀел ма лойла.

Га дадаьлла, бӀаьсте йолуш,
ГӀа-буц сийна, сирла гойла.
Можа зезаг, аре кхолуш,
Баца юккъехь делалойла.

ТӀеман цӀаро, марсаюьйлуш,
Дуьне чомах ма къахьдойла.
Беран кхерам дагца къуьйлуш,
Ненан бӀаьрг ма белхабойла.

Малхо, дашо зӀаьнарш хьобрсуш,
ХӀора кхане декъалйойла
Генахь, гергахь дуьне хоьрцуш,
Машаро шен некъаш дойла!

Кхо гѳад

Адамаш – хѳу ду и,
Лаьтга тѳехь кан дебо тесна.
Дукхахдерг ден а лой,
Малхехьа гѳад кхийдош, хьекьа.
Наггахь дерг, цхьажимма
Лаьтгах шен орам-га хецна,
Дендала ницкъ боцуш,
Дуьсуш ду кхолламе тиэьа.

Кхийна гѳад-м дѳалаьтга,
Догѳанца, йокъанца кьуйсуш,
Сатуьйсуш шегара
Хьийкъина кан-буьртиг бекьа,
Хьегна дерг, дайна дерг
Дахаран баркаллек хуьйцуш,
Дѳакхачо шен некъан
Чаккхенан сийлаллин дакъа.

Наггахь цхьа гѳад хѳутту,
Бѳаьргашна ца гинарг обьхьуш,
Инзаре боккха кан
Кхийина, дазделла, теѳаш,
Шен ницкъан турпаллек
Бѳаьргбуьзна, дуьне цецдохуш,
Дозалле кховдийна,
Ца хестош шен шуьйра некъаш.

Дависа! Кхааннах
ТӀаьххьарчу ялтин кан оруш,
Сайн ницкъах хьекъийнарг
Канашкахь дахаре хьарса,
Лаамийн дарц тийна,
ТӀаьххьарчу некъа тӀе волуш,
Там хилла, гонаха
БӀаьргтоха, гулдина бӀаьрса.

***

Вовшашца ца тарлахь,
Дайх диснарш ца ларлахь,
Текховда гЮ доцуш,
Доладан да воцуш,
Нохчийчоь юхур ю –
Вай байлахь дуьсур ду.

Сатоха са дацахь,
Яхь кхаба дог дацахь,
Сискалан лай хилла,
Некъаха лар тилла,
Вай акха лелар ду –
Луурийн белар ду.

Урд аха нох дацахь,
Нох лаца куьг дацахь,
Мохо шен ка хьобкхуш,
Шагъелла къаж лобкхуш,
Аренaш луйсур ю –
Акхарша къуйсур ю.

Тарвала бен бацахь,
Це яга кхерч бацахь,
Верасе сатуьйсуш,
Садала сауьйзуш,
Хусамаш шеллур ю,
Марзонaш геллур ю.

Добналла дождахь,
Къонахий кхачабахь,
Вайн кешнийн чарташ тӀехь
ХьаргӀанаш екар ю –
Замано сардамех
КӀарлагӀаш юьйгӀур ю...

Бехке ву со

Серло ган бIаьрг боьллуш,
Дахаран ков доьллуш,
«Со адам ду!» – аьлла,
Кийрара дош даьлла,
Сайн некъан ларчина
Дахаро хъарчийна,
Кхолламан шеретехь,
Адаман зуьретехь,
Заманан хенера,
Азаллин генера,
Лаятта те кхаьчнера со.

Бакъ гинарг харцдина,
Телаьцнарг дицдина,
Къизалла теелхош,
Къиношца дог делхош,
Чамбоцург марздина,
Хъакъдоцург парз дина,
Дош шалхадаьккхина,
Ког акхабаьккхина,
Синкхетам херцабеш,
Къинхетам керцабеш,
Ма чога галваьлла со...

Гуо хъийзош, гIаттийна,
Шалхонах шовкъ йина,
Пха булуш, саттийна,
Нийсонах Iад дина;

Дуьненан букъ божуш,
Аьрта бохь бегIарна,
Дахаран салобцуш,
Харцонах хьегIарна;
Хьекъалах тиларна,
Адам цахиларна,
Бехк бу сан... Бехке ву со...

***

Дуьненах тийсало
Дахаран
Ов детга энаш,
Лазарша ийзадо
Лавтан ций
Леладо пхенаш.
Гевланга хийшадо
Набаро
Чамбоцу гГенаш –
Зуламхой кхийсало
Шаш даавшах
Денбинчу бенахь...

Адам ду со

Лаьттан накха биьна,
Дуьне дацош, кхиьна,
Кхерчан цхьана цийнах
Адам дай со-м дийна.

ДегIах ирхо йоккхуш,
Аха ирзо даккха,
Гуьйрре араваьлла,
Со сайн новкъа ваьлла.

Оьшург хир-кха аьлла,
ДобгIна кхиьна даьлла,
Синтар хазло бIаьста,
Зазахь патарш достий.

Темаш-товраш лобхуш,
Атта дуьне доьхуш,
Метгахь, набарх летта,
Со ца Ийна ветта.

Кийра эрна Iобхуш,
ДегIах чекх са обхьуш,
Кху дуьненна хьаьхна,
Вай хIун дора даьхна?..

***

Шед етташ,
Эрна ма чехабе дин –
КЮрга ду ламанан
Тарх хьобкху Ин.
Галваьлла, чутиллахь,
Валалур вац.
Ца оьшу тЕкхийдо
Хьакьдоцу дов. –
Бехкбоцуш чехабар
Дино ца лов...

***

Адамаш, мел дакхарх,
Дузац вай лаьтгах –
Синпхенаш ийзадо,
Ца хеташ къа.
Эххар а, лакъийна
Некхера даьтга,
Цо бекхам оьцур бу
Вайгара цкъа...

Керла шо

Меллаша ков тоьхна,
Юха а схьакхечи керла шо,
Бос эцна, гиччош тѐхь
Кхин цхьаь а шарбели кьобжа чо.
Шераш, аш кьоналла,
Ца хобтгуш, ядийна стенга хьо?
Дахаран марзонаш
Кхоамза аш стенна Іенайо?

Суй баьгна, дІадайна,
Кхин а шо дуьйжи сан дахаре.
Бешеран оьмар луо –
Хиндоцург аса-м ца бахарий.
Новкьа ду, диканийн
Це марса ца яьлলেখь, даьгна шо,
Иштгачо дагна шен
Балхамна йишйоцу бала ло...

Йиш хилча, барт боккхуш,
Дуьне а канашкахь хьаьстина,
Цо кьуьйлу сатедан,
Машаран некь-гечо даьстина,
Заманан багара
Кхин цунна вас ца ян дош доккхуш,
Со реза хир вара
Кийрара тІаьххьара садаккха.

Йодучу заманан
Йозанаш лехъадо ойлано...
Хан кхаьчча, самукъне
Шен забарш юьтур ю кьоналло.
Гиччош тӀехь, йис санна,
Шарлур бу, лепар бу кьобжа чо,
Дог хьобстуш я делош,
Юха а догӀур ду керла шо.

***

Шайхалла дац вайца,
Къайленийн шалха шад баста.
Дадевлларш, гулделла,
Вайн дола дирзина, хаьдда.
Къайлах ду кечдинарг,
Шен куьпахь вай делхо, хьеста,
Кханено. Вай цуьнга
Шеконца ладоьГна лаьтга...
Текхийда вайн кхане,
Ойланийн шеко ю шийла.
Цадуьйцург чаьмза хир,
Мерза хир кечдинарг мийла.
Дог къуьйлуш, текхийдарг
Шеко ю, ша санна, шийла...

***

Шена тІулг ластийча
ТІам тоьхна, дитта тІе даьлла,
Хьозано, шакарца дистхуьлуш,
Шен матгахь аьлла:
– Стаг велахь, вешар вац,
ТІулг кхуьйсусш, хьозарчех лета.
КІиллочо, хьажийна,
Кхоьссинарг шена ца кхета...

Дахаран билгалонаш

Дакаев С. _____

Диц ма де: ас пурба делла,
Дог юккъех, ши ах еш, декъа.
Цу чуъра нур хилахъ делла,
Южалла ма хуълда декъал!

***

Дахар цхьа забар ю,
Гуьйренаш хьобстуш.
Ойланаш Гехайой,
Хелхаро цоьстуш –
Сакъуьйлу Гийжам бу
Хьацарлахь гоьллец.
Тем боцу кьийсам бу
СинГамарх боьлла.

Дахар цхьа дуьне ду –
Даьржина некъаш.
Генара, гергара
Коган лар текхош.
Кирхьа ду, цкьа малхо
Злаьнаршца тоьгуш,
Цул тлаьхьа йочанийн
Ткьевнашца оьгуш.

Дахар цхьа кийсиг ю
Хан яккха елла –
Оьмаран декхар ду
Духалург делла.
Цо, юьхь-дог ца кхоош,
Човхавой боьха,
Йиш йоцччохь схьалоций,
Декхар дладоьху...

Лазийнарг дог дара

Летта дов дацара,
Герзан чов яцара –
Хазийнарг дош дара.
Лазийнарг дог дара...

Дуъхьал ца олуъйтуш,
Вадарх ца волуъйтуш,
Синметта кхийтира –
Кийрахь ов Ийдира.

Ца тайнарг къахьделла,
Мархашца лахьелла,
Стигланаш йилхира,
Латтанаш лилхира...

Тебоъжнарг лам бара,
Байинарг чам бара,
Хазийнарг дош дара,
Лазийнарг дог дара...

***

Хьяам байна,
Ойла карзахьялла,
Харцо эцна
’Зулам арадаьлча,
Маьлхан бIаьргаш
Лаьтга Iенаш боьлху,
Кхераелла
Стиглахь мархаш хьоьлху.

Гина суна
ДегIан чархаш морцуш,
ТIамо дахар
ЦIеран кхерчахь хоьрцуш.
Гина лаьтгахь
Дахар паргIатдаьлча,
Маьлхан марахь
Iуьйре серлаяьлла.

***

Лавтга тЕхь адамиин
Дахаран юкъ йобллуш,
Некъаш ду деха я доца.
Шен некъан дин лобллуш
Вобдучо, некъан урх
Я мела, я юлий лоцу.
Поп санна, дегІ хиларх,
Цхъаъ мохо леставеш,
Пиллигах, некъах галвоху.
Чуърк санна и хиларх –
Цакъарлург, хъуьнаро
Гатгийна, мох санна, вогу...

***

Селхана, «лам уйуш»,
Къонахчун къамело лаьцнарг,
Тахана сий дойуш,
Цхъа аьхза, хъаставели.
Хъозанах тарделла,
Даьссачу даго шок лекхна,
«Къонахчо» йихкина
«Стогалла-м» ястаели...

ДоттагІчуьнга

Сан доттагІа,
Даго дош ца кьуйлуш,
Тешам чІагІбеш,
Биъна вайша дуй.
Даг чу боьжна,
Хьуна серлабуьйлуш,
Марсабуьйлу
ДоттагІаллин суй.

Дукхавезна,
Доза доцуш хаьдда,
Хьан марзонехь
Зовкхе яьхьна хан.
ВогІуш вайча,
Воблуш, дуьхьалхьаьдда,
Лиъна, ваьржаш,
Марахьарча хьан.

Хьох пебетташ,
Деган боьра хиъна,
Шалха кьайле
Ца хьулъелла сан.
Хьан сингаттам,
Къаьхьа Іуьйшуш, биъна,
Мерза диъна
Хазахетар хьан.

Хьaбддa йoбду
Зaмa, oйлa Гaдoш.
Тeшaм бaйнa,
Цуьнгa хьуьйсy вaй.
Дe мeл дeли,
Цхьaццa хьaсa хaдoш,
Ийзaдo цo
Дaхaр тeгнa тaй...

Вaйн жимaллa,
Дaгaх бaргaш дoхуш,
Гeргa кхийдaш,
Дуьхьaлъeтгaлo.
Сaтийсaмийн
Гeнaш кaрлaдoхуш,
ВoгIу бoхуш,
Хийлa лaрвo хьo.

***

Ас дагца туйсина
Дитг хьокхуш
Ирйина байташ
Бакъдац, ца язйина
Сайн дашах
Тамаша байта
Язйина, мел дукха
Хедадарх,
Кхоам ца хеташ,
Дахаран маргалех
Хьобкх туйсу
Томмагаш теда...

***

Дукха хьестахь,
Коча Іемий
Беро бала бо:
Божаберо,
Зудаберан
Амалш лехъайо.

Хинца-м иза
Ненан ховха,
Жима «Іахар» бу
Хаац кхана,
Воккха хилахь
Цуьнах хІун хир ю-м...

***

Ас дагца туьйсина
Дитт хьокхуш
Ирйина байташ
Бакьдац, ца язйина
Сайн дашах
Тамаша байта
Язйина, мел дукха
Хедадарх,
Кхоам ца хеташ,
Дахаран маргIалех
Хьоккх туьйсу
ТоммагIаш теда...

***

Дукха хьестахь,
Коча Гемий
Беро бала бо:
Божаберо,
Зудаберан
Амалш лехьайо.

Хинца-м иза
Ненан ховха,
Жима «Іахар» бу
Хаац кхана,
Воккха хилахь
Цуьнах хІун хир ю-м...

***

Ма дийца, сацийта –
Ца оьшу кхин.
Цхьа дош ма хазийта –
Эрна ду и.
Стигла бохь кхачнехь а,
Со бен вац со.
Багахь лом лацнехь а,
Хьо бен вац хьо...

Бералла

Суо цхьалха висинчохь
Ойланех туьйсуш,
Бералло шерех чекх
Сан гГенaш кхобхьу.
Шабаршца генара
Дгадевлларш дуьйцуш,
Заманан кийрара
Марзонaш обхьу.

ХьошалгГа лекхало
Буьйсанаш, денош,
Берзинчу когашца
Ченан кГур гГиттош.
ТГекхийда, сан шерийн
Еха юкь хедош,
Бераллин уьйрашца
Зовкх хьегa хГиттош.

Лаамза, лаамца
Идийна некъаш
Сан дагах кьийзало,
Шалхо гуо туьйсуш.
Тийналлехь кхерстадо
Ойланийн нека,
Дахаран Гуьйрене
Кхача сатуьйсуш.

Коьртан чо кІайбина,
Къоьжа кІац тесна,
Сан делкъе, де кхачо,
Суьйренга леста.
Сагатлой, бераллах
Ловза сатесна,
Хъагбелла сатийсам
Бералле кхерста.

Бакъ дац, ца дицделла
Марзонан гІенаш.
Уьш, дубьшуш-гІовгтуш, сан
Ойланехъ деха.
Замано, такхийна,
Кхачаварх гена,
Со юхавоьрзур ву,
Бералла леха.

Де дѳадели

Де дѳадели,
Сирник санна, дагна,
Серло ешна,
Кхийдош маьркѳаже.
Ойла охкуш,
Даг тѳе хѳуьтту кѳаьгнаш:
Де дѳадели,
Бѳаьрса кхачош шен.

Долайоккхуш
Ирсах йобѳѳна гѳала,
Цхѳаь тѳеййци
Хазахетаро.
Важа – пекъар –
Цѳийнах-цѳарах вала
Араваьккхи
Къацахетаро.

Цхѳаь дуьнен тѳе
Вели цхъаннан метга.
Важа – хѳинцца
Вара... Хѳинцца вац.
Велавелла,
Вовшийн маракхетта,
Шимма яьсти
Дегнийн гѳура – вас.

Де дІадели,
Маълхан серло ешна,
Бода керчош,
Къайладели и,
Хазахетарш,
Халахетарш лезна,
Лавтга юхадорзур
Доцуш кхин...

***

Бохъ лепаш, чо лепаш,
Хаза-м бу коьртара куй.
Коьртана-м, ца Іебаш,
Хийламмо кхуссу шен туй.

***

Чо боьжна, мас йоьжна,
Хье-бІаьштиг-м тилла,
Дахар кхин ца хьяьжна
Чу хьекъал дилла.

***

Сан деган иллеш дац
Тамийна, ког тоьхча, кхера.
Уьш, довлуш, дуьссур дац
Харц-Солтин вортанна т'ера.

***

Сан дахар – сан к'ийсам
Сан кхане – сатийсам
Ойланаш – сан г'енац,
Сох дуьзнарш, ца Гебаш...

Диц ма делахь...

Некъан юкъ юста йиш йоцуш,
Стиглара седа бу генахь.
Седане Іалашо лобцуш,
Мел догІу де кхачаделахь.

Тарлуш дац тІекхача алий,
Шеконех тешна, ма Іелахь.
ДегІ малдеш, паргал а валий,
Хан-зама эрна ма елахь.

Хъан дайнарг, ахь хъегнарг лоруш,
Седане кхочур ву тІаккха,
Паналлин гІушлакхе волуш,
Кураллах дог херадаккха.

Ницкъ кхаьчна, Іаьршашка ваьлча,
Лакхенаш ма хета атта.
Хъайн цигахь самалхадаьлча,
Йиц ма е хазалла лаьтган.

Диц ма де: ца хиьча лела,
Лакхара, ког шерший, вужу.
ТІебазлой дуьненан белам,
Сий, доьлхуш, доркъана дужу...

***

«Ас динарг! – схьадал и!» –
Дадеха,
Дош-даше даьллачохь
Техтоха,
Бешболу дика болх
Биталахь,
И оьшург садала
Виталахь...

***

Куралло ватГийна,
Дозалло Іадийна,
Дуьненал воккха хьуо хеташ,
Дог хьаста дош доцуш,
ХьагІ яста дог доцуш,
Кийрара этІадеш,
ЖІаьлин «гІалх»-летадеш,
Ахь йинчу Іамало
Давоьху. Давало,
Гулдинарг дІахьо хьайн четахь.
Диллина де кхаьчна,
Іожалло лаг лаьцна,
Кьиноша хьарчийна,
ДегІан чарх харцийна,
Да волчух хадийна,
Рицкъанаш кхачийна,
Дезшнарг, дан амал доцуш,
ХІун диси хьан долахь?
ХІун диси хьан хьолахь?
Дуьнено кхайкхийна,
Хьан дарже кховдийна,
Эхарган сагІина
Некъ мел бу Іанийна,
Хьуш долу цхьа неІалт доцург...

***

Дайоьду яхъелла буйса,
Корах чу бетган нур кхуйсуш.
Гелделла седарчий хъуйсу,
Боданах серлонаш туьйсуш.

Текхийна ойланийн ворда,
Дуо санна, бистина корта.
Йистйоцу дуьне ду шорта,
Ца оьшу и кхачо горта...

КІант кхуьу

Хьацаран чопашлахь
Дахарехь гулдинарг эцна,
Вай денош дагардеш,
Берг тесна дІайоьду зама.
Сийначу синтарах
МарГІалан буйда дегІ хецна,
КІант кхуьу, хаддаза
Декадеш мерза дош – «Мама».

БІаьргаш бу самукъне,
Коканийн бос хьерчаш, Іаьржа.
Бад санна, техкина,
Буйда дегІ долало тайна.
Лаьгтах ког тийсалуш,
Хьаьддачохь хазалла харжа,
Берана дуьххьара
Стиглара маьлхан сурт дайна.

Шен нанна уллора,
«Дидиш!!! – и схьадахьа», – бохуш,
Даржийна, цо стигла
Кхийдадо кегийра куьйгаш.
Малхо шен забаршца
ЗІаьнарех нур-хьесий дохуш,
Беран юьхь елайо,
Геннара бартбаккха кхийдаш.

Кхузахь дIаболалой,
КIентан некъ дахаре боьду.
Кхане ю, шен хьаша
ТIеэца сатесна, хьобжуш.
Дуьненан хазалла,
Цецкхетта, бIаьргашца тоьдуш,
Денлучу хьекьало
Хаддаза сирла бос хоьржу.

Стиганийн аренаш
Ца кхачош дIауьду гена.
Лаятта тIехь эзарнаш
Некьаш ду коган урх хеца.
НеI тоьхна, метгара
ГIаттийна, хан йоцчу хенахь,
(Сих ма ло), кханено
Вуьгур ву хьох догIург эца...

***

Хиш, лаьмнаш, аренаш,
Стигланийн даренаш,
Дийнаташ, адамаш,
Дахаран лазамаш –
Ойланийн сихалло,
Текхийдош, шен гурахь лобцу.
Тпаккха уьш гул а лой,
Суна шайх бала бой,
Маьхьарийн Гюв детгаш,
Дагах шайн кадетгаш,
Сан деган готгачу
Херонех чукхийдаш, соьцу...

Кехаташ кьарздархой...

Йозанан бакьонаш
Къиношлахь шелйна,
Маьница сакьуйлуш,
Чулацам гелбина,
Гевгтина тахана
Поэташ, яздархой –
Шекъанан чорпица
Кехаташ кьарздархой.

Ца оьшу бала бу
Сий даккха тгеляцнарг,
Ца оьшу гайгIа ю
Ял яккха салаьцнарг.
Хорамо сакьуйлу,
Дош лелха дарделла,
Дуьненах чам буйлу,
Дог доьлху кьарделла...

Берзина баьккхина,
ЮьхIаьржа хIоттийна,
Дош царматдаьккхина,
Мотт акха гIаттийна,
Кхардамийн бала бу
Сий даккха тгеляцнарг,
Харцамийн гIала ю
Ял яккха салаьцнарг.

Хьaьрк кьовла ца хIуттуш,
Даймохк бу хийзошберг,
Даг чуьра лубстуш дац
Безамах дестош дерг.
Чемхалган мах боцурш
Кьонахех тарбина,
Хьестамийн чот йоцуш,
Йозане шарбина.

Ца догIу Иилма ду
Бодашлахь лехьошдерг,
Ца девза дахар ду
КIамдина хьехошдерг;
Давала! Дависа!
Поэташ, яздархой –
Шекъанан чорпица
Кехаташ кьарздархой...

Евла мерах, хьех...

Коча туйсуш Іаьржа хьаьркаш,
Дахар бехдо вай:
БІаьргаш боцург нехан бІаьргахь
Карон гІерта кІай...

Шина шайнан меха воцург
Баьрче кхийсало,
Адамаллин хьаса боцург
Даржах тийсало.

Ала доцург ала гІерташ,
Маттах Іийдало.
Хьеха доцург хьеха гІерташ,
Дашехь кьийсало

Тешам боцург, малик хуьлий,
Тешо гІерта шех.
Шалхонех ма бала хилла-кх –
Евла мерах, хьех...

***

«Собарде,
Со баърче валийта,
Вахлур вац,
Цхъа ши дош алийта». –
Хъех-мерах
Чекхбуьйлу хъехамаш –
Мох лобкху
Хардангийн Гехамаш.
Айпечу
Кхетамна хъакъдина,
Мел хезнарг
Дуьтур вай, бакъдина.
Кхул тӀаьхъа
Ведча со валийтахь,
Зовкх дар-кха
«ПитӀ» дӀа ца алийта...

Те ма да хьо!

Те ма да хьо –
Гизби ваьлла лелар,
Хьаставелла,
Дог ца догIуш велар.
Iехавелла,
Тешамбоцчух тешар,
Хьераваьлла,
Латга эрна хьешар.
Те ма да хьо
Аьлларг аьлла доцуш,
Добша даар
Бен, кхин гуьнахь доцуш,
Каро лаарх,
Коган тача доцуш,
Дуьне даар,
Велла-дийна воцуш...

И дуьзна даьлча...

Замано, дагардеш,
Гали чу шен денош кхуьйсуш,
Кхехкачу дахаро,
Дуьненан кхерчахь кIеж туйсу:
Дуьххьара де доло
Масане дуьнен тIе волу?
Масаннан кийрара
Саозор тIаьххьара долу?

Ойлано лечкьадеш,
Заманан «багара» дохуш,
Шен кхиэле хIиттадо
Дахаран билгала денош.
ОхI! – бохуш, кийрара
Даккхийра синош а дохуш,
Дог-ма Ia кьайллаха
Доблуш я сингаттам Iенош...

Тховса а, хан йоцчу,
Адам дIатийначу хенахь,
«Кьоланна» сан ойла
Заманан «гали» чу кхерста:
Цу чохь ду бералла,
Ас вогIуш дитинарг генахь.
Дуьххьара чам кхетта
Безам а цу чуьра кьеста.

Цу чохь ду ас хІинццалц
Идийна бес-бесар некъаш.
ХІун дуьсу шайна чохь,
Шайна тІехь цара ца обхъуш?
Я текъаш, я иллин
Мукъамехь самукъне декаш,
ХІинца а цара со
Саццаза шайна тІевоьху.

Селхана дахана
Де а ду тІехула лаьтгаш.
Иза а лобхур ду
Ойлано, цхъа зама яьлча.
И-м и ду – кхин ду со,
ЛадобгІна, ойлане лаьттарг:
Цу галех хІун дер-те,
Замано и дуьзна даьлча?..

***

Эрна хета
Льрех дагавийлар,
Эрна хета
Дарба-молха мийлар –
Дагах боьлла,
Бода дIа ца балахь
Накъост воцуш,
Къаьхъа муьйлу бала.

Кху дуьненан
Марзо йолац чомах,
Хийра хеташ,
Дахар хьобжу гома.
Ойла огу
Мекха дIа ца ялахь,
Гечо хилац,
Вадарх-хьадарх, вала...

Ирсан чо

И дара бераллин Гуьйренан генахь
(Муьлха шо, муьлха де – вицвелла со):
Коьрта тIехь хьийкьинчу сан месийн кенах
Леттера кIайбелла беккъя цхьа чо.

Сирбелла и гинчо, «ирсан чо» аьлла,
Со тешош, дайдина, куьг хьора тIе.
Дуьне а хетара сайн доладаьлла,
Дог цунах шекдаьлла дацара де.

ХIун хаа: тиларна, божарна кхоьруш,
Леррина ларбора ас и цхьа чо.
Со Iашпехь, гуш боцу сатийсам кьоьруш,
Шерийн дой тIехтили иттанах чохь.

Заманан Iаьнарша лайн чопа тоьхна,
Коьртан чкьор дIашарди, пусар ца деш.
Сатийсам, дIабайна, дIабели боьхна,
Дог холча хIогтийна, со бежкеш...

***

Цахиндерг дестадарх,
Вирах дин балур бац.
Хинвоцчух, хеставарх,
Къонаха валур вац.
Стигла куьг кхийдадарх,
Седане кхочур вац.
Лаамо хьийзаварх,
Доцу сий лоцур дац...

***

Ма Илла дIатовжий –
Меттара гIатта:
Садаьгна кхачор ду де.
И юхадьрзур дац,
Гункара латтарх,
Кхин цунна кхочур вац тIе...

***

Жималлехь кхетамо
Галаташ эгадо,
Са терса аьрхалла
Хийра ца хетало.
Дадевлларш ойлано,
Бух охкуш, кегадой,
Хан яьлча, юьхь йохуш,
Замано кхетаво.

***

Дуьхьалдуьйлуш бакъ я харц,
Дахар листа агта дац.
Кху дуьнено, Iехавой,
Берда йистте текхаво.

Малонашка эшалахь,
Халонашка хьешалахь,
Чанавоккху декхаро,
Аравоккху бекхамо.

Сий кхачийнарг къардина,
Сийлахь даха лардинарг,
Даха дуьсу дахарехь,
Деба дуьсу бахамехь...

Кешнашкахь ойланаш

Кху кертахь цхьа а вац
Меттаххьовш, дийна –
ХІораннан хІусам ю
Тапъаьлла тийна.
Гаттий ду урамаш,
ТІедоблху некъаш,
Цхьа а вац дахарна
Велалуш, текъаш.

Дозанаш билгалдеш,
Керташ яц гонах,
Махьмара ваьлларг вац,
Ву бохуш къонах.
Базаран басарш дац,
Бац къера дуйнаш.
Дарбелла вовшашна
Лестабац буйнаш.

ГІишлошна пенаш дац
Бухахь, тІехь дуттуш,
Лулахой ца хьуьйсу,
ХьогІан бІаьрг хІуьттуш.
ХІусамехь партала
Ага дац техкаш,
Пеша тІехь, Іаь гІуьттуш,
Яй а бац кхехкаш.

Цхъа а вац хъуьхъвоьлла,
Синмерзаш хъьдда,
Да волчух ца Ёбаш,
Рицкъане хъьдда.
Дуьне а ца тоььнарш
Кху кешнийн кертахь,
Дов доцуш, тIом боцуш,
Бехаш бу бертахь.

Даьхний дац, жаш а дац
Цанашлахь дежаш.
Цхъаннен а бахам бац
Воккхавеш хъежа.
Цхъаь бу хIорш берриге
Тайпанан, цIийнан,
Харц я бакъ дуьненан
Куьйланехь Ийна...

***

Дуьнен тIе ваьллера –

ХIинца.

Пхийтгара ваьллера –

ХIинца.

Геметта хIобгтира –

ХIинца.

Тешийнарш моьгтира –

ХIинца...

Къобжалло хьулвина –

ХIинца.

Кадаьлларг гулдина –

ХIинца.

КIант вуьту сайн метта

ХIинца.

Къарвели – со кхетта

ХIинца...

***

Цхьаммо – «ХIорс!» – бехира,
Букар-бохь эхира
ЙоI хелхаехира,
Къайлах дог дехира
Ловзаран хьеречу гонехь.
Баьрчан гIант кыйсинчун –
Кураллех сийсинчун
Коган лар яйнера,
Вацара (вайнера)
Махкана доьссинчу вонехь.
Куьг хьокхий, велава,
Баланийн эла во,
Замано лийсинчу
Къайленех тийсина,
Чолхе ду дахаран некъаш:
Са мере кхачадой,
Хелхар цкъа лацало,
Иэхь-бехкан кхардамах
Вадарх ца валало –
Ца бойту дахаро бегаш...

***

Гу тIе ваьларг – товш,
Бердах вахнарг – вовш,
Цхьа дуьне ду хьо,
Хьан шуьнехь ду тхо.

Цкъацкъа – деладеш,
Цкъацкъа – бала беш,
Ахь тхо ловзадо,
ТIаккха – совцадо...

Ций молчу тойнехь

Къаркъанаш –
Саболу шишанаш –
ЧагIарех юьззина
Гуьмалкаш.
Даараш –
Хьозанан машанаш –
Цхьа ирча
Беламе хIуьмалгаш.
Адамех Iийдина
Даьккхина,
Ций кхехка
Хьожанца
ПхьегIаш чохь.
Цунах шен самукъа –
даьккхинчу
ШайтIанан хелхаро
БоьгIу бохь.
Ца догIу дозаллаш
Къекъадеш,
Цхьаь вуьйцу,
Iаьршашка айвина.
Ангалин зевнашца
ИэтIабеш,
Сан корта
Эвнаша базбина.
Сан меттиг
Яц хIара –
Давоьду:

Ций молчу тойнехь
Сатохалац.
Кхул тГабхьа
Ма кхайкха,
Давобду:
Кхузахь сан
Бат тоха
РицкЪа дац...

***

Гуро шен катоьхна
ДегІ лаьцначохъ:
«Ва орца! Ва орца!» –
Ма бетга мохъ:

Даима берзан а
Ца йолу ка –
Цкъа хьаьрча
Цистинчу Іахарийн къа...

Дуѐне ца хиллера доккха...

Дуѐне ца хиллера доккха,
Ца хилла суна ма-хетта. –
Дерриге, тарделла хЮоккха,
Сан деган горгамах летта.

Деган кІаг ца хилла готта,
Ца хилла суна ма-хетта.
Цу чохъ шен ког хеца меттиг
Карийна дуѐненна шортта.

Цу чуѐра, кийра муѐрг етташ,
Цо дегІан садоЪу довха.
Хѐацарца дагах Іаѐ етташ,
Кхехкайо дахаран гІовгІа.

Сагатдеш, цу чуѐра Іийжа
Сиркхонаш дуѐненан дегІан.
Язѐелча, ца хІуѐттуш йийша,
Наб яйна буѐйсанаш хѐегІа.

Кѐера ву: дуѐне ца хилла,
Ца хилла цецваллал доккха.
Сан даг чу хѐулделла Іилла,
Хан тоѐхна, тарделла хЮоккха...

***

Сан кхоллам, хъан соьца
ХъагI-гамо яцахь,
Ма гIаттавелахь со,
ЦавогIург вай.
Ца лиъна хастамийн
Дукъ коча лаца. –
Виталахь: со-м Делан
Цхъа пекъар вай.

Ас даг чохь кхиййна
Ойланаш хуьйцуш,
Хъакъдоцчу даржан да
Ма велахь сох.

Со Iехо, дуьненахь
Хиндоцург дуьйцуш,
Лерехь ма лекхалахь
Шовкъ йоцу мох...

***

Цкъа декхна де догІу,
Маълхан суй кхуйсуш;
Серлонан са огий,
ТейогІу буйса.

Цкъа дуьне ловзадо.
Дуьнено – тІаккха,
Чухчарех хьовзавой,
Ша марахдоккху...

Плагиат

Дин буьгуш ца лаьцна,
Ца лаьцна кIари чу ваьлла –
Кьоладеш кьу лаьцна,
Байташца зорбане ваьлла.

Цо ойла лачкыйна,
Кхечуьнан синлазам биьна;
Цо байташ лачкыйна,
Кхечуьнан даг тIера кхиьна.

Лачкыйна, батто шен
Садогу седарчий кхуйсуш,
Кхечуьнца левзина
Юкбал тIехьиккхина буйса.

Хазаллех даьгначу
Ма кхоам бара-кха церан!
Цо лечкьош кхехьначу
Зезагийн бос баьхьна тIизра.

Лечкьаргех левзина,
Байташца эвхьаза ваьлла,
Плагиат вевзина,
Зорбанан агIоне ваьлла.

Етт буьгуш ца лаьцна,
Ца лаьцна корах чуваьлла –
Кьоладеш, кьу лаьцна,
Авторан дагах чуваьлла...

***

Куьйгашца иэхь динехь,
Зуламех бехдинехь,
ТГеленаш Терк хиларх,
Хьекхадеш, мел диларх,
Ца цIандо сабано,
Ца цIандо замано,
Эрна ду сахьегар,
Эрна ду кьахьегар...

Сурт

Хъажахъ, мел хаза даьлла,
Дю пенах кхозу и сурт:
Цхъадика, гуча-м ца баьлла
Довш кхетта даг чуъра гурт...

Бустамех кечбинчу гурахъ
Дика-м ву меттах ца хьовш:
Чурта тIехъ, каш-барзан лулахъ,
Хир вар-кха цигахъчул товш...

ГЭМЭЭ БИЙЭГЭЙ

МЭГЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ

ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ

ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ

ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ ГЭМЭЭ

***

Ца догГург КІамдина,
Нах боцчу наха,
Багахь мотт шарбина,
Къонахий буйцу:
Ца лало, дог тоьгуш,
Чекхбуйлу маха. –
Дезалац иэрех дерг
КІанцІарша дуйцуш...

Іаьржа цициг

Цхьамма, лестош, тІулгаш кхуьйсусш,
Кхечо неІалт дуьхьалтуьйсусш,
Іаьржа цициг дара лелаш,
Идош хьаштийн доьхна некъаш.

Хаац, хьанна хІун динера,
Хьенан бен чохь карийнера.
Бехке доцуш, хатІе хилла,
Пекъар лела бала хилла.

Адам долчохь сема тебаш,
Горгам хилла, къайлехь хебаш,
Іаьржа цициг къехкаш лела,
ЦІока Іаьржа йолу дела.

Аьлларг хилча, цо и цІока,
Кхин бос лехна – кІайн я мокха –
Тарлуш дар-кха, басардина,
ПаргІатдаккха доцчу къинойх.

Вайна санна, мерза делла
Маьлхан дуьне дезаделла,
Цхьа са ду и бехке доцу,
Адамашкахь тешам боцу.

Іаьржа бода даг чу летта,
Къовлабелла, ойла етта,
Лелачуьнга некъан дика
Лацалур дац. Цициг дита...

***

Сихо мелла
Ойлар а доцуш,
Дош дІакхоссахь,
Воцуш цуьнан да,
Дохковаларх,
Дог шен бале лоцуш,
Вуьтур ву цо
Шен юьхьІаржо лан.

Даге

Дийнахь-буса
Сацар-хIоттар доцуш,
Дукха лаьтти
Хьо сан дегIан хехь.
Маржа, дог хьо,
Кхин мекарло йоцу,
Суна хIинца-м
Хьох ма хета изь.

Ца мoьгтинчохь
Дегабаам хилла,
Со кьарвина,
Соцур ду хьо цкъа;
Сан лаамийн
Кхерчара дIатилла,
ПаргIатдаьлла,
ДоIур ду ахь са.

Цкъа эххара,
Сан ойланаш кхачош,
Бекхам эцна,
Iебар ду хьо сох.
Дийнахь, буса
Хьо йийсарехь дацош,
Iийнарг вуьгуш
Цкъа набкхетгачохь.

Мало йоцу
Лай, хьадалча хилла,
Дукха лаьтти
Хьо сан аьлларехь.
Деган жима
Пекъар, бехк ма билла
Хинца суна-м
Хьох а хета иэхь...

***

Цкъа цхьаммо-м элира,
Шех лаций яздохъа илли,
Дешан шовкъ ца кхоош,
Къонахчун локхалле виллий.
Цецдаблла, мотт сецна,
Даго со тергал ца вора,
Оьгазло йоьссина,
Кхин суна аьлларг ца дора...
Ца доьгІна хиллера,
Дош кхардош и илли ала;
Диси и, ца лиьна
Харцонца дуьнен тІе дала...

Тѐаьххѐара буьйса

Сагатдеш, дѐайоьду
Декабран тѐаьххѐара буьйса,
Сиркхоно даздина,
Цѐхажимма дегѐ могаш дац.
Ойланаш, гульелла,
Дѐадаьлла шо кегош, хьуьйсу,
Уьш тховса, дош аьлла,
Шайниг ца хѐахийча Іац.

Шена чохь мел лелларг
Яьгначу марзонца оьхьуш,
Деладо, делхадо
Даьгначу шаро сан дог.
Тховса цо тѐаьххѐара
Керлачех некъ-гечо хьобхуш,
Керлачу шаре ас
Юха а кховдабо ког.

Агта дац дѐатаса
Хан йоккхуш чохь ваьзна пенаш –
Сан некѐан хѐусам, ас
Дийнна шо даьккхинарг чохь,
Цѐкѐа мацца, генара,
Цунна сайн сингаттам Іенаш,
Аз гѐиттош, айвелла,
Ас цуьнга тухур бу мохь.

Хазделла, кьонделла,
Тховса со шега д'авовхуш,
Керла шо т'екхийда,
Самукъне шен б'авцаш еш.
Витахъа ойла ян...
Гой хъуна, г'айганехъ овхъуш,
Даханчу шаро шен
Т'авхъара суй багабеш?

***

Со-бере,
Шед тоьхна,
Човхийна,
Зама-дин хаьхкина вогIу,
До берде
Дажхаччалц юкь йолу
Некь юьхьарлаьцна.
Когаш ас,
Сайн нуьйрахь чIагIвала,
Луьйтaнeх боьгIу,
Архаш а,
Буй кьовлуш,
Лааме дин берзо, лаьцна.

Тоьар ду,
Ахь шегахь латтийна
Ницкь-бала аьлла,
Цкьа маьцa,
КIордийча,
Дино со кхуссур ву бердах.
Кхин эьцна
Сан метта,
Юха а боларе баьлла,
Зама-дин
Хьодур бу хьалхахьа,
Лан декош берган...

***

Омаро вадийна,
Хан гена яккхарх,
Дахар дац
Валлалц бен доцург –
Южалло д'аваъхъча,
Ще карлаяккхал,
Лавтта т'ехъ
Коган лар йоцург...

***

Лаамна ма-хетта
Дахаран чам кхетта,
Безамо тешийна,
Къоналло Іехийна,
Цхъа зама ластийра вай!..
Са кхиъна валале,
Собарде алале,
Шерех шен кадетташ,
Бѐаргаш чу чан етташ,
Гѐан хилла къоналла яй.

Ойланийн цѐе летта,
Ас шийла мохъ беттарх,
Сох йогѐург схъаэцна,
Ког-йоргѐа юм эцна,
Сан хъаша-м дѐадили кех.
Марзонан кхерч боъхна,
Цаваълла, сатоъхна,
Бѐаркѐагнаш Іовжийна,
Саготте хъовзийна,
Чекхтили ворхѐ ломал тѐех.

***

Ца оьшу дог доцу дикалла,
Ца оьшу шовкъ йоцу илли –
Ца лаахъ, ницкъ ца беш дитал и,
Ца кIамдеш, шен меттахъ Илла.

***

Юцарх керташ, боца
Мох ца сецало.
Даьхни даларх, доцу
Сий ца эцало...

***

Хьалдолчу, товшдолчу
Духаршна, жовхIаршна юккъехь
Беркъа дог, сет санна, къеста.
БIаьрг хIутту куц долчу
ДегIана тIехтуьлий юххех,
Чам байна, ойланаш леста...

***

ИндагIех таръелла,
ДегIан чарх-м текхар ю лабттахъ.
Рицкъанах чам кхетта,
Мацвелча бузур бу кийра
Дуьненах там хилла,
Лелар ву ма-луъу тилла.

Гулдинарш дазделла,
Хецалуш, буйнара яьлла,
Аталуш яьржина,
Юхур ю сацкъаран кхийра.
Кхоамза дожийнарг
Замано когашца хъаьшна,
Лар йоцуш дIадер ду,
Ойланийн хъацарлахъ дешна...

***

Къийго, дЮ некъайист къарйна,
Къекъабо маьтгаза мохъ.
Ца ловчу куйланца дарбина,
Пхьола до сан коьрта чохъ.

Аьрзунах тарьяла гАьттина,
Баржийча Iaьржа ши тАам,
Хиллера къийгана моьттина
Бохъ лаьцча кхачор бу лам.

Сахаддалц цо тЕмаш диттира,
Лакхене ца кхачалуш.
Кийрарчу маьхьарца гИттира,
Къиг хилар шена ца гуш.

Цаоьшург ойлане хЮьттина,
Эрна ду къахьегар тЕх.
Аьрзунах тарьяла гАьттинарг
Тера-м ю ма-ярра шех.

Хун до вай, дахдина дийцина;
Къийган ю багара Iaь.
Шен йоцу локхалла къийсинарг
Эккхае гучуьра дАа...

***

Ткъес санна къевкъира

Ахь аьлла дош,

Багара кхевсина

Алу латош.

Дог Iай хьан ладоьгIна,

Метгах ца хьовш,

Шалхонца шегара

Даьлларг ца товш?

Дог Iай хьан хьацарлахь,

ЮьхьIаьржо ловш,

Да воцу даьсса дош

Чим хилла довш?..

***

Со-м ваьлла дIагIур ву
Кхин ца ван, кху лаьтга тIера
ТIаьххьара цуьрг диьна,
Кхачийнчу рицкъанах хедаш.
Сан лаам буьсур бу,
Йихкина юкъ йостуш, сецна
ТIаьххьара дахаро
ДIахьажош аьлла дош хезна.

Со ваьлла дIагIур ву,
Марзонийн лулара ваьлла,
Кхолламаш йозанаш
Совцур ду, сиз хьаькхна девлла.
ДIагIур ву, некъана
Хьарчийна сайн ларча эцна,
Лаамза совцийна
Кхана сайн кхочушдан дезнарш...

***

Ца оьшу
Бохь бегІа
Хийрачу
Ловзаран гонехь.
Ца оьшу,
Кхийсалуш,
Тпехвийла
Шен доцчу вонехь.
Кхайкхаза
Ваханарг
Юьхь йоцуш
Дотгаза вогу,
Ца лозуш
Бихкинчу
Кобртан хье
Лозур бу, боху...

Хьо-м дѐаваха

*Дахар дубтуш вайна юкѐара дѐакхелхинчу
яздархочунна – Талхадов Хьамзатна лерина.*

Я, дош аьлла,
Вобду-вубту доцуш,
Забар йина,
Велавалар доцуш,
Хьо-м дѐаваха,
Юха ца ван, ваьлла,
Маьлхан Губьре
Йоблхуш тѐаьхьяьлла.

Хѐу дѐатесна,
Аре аьхна ваьлла,
Сатийсамийн
Лаам паргѐатбаьлла,
Хьо-м дѐаваха,
Дахар дубтуш тесна,
Тѐаьхья кхайкхарх,
Ла ца дугѐуш сецна.

Синтем боцу
Ойла лезна яьлла,
Кѐовладелла
Йоза сецна даьлла
Хьо-м дѐаваха,
Дубне дубтуш, ваьлла,
Дагахь доцуш
Дѐавай, кѐайлаваьлла

Яьлла йогӀу
БӀаьсте юьгуш тесна
Накьосташна
Ваьал дукхавезна,
Хьо-м дӀаваха,
Вовду-вувту доцуш,
Кхин, мохь тоьхна,
Керта воьгур воцуш...

***

Хѐунда мѐйтту,
Маълхан дуьне
Дуур ду вай дуззалц?
Хѐунда мѐйтту,
Дехар ду вай
Деган лаам буззалц?
Хѐунда мѐйтту,
Гена девлларш
Дайна, тѐаьхье йоцуш?
Хѐунда мѐйтту,
Тахане ю
Кхане йогѐур йоцуш?..

***

Лан хала дацара
Юьхьдубьхьал
Гуш долу дов,
Лан хала яцара
Лазийна
Цо йина чов.
Кхин ду со кхералуш,
Кхин ду сан
Дагна ца товш:
Хан муха йоккхур ю,
Юьхьйоцу
Шалхонаш ловш?..

Белaмe дeлирa...

Цхъаъ буъхъар хИттирa,
Цахилларш литтирa.
Дийцирa, бeхирa,
Кийрарa Иийхирa:

«Буъйсaнaш къaгийрa,
Серлонaш ягийрa,
Лaьттa гIехъ, дeндинa,
Мaьлхaн нур къaгийрa.

Дуьнeнaн ирсaнa
ДегIaн сa дaгийрa,
Дaхaрaн гIирсaнa
Ойлaнaш ягийрa.

Со вaрa, сo вaрa
Дoьнaллa гIиттинaрг,
Чeхaеш, хaлoнийн
Юьхъдyьхъaл хИттинaрг,

МoстaгIий къaрбинa,
Вaйн Дaймoхк лaрбинaрг
Со вaрa, сo вaрa
Сoьгaрa уьш дaрa!»

ЛaдeгIнa бaкъдoцyрш
Хъeх-мeрaх дeвлирa,
Гoнaхa aдaмийн
ГoвгIaнaш eвлирa.

Цхъаъ, дуьхьал вистхилла,
Къамеле велира:
«Тобар ду нисдинарш...
Сацийта!» – элира.

Туьйранаш дийцинарг
Ма-варра вевзира.
Дийцинарш нахалахь
Беламе девлира...

***

Дахаро вас ца еш, бертахь
КогхІуьттуш, зама ца ловзу.
Цо, араластавой кертах,
Кханенаш, кхачалой, совцу...

ТІаьххьарчу хьаьркан шад кьовлий,
Чекхдолу кхолламан йоза.
Синхьагам буйнара болиь,
Хецало, ма хиларг гІоза.

Кхочушдан кхуьур ву баьхнарш –
ДІатобьттуш, кханенга даьхнарш,
Лаамийн хьегамаш аьхна,
Кханене ладоьгІуш Іийна,
Уьш делла – ца дисна дийна...

***

Адам, ас хьуна ло
Безаман хьанделла хьоста.
Хьох хераваьлла, сан
Дуьненахь баккха ког бац.
Ас лаам кхийдабо,
Яшийна хьан ойла хьаста,
Шалхонаш кхардийна,
Харцдерг сан дийца йиш яц.

Вайн дуьне мел деха,
Кхечуьнца йишйоцуш хийца,
«Адам» ю кхолламо
Вайшинна тиллина цѐ.
Цундела, цхьаь ду вай –
ХIун оьшу, кхин деха дийца?
Ма гойла малхана
Адамаш кхачийна де!

Дов даьлла...

Дов даьлла
Шиь лиэга –
Дѐтуху,
Схьатуху.
Къарвала ца кхета:
Буй туху,
Туй туху...

«Хьан дена...»,
«Сан дена...» –
Маьгтаза
Мотт буйцу.
Ойлаяц
Тѐаьхьенан,
Ца хаьа
Хѐун къуйсу.

Тѐехдуйлу
Адамаш
Гулделла
Гонаха.
Цхьаммо а
Цу шиннах
Къаставац
Кьонаха.

Иовдалшна
Туй туйсу,
НеАлгаш тЕкхуйсу.
Го доккхуш,
Къаставац.
Ще йоккхуш,
Хаставац.

Мотт ухъ,
Туй туху.
Датотту –
Схъатотту.
Техветгаш,
Цхъаъ вуьйцу.
Ткъа вукхо
Кхин вуьйцу.

Вовшашна
Дарделла,
Акхаройх
Тарделла,
Кадетгаш,
Цетгаш,
Ши «жІаъла»
Ду леташ...

***

Атга хилац
Кху дахарца
Кьийсавала,
Кху дахаран
Дуьхьалонех
Тийсавала.
Сакхачадоь,
Сахададоь,
Гатво цара.
Дийнахь, буса
Синтем хилац
Цаьргахьара

Атга хилац
Ломан басах
Ирхо яккха,
Ломан некхах
Тасавала,
Киртиг яккха:
Эшадо цо,
Кхачадо цо
ДегІан гІора.
Юхавалахь,
Сатийсамех
Воккху Іора...

Готга, шуйра
Некъаш кхийда
Гена, герга.
Цкъацкъа – хьобсту,
Цкъацкъа цара
Ца во тергал.
Цамоьтгачохь
Бердаш хIуьтгий,
Хеда некъаш. –
Iамал йоблу,
Къинош, доблхуш,
ТIаьхьа текха...

***

Сан цѲарах цѲе тоьхна,
Кхажбаьлла, тѲедоьжна дакьа,
Вадарх ца волуьйтуш,
Кхолламах тийсалуш, деха.
Карара хецалой,
Ойланаш яржалой акха,
Шерех чекх лекхало
Замано бен бинчу хьеха:

Там-товраш, кхаь хуьлий,
Хьаамца баьрче дѲахѲуьтту.
Цатайнарш, чов хуьлий,
Маьхьаран орцанца гѲуьтту.
Ойланийн хьацарлахь
Генара дѲадевлларш оьхьуш,
Синхьаам хьийзабо
Замано, шерех чекх кхоьхьуш...

Атта дац

Атта дац байташна,
Денгелла, дуьнен тIе йовла.
Ойланийн зайлашца,
Дош дашах дуьйцина, кьовла.

ХIора дош, озадой,
Даг чуьра маьхарца доккху,
Ойланех кхозалой,
ГIелделла са мере доккхуш.

Шайн кхерча леставеш,
Байташа, вагавой, вотту.
ТIеэшнарг дестадеш,
Юьхьйохуш, бартхатта хIуьтту.

Набкхета ца вуьтуш,
Сатассалц буьйсанийн арахь,
Чехавеш, хьесталуш,
Велхаво, велаво цара.

Атта дац поэтан
Кхолламан дукь кочалаца,
Ойланех цIе летош,
Ял йоцу лай хилла, ваца...

***

Кхаьчнаху цѧ Гебаш,
Геналле кхийдаш,
Вай деха, кханенга
Іалашо лобцуш:
Цхьаь кьѧза хьийзаво
Кхолламо, Іубьѧдуш,
Ткъѧ важа гор вужу,
Кхидѧ ницкъ боцуш.
Цѧ кьарлург дѧгѧрта,
Халонаш отуш,
Некъ лаца хІитгийна
Гечош а доруш,
Некъ бо цо, дѧвоьду,
Цѧ кьарлуш цкъѧ а,
Доладеш, тѧезца
Цѧетоьхна дакъѧ.
И, вехьаш, гѧелвелла,
Йиллинче кхочу,
Цо керла кхин кхане
Іалашо лоцу.

Гина суна...

Гина суна, лакхарчунна,
КІеза хилла, хьесталуш,
ГорахІуьтгуш, «кьонахчуьнан»
Кьонахалла ясталуш.

Гина, лаьтгахь евдда лела
ЖІаьлех лета «пхьагалаш»
ЦІийнан мехкан воцчу элан
ТІаьхье йоцу кьагамаш.

Гина, шайгахь доцчу кхийда,
Іехабелла чІоьлланаш. –
Даьсса дуьне ца дисийта,
НаьІалтана кхоьллинарш.

***

Вайн белш тГе юьжур ю
Гуьйренан йочана,
Юьхь цостуш, текхар ду
Заманан охана.
Вай йогГург яьккхина
Кьоналла, генара,
Ца ешаш, хьобжур ю,
Вай хеташ хенара.

Вай бАьрса лобхур ду
Куьзганийн хЛазаршкахь;
ДегЛак кадеттар ду
Эвнечу лазарша.
Вайн уьйрийн марзонаш
Йобьзур ю Генашка:
Дадевлларш лобхур ду
Ойланийн ченашлахь.

***

Тпаьхъара кийрахъ муьрг тоьхна,
Дог туьйр ду, наб кхетча санна.
Вон деьнарг хъаьвзар ву воьхна
Я мерза кхаь хир и цхъанна.

Диц ма де, ас пурба делла,
Дог юккъех, ши ах еш декъа.
Цу чуьра нур хилахъ делла,
Южалла ма хуьлда декъал.

***

Сагатлой, хІинца а
Берáшца со ловза волу.
Бераша, юьхь ца еш:
«Ваший, хьо воккха ву!» – олу.
Хан яларх, дагера
Бералла дІа ма ца йолу.
Витийша сакъера,
Бераш, аш и хІунда олу?..

***

Маллур ю меженаш деган,
Бостур бу кыйлина буй
Таьххъара ваьккхина кеха,
Дахаро къовлур бу гуй.

Йиш хаьлла, тийналла огуш,
Цийзар бу аренийн мох.
Вай лелла некъан лар охуш,
Замано туйсур ду нох...

***

Тебеъча, бохам лов,
Бѐаьргийн хиш лечкъош,
Дог Іалац хьулбина
Аз доцу мохь.
ДегІан Іад дулало,
Когашка сеттош,
Даш хилла тѐтаьІча
Гуш боцу мохь.
Лааме ца хьобжу
Къинхетам боцург,
Гѐнашкахь цагинарг
Кхийдадо цо
Цадевлла тѐеобцу
Вай чомехь доцург:
Диканна тѐаьххье бен
Ца догІу вуо...

***

Давис-кха, дуьне, хьан!
Дерриге хЮь-молха,
Дахарах лардина,
Сайн кийра тардина,
Эккхийта.
Цул тIаьхьа дахаре,
ДIакхаччалц эхаре,
Шен зама самукъне,
Баланийн садукъдеш,
Яккхийта...

Ши хатгар

‘Хьо хIунда кхоьллина?
Хьо хIунда веа? –
Ши хатгар ойланехь,
Дазделла, деха:
Ца вуьтуш, гIиттаво,
Ханъяккха чомахь.
Жоп доьхуш, хьийзаво
Буьйсанна, дийнахь

Мел хьадарх, мел вадарх,
Ца вуьтуш вала,
Ши хатгар ца туьгу
ТIаьхьара дала:
Цу шина хатгаро,
Кочара даьлла,
Ца хета, жоп доцуш
Вуьтур ву аьлла...

***

Дпо лаетта лам харцол,
Дегтаца гулдаларх гора,
Ца оышу далийта
Дозалле кховдийна дош.
Ницкьал сов ницкь баьлла,
Хун хаьа, жожавахь гуора,
Кхачадой, джу и,
Нахалахь юьхьаьржо ловш...

***

Керда де доладо Гуьйрено:
Малхо шен динна нуьйр туьллу.
Дахаро некъан дур дуьллу
Буйсане керчачу суьйрене...

Де худий, кхачадо суьйрено,
Буйса-м шен набарна Гуьллу.
Сирбелла дерзан хIур буьллу,
Шовкъ йойу дахаран гуьйрено...

Даима и иштта хилла:
Дахар шен некъах ца тилла.
ХIиллане амалш ю цуьнан...

Даима и иштта хилла:
Девзаш ду дахаран хIилла –
Къурд-м олу ца къарлучунна...

***

Цхъаволчо, букъ тоьхча,
Тпаьхъашха ластадо дош,
Мокхачу лаьхъанан елахъ а,
Шалхонца юьхъдуйхъал къежа.
Гойту цо, кепекан
Боцчу шен механа вовш.
Ишттачух, лам санна велахъ а,
Хаац-кха, хIун аьлла теша...

***

Ирбина тешнабехк боьгІна,
Сан теда хьийзийна некъаш,
Суна шайн анайист йоьгІна,
Дѐауьду иллешца декаш.

Тѐабхъашха шалха мотт оьхьна,
Тѐехь доцчу кьиноша зийна,
Бехкбоцуш кхоьллинарг доьхна,
Со лела дуьненахь дийна.

Уьйрашца марзонаш оьцуш,
Дуьненна кьинтѐра ваьлла,
Дог дууш, хьагІ-бода боцуш,
Со лела самалхадаьлла!

***

Тховса, бѣарга пѣлгаш љубттуш,
Синтем хѣйза карзахбаѣлла.
Сан гѣнашна дуѣхѣлхљубттуш,
Наб а яйна, цѣраяѣлла.

Малхбалера серло хедош,
Кхерабелла бода уѣду.
Анайистехъ сирник летош,
Бага гѣрта маѣлхан кѣуѣда.

Буѣйсанан шен љодика еш,
Кѣилбаседа кѣайлабели.
Сан ойланийн пусар ца деш,
Байташ тховса дуѣхѣлѣвѣли.

***

Бераллехь ден йишас,
Сурт хИтгош, дийцинчу
Алмазех кхера-м
Ца веллера со.
Тахана адамийн
Зуьрето хийцинчу
Йилбазех садаллал
Кхерало со...

***

«Къонахчо»
Белш тоъхна,
«Лам харций».
Лам лаятта,
Ша болччохъ
Къажъохуш,
«Къонахчух»
Болуш.
«Киллочо»
Къонахчун
Сий харций –
Къонаха
Киллочун
Блаърхишца воълху...

***

Кураллех юьйлина,
Меженаш лестаярх,
Варкъашца вуьйлина,
Духаро къеставарх
Гай-тѐнгар юьйлина,
Рицкъано веставарх,
Логан шед буьйлина,
Дешнашца хеставарх,
Шеконех сакхетий,
Ойланех цѐ лета:
Безаман шовкъ йоцург,
Даго тѐ ца лоцу.
Шалхонех йобттинарг
Гѐла ю мобттинарг,
Тарделларг къахкадой,
Дѐавовду хахкалой...

***

Ойланех муьргъетташ,
Йозане хИттадарх дешнаш,
Ца оьшу, ву ала,
Байташна басарш дан говза.
Хийла ша ву бохург
Кхетамо, къарвина, тешна:
Атта дац, догдууш,
Ойланийн къайленаш йовза.

***

Хьо – бакъ бохуш,
Со харцоне хьежалац,
Дог ца догIуш,
Хьаставелла, кьежалац.
МIаьжгаш хуьйцуш,
Ши юьхь соьга лелалац.
Доцург дуйцуш,
Деган шалхо кьийлалац.

***

Мокхачу мархаша
Ца дуьгуш маьлхан чам кхета
Іаламо, чІир йоцуш,
Кхийдочу девнах ца кхеташ,
Оьмаро, хир хадош,
Яцїинчу, хенан цуьрг текхна,
Декъаза де къаьсти,
Дуьненан йочанах декхна...

***

Кхерч буызна цѐ ягарх,
Хусам ю, ша санна, шийла.
Цу чуьра, Iaь егташ,
Ца йийлахь деган йовхо.
Чиркхашца чобъ къагарх,
Саубьзу серло ю гийла.
Цуьнгара ницкъ тоац,
Чулетта бода човхо...

***

Чкьор хуйцуш,
Батгара болуш,
ДегІ текхош,
Дябоьду лаьхьа. –
Лаьхьанан
Багара долу
Дош-м дуьсу,
Стим санна, къаьхьа.

***

Дешнаша-м, вадийна,
Багара воккхур ву тЮма,
Матто тГекхевдина,
КЪобжа бохъ лоцур бу ломан. –
ЦадогГуш кхоьллинарГ,
Замано шийла катоьхна,
Це яйна, сауьйзуш,
Дужур ду, дозалла доьхна...

***

Со ву и дуьненан
Ванне а воцуш патерг.
Ойланийн хьагам бу
Кхерч буьзна
Кеж туьйсуш берг...
Ца евза кхане ю,
Куьг лестош,
Тевовьхуш ерг. –
Дахар ду сауьйзуш –
Жим-жимма
Кхачалушдерг.

***

Могѐршка нисдина,
Къонахийн дош хаош,
«Эшначохъ, дѐадала
Дегѐан са ца кхоош»,
Поэтан байташ ю
Нахана дѐагайта
Язийна, зорбанан
Йозанехъ йовзийта.
Дог делош, делхадеш,
Ойланех ловзийта.
Ца лаба цунна-м, ша
Ма-варра вовзийта...

***

КогхІуттуш, гІеттина,
Хьан уьйраш херьяла гІерта.
Суна-м ца обшура
Хьобгара тилора-тай.
Цаваьлла лестар ву
Кхул гІаьхьа хьо волчу керта. –
Ойлано кхетийна,
Со-м тоьал дегала вай...

***

Куйнан бакъо йоцчо,
ХIунда туьллу куй?..
Дешан тешам боцчо,
ХIунда боу дуй?..

***

Диканна гIаьттинчу
Ойлано йихкинехъ юкъ,
Балано саттийна,
ШайтIанан кагло, бах, букъ.

***

Рицкѡ дац кѡлано
Даьккхина дерг –
Кхаьллича малйѡ цо
Багара церг.
Цийн тача даржадой,
Тѡдадеш мекх,
Лаг Ювдий, тосуйту
Цкѡ мерах чекх...

***

Вайна мoьгту,
Пхенаш дулий,
Когаш ницкьо лелабо.
Иштта дац и:
Ойла юлий,
Когаш коьрто лелабо...

***

Ойланаш, верриге
Со шун ву тховса,
Вуьтур вац аш чомахь
Набарна товжа.
Бертаза я бертахь
Шу даг чу кхуйсуш,
Ас тховса ловзор ю
Седарчийн буйса.
Ойланаш, со шун ву,
Шу сан ю тховса.
Валарх, аш вуьтур вац
Набарна товжа.

***

Ехка еза ойла
Карзахьяълча –
Таьхья хуьлу,
Хилларг хилла даьлча...

***

Сан байташ –
Садиъна
Кобртан хье охкуш
Ас дукха кегийна
Ойланаш ю.
Йочанехъ,
Йобкханехъ
Некъаш тѣдохкуш,
Къахъобгуш тардина
Сой да верг ду...

***

Вай тIе-кIел гIишлош йо,
БIаьргана бIарлагIа гуш –
Довзалехь барт бацахь,
Тхов боцу пенаш ду уьш:

Мел чиркхаш кьагадарх,
Чохь серло ца хаало.
Мел цIераш ягаярх,
Вохвала йовхо ца ло...

Мел кIеда мотт билларх,
Набаро хьаам ца бо.
Мел мерза чам хиларх,
Кхачано ца вузаво....

***

Цхъаъ – куьцехъ хазвина,
Кхин – куьцо азвина,
Цетохнарг бакъдина,
Кхолламна хъакъдина
Це яккха це елла,
Хан яккха де дела,
Кхоьллина дар-кха вай Дала.

Хууш дац догӀудерг –
Кханено бохударг.
Сихалло тешийна,
Собарах эшийна,
«Со иштта... хьо вуьштта!..» –
Довш санна, дош муьста,
Оьшурий, дог доруш, ала?

***

Хатгар до вай:

«Мичара ву,

Хьенан ву?

Тайпа-тукхам

Муълха хилла?

Ваьлла бух?»

Адам делахь,

Царах даьлла,

Адам ду.

Адам дацахь,

Хьерадаьлла

Экха ду...

***

Хилийта хыйзина мекхаш,
Хилийта тур лаьттах тизкхаш,
Холхазан лекха куй коьртахь,
Белшаш тIехь чо шера верта.
Хилийта ган, дегIан куц,
Хилийта паччахьан нуц. –
Кьонахийн лакхенаш лоруш,
Дог дацахь цIелетта догуш.
Зама, хьо кьонах ву аьлла,
Ца хьежахь, бIаьрг серлабаьлла
Вай вуйцург кьонаха вац.
Кьонахчун цIе цуьнгахь тац.

***

Тѐйогѐуш лар яцахь,
Чувогѐуш стаг вацахь,
Хѐун оышу гѐаланаш?..
Царна чохь къагамаш?..

Доглеташ бух бацахь,
Марзонан чам бацахь,
Гѐаланаш баързнаш ду –
Баланийн аързнаш ду...

Гулбинарг бахам бац.
Царна чохь дахар дац –
Уьш делла пенаш ду,
Дуьненан гѐнаш ду...

***

Сан байташлахь,
Ехар елахь
Суна еккъа
Цхъа байт тобар ю
Дагалаьцна
Йоккхур елахь
Суна цѐ а
Сайниг тобар ю

***

Хъарам ду шегахъа
Таййна,
Даздина терза,
Хъанал ца даьккхинехъ,
Мел даарх,
Моз хилац мерза.

И стимал къахъ а лой,
Легашкахъ
Шад хиттош, соьцу
Цо кийра багабой
бала бой
Саготте лььцу...

***

Стиглан арахь,
Дохуш некхах,
Дашо хьесий изгадеш,
Малх, чубуза
РеҒа текха
Анайисташ ягаеш.

Мерзех туйсуш,
Елаелла,
Екхна суьйре кховдайой.
Ши дог хьобстуш,
Даладелла,
Безам хьобсту щовдано.

Блаьсте, кога
Буйьхар хИттош,
Хелхайоху Јаламо
Серлаяьлла,
ТЈома гИттош.
Карзахвоху ойлано...

***

Сийлахь дерг гIатгадой,
Сий доьжнарг сатгадой,
Замано къастадой,
Шен метта дуьллу.

Баьргана шера гой,
Церан мах хадабой,
Ала дош даладой,
ЙогIу це туьллу.

Цхьаь нуьро къагадой,
ЮьхькIайчу хIотгадой,
Ца дала ден а лой,
Даима деха.

Ткъа важа Iададой,
ЮьхьIаьржа хIотгадой,
Юьхь йохуш хьийзадо
Беларо изьан...

***

Дахаро, когашка
Ойланийн сингаттам Иенош,
МаьрКажан бодашкахь
Сахудий, кхачало денош.

Замано, кадетташ,
Меженех коржамаш йохуш,
Дахарах це етташ,
Вайн денош шен дола доху...

Іаламах тидамаш

***

Боданийн кирхьянца
Стигланийн аренаш хьерчош,
Мокхачу мархаша
Кхоладо малх кхетта де
Кхоьлинчу юьхь тIера
Дурбелла хин тIадам керчош,
Маьлхан бIаьрг Ийдало
Йочанах кху лаьтга тIе

Кхоамза сетгадо
Мехаша сенделла генаш.
Саьрмакаш тийсало
Дуьненах, егташ шайн це.
Къизаллин дIаьвшан ткъов,
Мустьелла, дагах чекх Iенаш,
Къийсамна денвалла
Дийнахъ со итгаза ле...

Аьрзунан дозалла

Аьрзуно, Іаьршашка яьлла,
Кхерстабо хелхаран тІам.
ХІаваэхь самалхадаьлла,
Марзбелла дахаран чам.

Даймехкан машаран мерзаш
Лекхалуш, сакьерало.
Кхерамо, маьхьарца терсаш,
Олхазарш ца кьехкадо.

Йиллина маршо ю царна,
Мацалла, хьогалла яц
Марцаран хьожанца цІарна
ГІуьтту кІур хІаваэхь бац

Малх боьлу, дахарна летта,
Серлонах бІаьрг Іийдалуш.
ХІаваан сийналлех летта,
Кхоблина марха яц гуш.

ЛадегІа шеконаш йоцуш,
Мел догІу де хийцало
ХІаваан тулгѳенаш льоцуш,
Аьрзуно тІам кхерстабо...

***

Серло кхачош,
Дешна дели доца де
Хорам бина,
Ойла Іуьйду суьйрено.
Мархаш юьтгуш,
Ткъевнан цинцаш серса тІе.
Аразккхал
СабІарздина гуьйрено.

Гюдах хаьдда,
ГІийла шийла лестина,
ТІамарш яржош,
Лавтта дубьжи можа гІа.
ДегІах тилош,
Мохо меже цестина,
БІаьрхиш Іуьйдуш,
ЧІана дели диттан га...

Бералле некъаш

Хан ялла, буйса а жимъелла,
Сахъто шен садеIар дагардо.
Там хилла, тIам хьобкхуш тийналлех,
Кобрто шен ойланаш кегайо.

Минотехъ масийтта некъ обций,
Цара со массанхъа кхачаво.
Юха а, бер санна, куьг лоций,
Сайн юьрта – Гордала валаво.

Бераллин ирзешка некъаш деш,
Кегаярх, ойланаш кIад ца ло.
Дайн хилла ков-керт, сайн сийна беш
Ма-ярра юха а суна го.

Геннара буйхъара ийалуш,
ТIекхийда кьежделла ламанаш.
Нийсаршна сагатдеш хетало
Ирзера зобртала кьена наж.

Сан говро, берг туьйсуш, декадо
Некъ бижош хьийзина сийна дукъ.
Суйренан гIовГанца елало
Басенца яьржинчу эвлан юкъ.

Канашкахъ, ца Iебаш, муьйлу ас,
Юрт йобкьуш Iеначу ахкан хиш.

Таламо сан лерехь екайо
Шен башха самукъне эшараш.

Ойлано, лаьмнашка кхерстина,
Шен сирла марзонаш лехъайо.
Ца чехош, со хъайца хьистина,
Бералла, хьоме ю дагна хьо.

***

Буйсано ийзайо
Шен Іаьржа аса.
Лаьмнашкахь тийналла
Метгах ца хьов.
Стиганийн паналлехь,
Цхьа седа, маса
Дабодий, лар юьтуш,
Бодашлахь бов.

Дѐо стиглан некхах шен
Дато берг туйсуш,
Гуо текхош, бетгаса
РегІах тили.
Ойлано лачкьийна,
Седарчийн буйса,
Лаххьийна хьан Іалам
Даг чу дилли.

Гуьйре йоблху

Блаьрхиш ледош,
Арахь гуьйре йоблху.
Шийла гIайгIа
Деган кеда Iубйдуш.
Вовшех хьерчаш,
Мокха мархаш хьолху,
Къайлайохуш
Маьлхан можа нуьйда.

Блаьстенан басарш

Пиллигаш даржийна,
Лаьгта тIе сийна тIам туьйсуш
Эшарийн серлонгахь
Iамийна самукъне зов.
Маьлхан нур хьулдина,
Iаьткъинчу шелонца къуьйсуш,
Блаьстено диллина
Дахарна баьццара ков.

Га-бацан кIажарша
Юьйцина аренаш кхерста
Анайист керчаеш,
Блаьргашна хьалхара дIа.
Бацалахь хазделла,
Эзарнаш зезагаш къесташ,
ХIаваан Iаьнарехь,
ТIамаршца тIекхийдаш Iа.

Iалам ду денделла
СадоьIуш, самалхадаьлла,
Дуьненан шоралле
Даьржина олалла деш.
Аьрзуно тIам луьйсу
Лам лобцуш, локхалле яьлла,
Даймехкан куц тайна
Блаьрг буьзна ойланаш еш.

***

Нохчийн лаьмнаш –
Къонахаллин онда мукъ;
Пепнийн куйнаш
Уьйуш, сетта сийна дукъ;
Сан дай, ден дай
Баьхна, кхиьна шира юрт –
Деган пенах
Кхозуш деха сирла сурт.

Хьан суьйренаш! –
Хьан хазаллех тардала
Гергахь, генахь
Сан хIун дара, ГIоьрдала?!
Лаьмнаш локхуш,
Мерзах дека юьртан зов.
Малх а, техкий,
Беснеш ягош, орцах бов.

Хьан буйсанаш! –
Лам тIе хиьна бетгаса.
Седане цхьаь-м
Дуьйцу цо шен маттаца.
Ломан лерехь
Iенаш, дека ахкан хиш,
Лакха юккьехь
Пондаро а уьйзу йиш.

Арахь, генахь
Лоррий хотту: «Хун ду цѳахь?»...
Хьалха санна,
Ойла хьайца хьобсту ахь.
Кхолламо, шен
Некъаш тоьгуш, вигарх дѳа,
Хьан марзо
Сан деган метган буьххьехь Іа.

Хьан уьйтѳара
Лаьмнийн ков а диллина,
Лаьтга, байбеш
Ара ког а биллина,
Чаккхе йоцчу,
Кху дуьненан некъашкахь,
Зама хобхкуш,
Гиттайой вай-м чонан къахь...

Зама уьду,
Бергех летош сийна суй.
Хаь, синтем
Боцу иза чехка юй.
Винчу юьртах
Ваьлла дикка леллера,
Сацал зама, –
Жимма гѳел а веллера...

Іаьнан суьйре

Мохехь шен эшаран
ТІекъаме даьлла,
Шийла дарц сагатдеш цІийза.
Ижуна ирделла,
БІаьрг серлабаьлла,
Хьун-тогІехь цхьа эхха хьийза.

Дахделла дийшина
Ламанийн аьрцнаш,
Шелоно къубьлуш, хабийна.
Вовшех дай кахьоькхуш,
Къанделла нежнаш
Месалчу куйнаш кІел тийна.

ДІо басах чукхийда
Некъан юкъ лаьцна,
Лайн алхан дубьхало Іубьлу.
Цхьа гІаларт, салазахь
Шен мукъам эцна,
Хаало, алаша лобьлуш

ГІийлачу текъамца
Сингаттам муьйлуш,
Мох лерехь, садууш, цІийза.
Шелоно хьарчийна,
Шен марахь къубьлуш,
Де, дегош, суьйренга тийжа.

БѢаьстенан мукъамаш

Дуьне мел ду
БѢаьрго лоцу
Шера, шуйра аре,
БѢаьстено, и
Кечъеш, дуцу,
Бецан сийна дари.

Нускал санна,
Зазах ийна,
Зезаг делакъежа.
Сирла басарш
Дагах ийна,
ХѢутту цаьрга хъежа.

Дато цинцаш
Гонах хьоьрсуш,
Шовда, керчаш, Гена,
БѢаьстенах шен
Эшарш хьорцуш,
Кхача хѢордан гена.

Стиглан корехь
Малхо, лепаш,
Галам, делош, хьобсту.
Олхазарша,
Лерехь декаш,
ТѢома хѢаваь цѢобсту.

Дабаха хъеший...

Баъстено кхайкхина,
Генара далийна,
Маршалла хавттина соьга,
Бертахъ ши чегардиг,
Гаьржа мас къагийна,
Хьошалга доьссира тхьога.

Гона те лахделла,
Дуьхь-дуьхьал дирзина,
Шиь дехха цхьаь дуьйцуш Ийра...
Церан мотт хазбелла,
Цадевзарг марзделла,
Со царца садоькъуш тийра.

Чемхалгах буьйцина,
Кора кел латийна,
Сихбина бен бира цара.
Шиь паргатделира
Шайн бенахъ сатийна –
Суна и дерриге тара.

Дас-нанас доладеш,
Кхиййна, Гамийна,
Корнеш а гевттира Гома. –
Кертара сийна беш
Рицкъано Ганийна
Йоьллера хьешашна чомах.

Аьхкенах хийцина,
Гуьйрено балийна,
Сингаттам кховдийра соьга:
Сан корехь шабаршца
Шайн маттахь дийцинарш
Дабаха – хIинца бац тхобгахь.

Буьйцина бен буьгтуш,
Шелонах кьаьхкина,
Олхазарш дIадаха гена.
Со теша, бIаьстенца
ХьошалгIа даьхкина,
Дуьссур ду шаьш бинчу бена...

Новкъа волуш

Буьйса ю – бетгасин буьйса.
Са муьйлу сингаттамо.
Ойланаш кханенах туьйсуш,
Наб кхета ца вуьту цо.

Цхьа седа, сийна бӀаьрг теӀош,
Серлонах Ӏийдалуш Ӏа.
Хьаьрсачу гуьйренах хьегош,
Меллаша тӀегӀерта Ӏа.

Ког бетташ, некъан дин лаьтта,
Къайленаш хьулйна шен:
Ас мичахь хьобшур ду латта,
Мичахь бер кхолламо бен?

Сан кхане ца соьцу генахь,
Дог къуьйлуш, тӀегӀерта и.
Цо тховса хан йоцчу хенахь
Ойланийн йийсар со вин.

Ӏуьйранна со новкъа волу,
Гулдина сайн некъан хьал:
Кехаташ, йозанан къолам –
Ас вовшахбиттина пал.

Дагах чекх ладоьгӀуш хьаььна
Буьйсано тийналла ло.
Сайн уьйраш, марзонаш, кхаььнаш,
Ца дицдан, ас дагца хьо...

***

Буйсано ийзайо шен Гаьржа аса,
Лаьмнашкaхь тийналла метгах ца хьов.
Стиганийн паналлехь цхьа седа, маса
Дабодий, цѐххьана бодашкахь бов.

До стиглан некхах шен датон берг туьйсуш,
Некь эцна беттаса реглах тили.
Ойлано лачкьийна, хIай сирла буйса,
Мах боцу хьан Iалам, даг чу дилли!

Йочане денош

Лаьтта те Ийдалуш шийла,
Тесерсаш дог'анаш Iена.
Ойланийн сингаттам кьуйлуш,
Дахделла йочане денош.

Олхазарш, баннашкахь тебаш,
Датийна, хезаш дац декаш.
Стиглане, бIаьрхишца ледаш,
Ткьарш хьаьхна, шардина некьаш.

Мархаша лачкьабеш четахь,
Милт яьгна, маьлхан чиркх байна
Йочанехь шелделла, хебаш,
Зезагийн хазалла яйна.

Юсийна мокха кхес кхуйсуш,
Малхбале мархаш дIахьоьлху.
Сан дагах сингаттам туйсуш,
Яхьелла йочана йоьлху.

Винчу юьрта

Хьуна сирла деган тешам белла,
Вина юрт, со новкъаволуш ву
Гена-герга некъаш толлуш лелла,
Со дайн кхерча юхавоьрзур ву.

Хьан шовданаш дезаш, хьалха санна,
Ас, ца Тебаш, хьогах муьйлур ду
Баца юккъехь лехьош езачунна,
Зезагашца кочар дуцур ду.

Ас хьан аьзнаш, ойланашца лобцуш,
Басарш дина, дагах туьйсур ду.
Гена валарх, даго марзо оьцуш,
Хьан лаьмнашка ас сатуьйсур ду.

Сан бералла, когашТуьйра яьлла,
Ченaш Гиттош, герга уьдур ю
Луьста хьаннаш, генахь къайлаваллалц,
Таьхьа кхийдаш, техка юьсур ю

Хьуна сирла деган тешам белла,
Вина юрт, со новкъаволуш ву.
Некьийн шуьйра хьашташ толлуш лелла,
Со дайн кхерча юхавоьрзур ву.

Дена-нанна санна, хьастаделла,
Сан дог, хьуна Таьнна, дешар ду
Эвла йистгехь, йоблуш дуьхьялььялла,
Вина юрт, ахь со Теоьцур ву.

Ломахъ буьйса

Боданехъ серлонаш, кхуьйсущ,
Буьйсано летайо некхах.
ТІамарех седарчий туьйсущ,
Бетгаса регІа тІе текхна

Іаламан аганахъ текхаш,
Набарна ярташ дІатийна.
ДІо ломан пхьубьйшара кхехкаш,
Шовдано шабарш дашийна,

Чомана мерза хІуо лубьттуш,
Чиллана гІа-бецаш леста.
Боданаш беснеш тІе хІубьттуш,
Генара серлонаш къесташ.

Дог хьаош, тайна ду ломахъ,
Стиглане седарчий кхуьйсу.
ХІаваан мерзачу чомах
Ца Іебаш, ас кийра бусу.

Аьхкенан буьйса

Аьхкено ялийна цхьа мерза буьйса
Тховса кху дуьненан хьошалгIахь сецна.
Седарчий, нур керчош, лаьтта тIе хьуьйсу,
Багто шен неканца можа тIам хецна.

Буьйсанах язделла Iаламан йоза,
Ойланаш, цецьевлла, и деша гIерта...
ДIо басах тевжина, юрт еха гIоза,
Кху лаьттан седарчий – хIораннан кертахь.

ХIавао маьхьарийн аз кхобхьу цIенна. –
Пондар шен вотанца эшаре баьлла, –
Я нускал доьссина ков-керта цхьаннан,
Я кхин цхьа самалха цу керта даьлла...

Татанца гIов гIаттош, топ хезий йолуш,
Юкь-кара бердан хьех жIаьлин гIалх кхета.
Аьхкенан гIа-бецан цецех чекхдуьйлуш,
ХIавао ховха куьг кхерстадо чета.

Седарчех язьелла стигланаш сецош,
Лаьмнаш Iа ,баххьашца цаьрга дIагIерташ.
Нштгачу буьйсано шена чохь лийчош,
Ойланаш, Iехайой, ялайо берта.

Бѣаьстенан Іуьйре

Дашо зѣаьнарш юьрта хьежош,
Лома тѣра гѣотту малх.
Бѣаьргийн хѣазарш делахьежош,
Ловза йолу дегѣан чарх.

Іуьйре декѣал йойла бохуш,
Хьоза дека дитта тѣехь.
Доблу Іалам меттахдохуш,
Цо хозуьйту эшарехь.

Баца юккѣехь зезаг гѣотту,
Шола тѣамарш ясталой.
Цо Іуьйрене хьал-де хотту,
Маршаллица хьасталой.

Иштта кхочий, хелхаюьйлуш,
Юьртахь Іуьйре йолало.
Шовда санна, дагах дуьйлуш,
Собга илли кхоллало.

Дагалецамаш

Мичахь севцца сан бераллин денош,
Хунда вити шайга тийса са?
Генaш санна, дуьхьалхГуьтту, хьегош,
Сан марзонaш, шайн-шайн шерашца...

ДоттаГий а кегий, хГетахьлера,
Уьдуш, ловзуш, сайца цхьаьна го.
Ахкан хишца хьийза Юхкан хьера,
Тулгах вота етта кIаркIаро.

Берд тIетекхна, ахкахь айма сечна.
«Дуьло бераш, цига лийча гIой?»
Сан доттаГий, боккха кхаь тIезцна,
Айма йолчу уьду, тоба йой.

Дегнаш хьобьстуш, сирла деладелла,
Iаламо шен совГIат кхийдадо.
Сарралц баьгна, малх дIо реГIах боьлла,
Суьйре еьча, цIехьа добрзу тхо.

«Иммансиз, хьо стенгахь лела?» – бохуш,
Нанас хьедо чIире доцу дов.
Стиглан генехь беттан серло йогуш,
Туьйранашна-м екхна буьйса тов.

Дашо денош, мичахь шу дIатийна,
Хунда вити шайга тийса са?
ДуьхьалхГуьтту, марзо шайх хьагийна,
Берийн гIенaш – шайн-шайн шерашца.

***

Блаърхиш санна,
Стиглан тхевнах Ийдалуш,
Тахана а
Догла серса сарралц.
Клохцал санна,
Деган чкъурах тийсалуш,
Кху йочано
Сагатдина валлал.

Кхин а цхъа де,
Маълхан блаарг ца белалуш,
Къайладели
Ткъевнехъ буйса яккха.
Ойлайо ас:
Шен серлонца йовхо луш
Малх ца хилча,
ХIун хир дара тIаккха?..

Безаман тҮемаш

Къоналла туьйдина,
Когбаккха Темаш,
Со лаца кхийдина
Безаман Темаш.

***

Безамо къадийна,
Кийра цIе яьлла,
Жималло вадийна,
Са акхадаьлла,
Ойланех тийсина,
Маьхьарца терсаш,
Сан даго туьйсина
Безаман мерзаш.

БIаьстенан зезаган
Лууре ваьлла,
Дуьнено Iехийна,
Самалхадаьлла,
Къоналла туьйдина,
Ког баккха Iемаш,
Со лаца кхийдина
Безаман тIемаш.

Набаро хьистина
Экама гIенаш,
Марзоне кхирстина,
Дагах чекх Iенаш.
Меттара гIиттавеш
Хан йоцчу хенахь,
Безамо, лай вина,
Вацийна шена.

***

Цкъацкъа суна
Хъан бѣаьргаш чохъ
Стиглан аренаш екха.
Цкъацкъа, бѣаьргийн
Хѣазарш цоьстуш,
Ткъесан суйнаш догу.
Цкъацкъа, церан
Кораш кхолош,
Мархийн тача тиэкха,
Жовхѣарш санна,
Керчаш, суна
Бѣаьрхиш даг те оьгу.

Хьан хазаллех ас хГун дора?..

Хьан хазаллех ас хГун дора? –

Цо, са лоций, Гадавора.

Деган серло хилла товш,

Нуьре богу бос ца бовш.

Хьан хазаллех ас хГун дора? –

Цо, дарц хьокхий, гГоравора...

Деган бГабсте, йовхо луш,

Гина суна елалуш.

Хьан хазаллех ас хГун дора? –

Цо, суй тухий, вегавора,

Четахь ловзуш, мела мох

Аьхна хьирчинера сох.

Хьан хазаллех ас хГун дора,

Суна цо хГун гПолий йора?

И ахь хьайна йиталахь,

Со декъах ма виталахь...

***

Набарна гелделла
Сан генаш ца дуйтуш дийша
Ма чога марзделла
Хуна сан гевланга хийшар!
Ойлаярх, ца кхета:
Дуй-те и безаман бертахъ?
Хъан амат, чукъедаш,
Дагчуъра хун лаца герта?

Багийн гаттийна
Ойланийн сатийсам лоблуш,
Синтем ма гатбина
Безамо, синчкъурах боьлла.
Дуй-те и, хъарк тоьхна,
Диканна яздала хъаьхнарг?..
Я ду-те, йиш йоьхна,
Сан лерехъ: «Варийлахъ...» – баьхнарг...

Суьйренан аьзнаш

Ялсаманин
Зевнаш хьоьрсуш,
Суьйре тЮмаели.
Нуьрах дешна,
Дуьне хоьрцуш,
Даго илли эли!

Детех Iена
Шовда делош,
Безам серлабели.
Вовшийн марзо
Суйнех летош,
Ши дог новкьадели!..

Малхо, реГал
Техьа лесташ,
«Жолам суьйре!» – эли.
Цунна гонах
Анайисташ
Цечу цIастах лели!

Бехк ма билла...

Бехк ма билла,
Хьалххе суна цахаарна
Хьан синкьелле
Бехкаш дахар эрна хилар.
Гуш ма-дарра
Долчух теша палаарна
Дарий иза-м, –
Собга кхаьчна «даладалар».

Бехк ма билла,
Цакьастарна буйса дийнах,
Цунна дар-кха
Сан синкхетам баьрзе хилар.
Хьан ойланийн
Бага хьежар, таьна, тийна –
Сан цеххьана,
Тилкхазваьлла, иэсах тилар.

Шалхо йоцчу
Сан кьиношна бехк ма билла,
Ка ма-доллу,
Со даг чуьра араваккха.
Чевне хиларх,
Дош ца кхоош,
Кхин це тиллий,
Хьайна гена,
Аз ца кхочче акхаваккха...

***

Дуьххъара сайн кийра
Сийна цѐ летга,
Безаман кьайленаш
Йовза со Гемаш,
Даго, хьо массарел
Хьомсара хетга,
Хьобгахьа кховдийра
Шен шуйра Гемаш.

Баьстенан зашлахь
Сан дуьне делош,
Суйренаш йогура,
Маьлхан баьрг телош.
Дегочу йозанца
МогIаршка Генош,
Со Гийра, иллешна
Хьан хьаьркаш лехьош.

Стиглара хьох догу
Седарчий хоьржуш,
Со лелла наб яйна,
Буьйсанаш тайна.
Тийналлин холбатахь
АГIонаш хоьрцуш,
Ас дагахь Гамийна
Безаман жайнаш...

Ийна, дуьне доладаьлла...

Лерг диллина, тийналлица соьцуш,
Буьхьар кхийдаш, беттан кӀажарш льоцуш,
Со безамна коре вогӀавелла,
Зовкхан марахь Ийна, даладелла.

Нуьрехь Iaьнна, стиглан тхевнах кхетта,
Чиркхаш санна, седа-жовхӀарш летта,
БӀаьстенан зов иллийн мерзах туьйсущ,
Ойла Ийна деган хелхар луйсущ.

КӀорех тера Iaьржа бӀаьргаш мелла,
ДегӀ ца лоцуш, кийра бехна лелла.
Дагахь доцчу ирсан токхе кхаьчна,
Со безамна тешам белла ваьцна.

Деман дарц деш, гӀайгӀа-бала аьхна,
«ХӀуьрлаIано» шеца пана ваьхна,
Буйса ларьеш, сахуьланга ваьлла,
Ийна, доккха дуьне доладаьлла...

Дезчу денца

Дагах барт баьккхина,
Шо хьалха санна,
Са декхош, тГекхечи
Хьо йина де.
Хьуна ца делларг сан
Хун дара? Хьанна?
Хьан дагна тамбан ас
Хун совГат де?
Сан, хьуна цГе тоьхна,
Базарахь эцна,
ЖовХарийн кочар дац
Дозалла дан.
Деган бух аьхкина,
Ас хьуна лехна,
Дуьненан мах болу
СовГат ду сан:
Ду иза стигларчу
Седанал сирла,
Хьан цГарца дагийнарг
Кийрахь шен нур.
Сан некъан кхолламехь
Хьан йийсар хилла,
Безам бу ас хьуна
СовГатдеш лург.

***

Безамо сох Таба кечдинарг
Шен йогГург яккхиина даьлла.
Билхинчу безамна гечдина,
Со цунна кьинтГера ваьлла.

Кьоналла ловзийна-м хГун дора,
Шен декхар цунна ца текхча?
Дуьненахь цо синтем ца лора,
Лерехь шен зурма ца лекхча.

Тийналлин мимбарехь сагатдеш,
Со зовкхан чам кхетта Гийна,
Ойлано ца йицьян нигатдеш,
Дуьненахь мел веа дийна.

Реза ву баьллачу кхожана –
Ца доху кхолламе бехкаш.
Даг тГера богу суй божаза
Безам, шен кГеж тесна, кхехка.

Безамо, сох Таба кечдинарг,
Сох йогГург яккхина даьлла.
Билхинчу бехкана гечдина,
Сан хГинца сапарГат даьлла...

***

Буьйсанап серлопаш толлуш,
Ойлано са акха лобылуш,
Чам кхетта, сатийсам мелла,
Безамо вадийна лелла.

Со, бѐаьргийн ши алу кхетта,
Да ца йовш кийра цѐлетта,
Ял йоцу хьадалча хилла,
Безамо тилийна лелла.

Егочу голаш те хебаш,
Кьолана безамна тебаш,
Тем байна, дагах кадетташ,
Со Ийна, хала садетташ.

Дагахь дерг шовдане дуьйцуш,
Чу эгна седарчий лобыцуш,
Безамо синхьаам хьешна,
Со лелла, хьацарлахь вешна...

Сан хІун дара?..

Сан сагатдан я дог хьаста кхоьллинарг,
Садагийна, хьегІа сардам боьллинарг,
Стенна бехке, стенна хатІе хилла со,
Ялхо вина гора хІитто безамо?..

Генан кхоьлах сан марзоне хьийзинарг,
ГІийла йогу бІаьргийн серло ийзинарг,
Мичахь суна ахь хІун жайна даьккхина,
Синтем лоргуш, ойла карзахьяьккхина?..

Сан кхолламан баьрче кхаьчна, гІиттинарг,
Лар теллина, ас дуьнене хиттинарг,
Хьан бІаьргаша, нуьре серло латийна,
Со дІаваьхьи шайна тІаьххье вадийна.

Синтембоцчу сан буйсанех дІаийнарг,
Бехкейоцчу чІирах Іаьбна, сатийнарг,
Хьан безаман цІеран кхерчахь датталуш,
Хезий хьуна, деган пекьар етталуш?..

***

Цкѐацкѐа – шийла
Цкѐацкѐа – йовха,
Деган орам кходуш,
Хѐан бѐаргаш чохъ
Цѐарах йогу
Зѐаѐнарш хѐежна соѐга.
Безам боцург,
Бехке хила
Карах доѐжнарг доцуш,
Даго кийрахъ
Бала лайна,
Дала орца доцуш.

Ойланаша,
Дуѐхѐалхитгош,
Хѐан аматаш эхѐна.
Кхойкху хезехъ
Адам доцчу
Анайисте кхехѐна.
Сан жималла
Акхаяѐлла,
Синхѐаамех хѐаѐдда.
Хѐуна тѐаѐхѐа
Хехкаелла,
Ког ма-боллу хѐаѐдда.

Нохчийн йоӀе

Іад санна, дуьйлина
МаргІала дуткъа дегІ,
Хьо йогІу, дайдина
ГІургІезан болар.
БІаьрг тилош, маьлхан нур
Даьржина хьуна гІехь –
Малхана лиьна-те
Яккха шен дола?
Зезагал хазьелла,
Нохчичун тешамехь,
Хьо кхиьна хьекъалах,
ГІиллакхах юьзна.
ДогцІенчу хьежарехь,
Хьан деган эшарехь,
Вацара хьобгара
Шога дош хезнарг.
Дозаллех ларйина,
Амалех марзйина,
БІаьстенах тарйина,
ЛадобгІу хьобга.
БІаьргкхеттарг хьегавеш,
Йовхонах вагавеш,
Нуьре бос багабеш,
Хьан беснеш йогу.
ГІенашка Іийдалуш,
КІенташа Іехалуш,
Хьан безам муьйлу. –

Ойлано ийзавеш,
Саготте хьийзавеш,
Сатийсам кьийзабеш,
Хьо дагчу кьуьйлу.
Дахаро ирс хьехна,
Безамо некъ лехна,
Нус хилла юссур ю
Хьо цхьанна-м керта. –
Дуьненах йоккхаеш,
Добзалах хЮтгаеш,
Кьонахчун хЮсамехь
Ехийла бертахь.

***

Безамо гулдинарш
Харцийна бердах,
Ахь, баьргех Ийдалуш,
Со бехкеви.
Де доцу куралла
Ца йоглуш берта,
Къийлинчу шеконех
Тешалац кхин.

Садагош сагина,
Хьан безам бобхуш,
Хьесталуш, лела ницкъ
Ца кхечи сан.
Кхечуьнга кхевдар ву,
Синхьяам лобхуш,
Тлеэцахь, безаман
Сий-пусар дан.

Къахъелла хазалла
Къуьйсур яц хьобца,
Багах дош даьккхина
Хьахор яц и.
Мохо дабаххьал бен
Кхин тешам боцу
Безам сан хьеста ницкъ
Ца кхечи кхин.

***

Цхьа йоI дагна
Езаелла,
Забар йоцуш
Цамгар хилла,
Цунах доцург
Дарба доцуш.
Наб ца кхеташ,
Беттан сирла
Буйсанаш,
Сан безамо
Сахуьлунга
Тийсина.
Къайлах къийла,
Хьаам боцу
Бала хилла,
Кийра кхерста
Церан алу,
Шийла чилла.
Ойла хадош,
Дагах кхета
ЖАьлин «ГIалх».
Седарчашлахь
Тийна тизкха
Беттан чарх.

Цхъана йоӀе

Юха а гина суна тахана. –
ХӀинца-м ас ца лобххушехъа.
Безамах хъан сардам бахана,
Со цунна бехке ма вехъа.

Цул тӀаъхъа, шерийн зов текхий ас,
Заманан кӀажош а хъобшуш,
СаӀамдеш, тийсало дагах вас,
Ширделла йозанаш доьшуш...

Хъо гаре сатуьйсуш, хӀетахъ со
Лийлира, гӀад-амал дайна.
Тийшира, мобытира, ваьлча хъох,
Дуьне тӀекхетар ду сайна.

Хъан безам, шалхонца лечкъина,
Буйсанан бодашлахъ байра.
Ког тесна ямартло Ӏаьткъина,
Ас, кийрахъ вагталуш, лайра.

ХӀетте а, хъагӀ яшош, гечдина,
Со хъуна къинтӀера ваьлла.
Кхолламо цӀетоьхна, кечдинарг.
Лар такхош, сиз хъаькхна даьлла...

***

Ойланийн бухбоцчу
Хорда чохь тилла,
Тийналла елхаеш,
Сагатдо ас:
Леллера со хIетахь
Декъала хилла,
Тайнера безаман
Лекхалуш аз.

Сахьобстуш цхьа зезаг
Хъежнера соьга,
Сан даг чу суй кхуйсу
Серло ца йовш.
Цо кийра багийра
Деган кIаг кегош,
Садаллал гатделла
Сан дуьне товш.

Аьргачу эвнашца
Ойланаш тоьдуш,
Даг чуьра гIиттира
Аз доцу мохь.
Ойланийн йочанехь
Жим-жимма хедош,
Цо мукъам сацийра
Йиш хаьллачохь...

Сауьйзу безам ас
Лечкьйира кийрахь,
Текхочехь ца вуьтуш
Дог доцург теш.
Ас цуьнах даьккхина
Маргал дIадийра,
Сатесна, бисийга
Безам ца леш...

Шеконо кьевлина
Шалха шад бостуш,
Ма-хуьллу дендала-м
Гьортира и.
Деллахь а, дIаяхна
Кьоналла хьобстуш,
Догъэцна, безамо
Ца ловзий кхин.

Хаалахь...

Буур бац ас дуйнаш безамах,
Хьесталур вац, кхоьхьуш зезагаш.
Хьайга кхийда дог ца хаалахь,
Юьсур ю хьо цуьнан хьокъалахь.

Матте дашца гIала йотталац,
Хаьдда меже дегIах хотталац
Даг чохь кхийна безам белла гахь,
Ас дийцинарг дош ма хеталахь.

Бехкедопчу дагна хилча чов,
Дуьне къахьлой, ойла чомах йов.
Ас цундела безам лийрина,
Цуьнца аьрха ловза кхийрина.

Кхаььнаш кхийдош, эцнарг безам бац,
Цуьнах дийнан делккъалц тешам бац.
Ойла кхардош, шалхо Гийдалахь,
Безам лохуш, тIе ма кхийдалахь.

Буур бац ас дуйнаш безамах,
Кхоьхьур дац ас хьеста зезагаш.
Езаш лезна дог ца хаалахь,
Южур ю хьо цуьнан хьокъала...

***

Хъан хазалла серлаялла,
Деган тIамарх хъаьрчина,
Берахъ дуьйна, хъуна аьлла,
Безам бу сан хаьржина.

Со сийсара стиглан арахъ,
Седа хъоьстуш леррина,
Наб ца кхеташ, хъуна лара
Байташ лобхуш ваьллира.

Хъан марзонан шовда, дешна,
Сан са лийчош лаьттира
Шекойоцчу ирсах тешна,
Деган тIемаш гIевттира.

Сан набаран гIенаш гIиттош,
Хъо сан баьрче хIиттира.
Ас, тийналлехъ дуьхьал хIиттош,
Хъо ойланехъ литтира.

Суьйренаша, безам буьйцуш,
Лергах мехий дехира.
Даго, къайлах, хъоьга кхуьйсущ,
«Дукхаеза» бехира.

Ца тайна безам

Ас, кийра ца тарлуш,
Хъан безам мелча,
Мойттура тешамо
Дуй биъна сайна
Хъан Ёаьргийн алуно
Вагийна лелча
Мойттура, хъан марзо
Безамца тайна.

Мойттура, йистйоцу
Дуьненан аре
Безаман тIам лийса
Сайн долаяьлла.
Шен акха чIир эца
Безам ма ларий,
Ас вогуш кьийлинчу
Буйнара баьлла...

Хъан когийн лар лобхуш,
Лардина некъаш,
Цеххъан тIекхаьчча,
Мел жирга хета.
Вайшинга ладегIна
Акхтаргаш, текъаш,
Безаман тезетахь
ГIайгIане леста.

Лерехь шок лекхначу
Буйсанах тешна,
Хьан хьажар сан кийра
Дуйжира аьрха:
Ловзаран хьеречу
Куйланехь вешна,
Сан баьргийн серлонах
Хьаьрчира марха.

Хун оьшу со бехкан
Леткъамех Iена?
Нислуш ду: хилла и
Ца тайта безам.
Замано ядийна,
Кхачаярх гена,
Хьан цкъа а ма бойла
Безачех тешам...

***

Безамо, синтѐмарх летта,
Дагах шен алунаш етта.
Тийналлехь ойланаш локхуш,
Ас еха буйсанаш токху.

Гуьйрено, обгѐазло ѐеткѐаш,
Сан корах шийла тѐам бетта.
Бѐархишца стигланаш юьттуш,
Йочано сингаттам Гуьтту.

Дог локхуш дегийна мерзаш,
Малделла, аз кѐубйлуш, терса.
Сатуьйсуш, сагатло тховса
Седарчийн серлонех ловза.

Безамо, сан коре кхобѐуш,
Корах чу цѐха амат обѐу.
Со, валарх, ца вуьту тховса
Ойлано набарна товжа.

***

Хумма а ца оьшу,
Дотгахъа цхъа стака чай.
Хъан бӀаьргийн йогучу
Алунах буьзна сан кийра.
КӀадвелла, гӀелвелла,
ХӀоьттина – со-м адам дай! –
Хъан деган гечоне
Ас дукха некъаш идийна.

Битахъа текъамаш –
КӀур бараш, хӀу дараш шайн! –
Со ма ца веана.
Хъобгара хӀумма а деха.
Вохийна, хъовзий ахъ,
Бехкбоцу безаман лай. –
Собарде, ков цӀовзош,
Букъ тоьхна, туьлур ву кеха.

Собарде, кхуьур ду,
«ТӀох» дохуш, дӀахедо вай
Безаман иллешца
Вайн дегнаш декийна мерзаш.
Со-м хӀинцца дӀавоьду,
Дотгахъа цхъа стака чай.
Кхуьур ю даздан хъо
Безамал хъайн дешнийн терза.

Хийцаелла хИнца хьо...

ХИтахь кьона яра хьо –
ЯтИйнера хазалло –
Блаьргех суйнаш обгура,
Беснеш царах йогура.

Хьогах хьобга хьежна со –
Мерза шовда дара хьо.
Хьобга кхийдаш, гутгара
Зезагаш а гУьтгура.

Ялсаманин бешара
Лекхалучу эшаран
Дашо хьоза дара хьо –
Хьан аз тайна вара со.

Сатийсамех дуцуш гІан,
Гена ели кьона хан. –
Хьан блаьргийн нур даьгначохь
Сингаттамо боьгу бохь.

Хийцаелла хИнца хьо –
Тохарлера кхин ца го
Дуьхьалкхетча, гІайГане,
Дог ца догІуш елало.

Дагах туйсуш шога нох,
Лерехь цийза шийла мох.
Вайн жималла кхачаеш,
Іуйре кхийда йочане...

***

Хан яьлла, дуккха хан яьлла,
Безамо вайн дегнаш хьистина.
Замано «хIупп» аьлла, мох баьлла,
Шераша кьоналла листина.
ХIетте а, цIеххьана тIекхаьчча,
Вовшашка марзонца хьуйсу вай,
Кьастаро ийзадарх, ца хаьдда
Безамо дегнаш тIе доьзна тай...

***

Къоналлек чамкхетта
Левзина денош,
Хъекхалуш, глехтили,
Совца йиш йоцуш.
Безамо хъаййна
Дог-ойла елош,
Хъистина суьйренаш
Яц юхайоглуш.

Чекхдевли, кхачий уьш,
Цахилча санна,
Хъагбелла сатийсам
Кхийдабеш ана
Чекхдевли, худалуш,
Хи санна, Гаьнна,
Ца буьсуш атталла
Цхъа гIадам канахь

Хинца-м, сан ойланаш
Корашка туьйсуш,
Гуьйрено лехъадо
Блаьстенан гIенаш.
Дадевлларш садаьгна
Шерех чекххьуьйсуш,
Яхьелла юкъ тегна,
Датийна генахь...

***

Беггаса теш лобцуш,
Аьхкенаан араьхь,
Вай хийла буйсанан
Тийналла хьешна.
КГайн шурун мархашлахь
Беггаса Iара,
Делаха вай йинчу
ЧагIонех тешна.
Доладан дай боцуш,
Меженаш тедда,
Къарбелла вай эрна
Кхардийна дуйнаш.
Буйсанан стигалах
БIаьрхишца ледда,
Сагатдеш Iийдало
Седарчийн суйнаш...

ЙоI гича...

ЙоI гича, генарчу
Безамах догий,
Тохалой, дог карзахдолу.
Вистхила кхиале,
Ойлано соьга:
«Уьш хIинца дIадевлла», – олу.

Къера ву: къобжалла
Ца йогIу цуьнца –
Жималла тIехтилла йоьду.
Замано, сан шерех
Кадегташ, хIинца
Терахьаш кхоамза тоьду.

Безаман марзонаш,
Гѐнашка хIуьттуш,
Ас хIинца ойланех туйсу.
Замано човхийна
Сатийсам гIуьттуш,
ДIадевлларш генара хьуйсу...

Цхъа хан яра...

Цхъа хан яра,
Деган кхерчахъ
Безам богуш.
Ас, безаман
Гуро лъацна,
Бала хьобгуш.
Синтем байна,
Ойланаша
Карзахвохуш.
Наб ца йойтуш,
Сатийсамо
Аравохуш.

Цхъа хан яра,
Садагийна,
Хъаам боцуш.
Безамера
Ведда вала
Меттиг боцуш,
Сан жималла
Ког ма-боллу
Акхаяьлла,
Ца ца йоьрзуш,
Цийнах-царах
Хераяьлла.

***

Къоналла безамах кхетта
Гадийна, са акхадаьлла,
Бехкбоцу къа-бала летта,
Хъан некъаш толлуш со лелла.

Безамах кийра цѐе летта,
Кхачийна дегѐра гѐра,
Ойлано дагах кадетгаш,
Садууш, со хъийзавора.

Хъо гаре сатесна, хийла
Сагатлой, со волалора.
Балдаша шабаршца, гѐйла
Цѐе йохуш, хъо хъехайора.

Къоналла-м дѐаели яьгна,
Генара марзонаш кхуйьсуш
Ас хѐинца, безамах хъаьгна,
Къоналле эрна сатуьйсу...

Дависа

Дависа, кьуоналла,
Кхин цкъа ахь совгIат деш,
Дуьненах воккхавер мийла.
Чам кхетта бевзинчу
Безаман кьурдаш беш,
Марзонах бузо сайн кийра.

Эхьхетар лачкъийна,
Деган зов Iанийна,
Мохь тоьхна: «Хьо еза!» – ала,
Сийна суй лалийна,
Безамо вагийна,
Буьйсанан тийналле вала.

Дависа! Кхин цкъа а
КIадвалар ца девзаш,
Езначун некъан лар талла.
Ца гуш де дIадаьлча,
Сахьийзаш, сагатлуш,
Ойланийн йийсарехь вала,

Зезаго хьаьстина
БIаьстенан хазалла
Сайн дола йирзина мотта...
Хийла ахь Iехаво,
Дависа, кьуоналла,
Кхин цкъа а хьан баьрче хIотта!

Декъалбо хъан безам

Кху дуйненахь деха орца доцуш,
Ахь безамах вага вити со:
Садеттарца церга балда лъцуш,
Хьобга кхаьчна безам декъалбо.

Вониг хъехац даго хьуна ала –
Тех хиларна хир и езар хьо.
Ницкъ белир-кха хъан некъ ирсах кхала –
Ас хъан безам дагца декъалбо.

Хьобга кхийдаш, кхаьбна безам буьйцуш,
Аз а хьуна хазор дац даго –
Ша да мел дерг хъан дарбанах хуьйцуш,
Даим хьобга кхойкхуш леллачо.

Декъалдо ас, маьлхан бѐаьра хьобжуш,
Хьуна ирсах доьлу керла де.
Садеттарца церга балда лъцуш,
Аса-м ловр ю кийра морцу цѐе.

***

Цахиндерг тешийна,

Хьо гена кхийда.

Собарна кюрдийна

Хьо даг чу Иийда.

Къаставе,

Караве

Дуьненан эла.

Валийта –

Со вита

Ма луьу лела...

Безаман дакъа

Мархашка малх битар добхуш,
Хъан елар малха чохь лобхуш,
Лаьмнашкахь некъ толлуш, хийла
Мийлира шовданаш шийла.

Хъан бIаьргийн ши жовхIар Iаьржа
Кегийчу тIулгашлахь харжа,
Шовданан куьзгана хьобжуш
Ваьллира, тIулгийн лар йобшуш.

Бан беа некъ хиларх беа,
Хьо йоцург яцара леха.
Хъан безам ас дагца хьора,
Цо дегIехь ницкъ гIиттабора.

Лам кхачош, дегI-голаш яьжна,
Ницкъ эшна, со висча вобжна,
Хъан амат: «ТIекхача!», – аьлла,
ХIобттира, сан орцах даьлла.

Я дешан чов-чордо хилла,
Я кхоллам хьекъалах тилла,
Вайн безам бисира хьега,
Ницкъ боцуш серлонца къега.

Самукъне къоналла зийна,
ХIинца и дагца дIатийна.
Цо наггахь, шийла «хIупп» олий,
Суй кхарстош, цIе марсайолу...

***

Юха а, сатгийн,
Кагди хъан
Дашо сан дош.
Юха а, озийна,
Хадий ахь
Дог дулу мерз.
Гадийча санна, со
Цецваьлла,
Лаятта вегош,
Ма-хуьллу, лан герташ
Лаг озош
Ахь тоьхна герз.
Дегана чекхдаьлла,
Дагах шен
Чов юьйги цо –
Хун даьлла дагера,
Оццул ахь
ХолчахЮотто?

***

Кийрара боданах гѐуьттуш,
Гульелла дажаран кѐахь,
Дитт хѐаькхна, дош-шаьлта гуттуш,
Бехк боцу дог лазий ахь...

Дуьтур вай. Аьлларг ду аьлла –
Дог догуш язделла дош.
И хѐинца безамал тоьлла,
Гин суна ша динарг товш.

Ца оьшу, дохко ма яла,
Бехкениг сихалла еш.
Ахь суна йобгѐнехь а гѐала,
Гин суна вайн безам леш...

Ахь «веза» – элира

Хазаллех йобттина,
Малхаца гӀаьттина,
Хьо суна евзира.
Безамах левзира.

БӀаьргийн суй кхийтира,
Хьо даг чу кхийтира.
Са тӀома делира,
Даг чу цӀе елира.

Суьйренаш егира,
Седарчий кьегира.
Хьо цӀарах хьехийна,
Ойлано тӀехийра.

Сийна бӀаьрг хьегабеш,
Нур-седа легабеш,
Наб яйна лийлира,
Хьан марзо мийлира.

ДоӀанца дийхира.
Деле хьо йийхира.
Хьан кьилба гӀиттина,
Суждане хӀиттира.

Ца лалун ницкъбина,
Сан хьегнарг дицдина,
Ахь «веза» – элира.
Са паргӀат делира.

***

Байттамал! – Блаьргашна
Ган йиш ю шарахь я батгахь;
Тоуйту кьайллаха
Хьо еза дог хилар метгахь.

Сан бакьо кхачош ду
Хьо хилар кхечуьнан долахь...
Нахалахь ца кхайкхарх,
Цхьа наггахь сан безам голахь.

***

Хьох Iехавелла,
Безам дIабелла,
Со, даладелла
Мобьтина, лелла.

Хьо малик хеташ,
Ца хилла кхеташ, —
Дог хьуна делла,
Со вала велла.

Хьох бала хилла,
Хьекъалах тилла,
Хьан шалхо мелла,
Со вала велла.

Кхин ойла йоцу,
Дешан мах боцу,
Хьо яла елла...
Со вала велла!..

Хьо даг чохь елла
Ца аладелла,
Со вала вела,
Со вала велла...

***

Зезагах тарьелла,
Юьхь тѳера
Хазалла къесташ,
Малх кхийда, хазделла
Хьо, беснех
Барт боккхуш, хьеста.

***

«Дукхавеза»,
«Дукхаеза», – бохуш
Осалбоккхий,
Буйцу безам вай.
Вовшийн бӀаьра
Хьаьжча, дош ца олуш,
Иза-м атга
Кхета тарлуш дай...

***

Юха а хьогаха
Ойланаш кхийда –
Безаман ца яйна лар.
Даго цѐ тиллина
Сан ирсан седа,
Ас лoъху хъан серло гар.
Ас лoъху хъан зевне
Аз лoъкху елар,
Ахь суна хаздина де,
Хъан бIаьргийн алунах
Сайн дагчу яьлла,
Йовн йоцу безаман цѐ.
Ас лoъху хъан деган
Кхерчара йовхо,
Цо дагехь гIаттийна йиш,
Безаман шабаршца
Куьзганах лепаш,
Шовдано идийна хиш.
И мерза суьйренаш,
Баьццара бIаьсте –
Сан денош мичахь дIадай?
Мичахь уьш къаьсти,
Хьулуйна хазалла шайн?

Сьга олу...

Сьга олу: «Воккха хилла,
Безам дукха буйцу ахь,
Мацах, дукъал тГехъа тилларш,
Эрна лобху байташкахь».

Кхин цул мерза хъан хIун диъна?
Мича зовкхе кхаъчна кхин? –
Оццул безаш, даго биъна,
Аракхосса беза и?

Цуънга, ойла хераьялла,
Гома хьежа веза со?
Безам хIунда кхобу аьлла,
Воккхахилар бехке до?

Доцца аьлча...

Безам – чам бу,
Синмарзонах боьлла,
Биьна дузарх
Дог ца Iабадеш,
Марсаюьйлу
Це ю кийра йоьлла,
Карзахбуьйлу,
Синтем багабеш.

Ницкъ бу цуьнца,
Вустуш, воруш, цеста,
Холчахитго,
Ойла Iадаеш.
Ницкъ бу, кхоллам
Кераюккъехь хьеста,
Жолам хилла
Ирсе кхачавеш

Безам, дагах
БогIабелла, беха,
Кийра лъоцуш
Маьлхан сирла суй.
Доцца аьлча,
ХIунда дуйцу деха? –
Безам белча,
Дуьне дехар дуй?..

Нохчийн ловзар

Хъеравала! Хелхавала,
Кху ловзаран самукънехь.
Гена лалла гIайгIа, бала,
Готтехь церан садукъде.

ДегIан меже шалха кхетта,
Гоне хьийза цIокъбалом.
Эмалк санна, бергаш етгаш,
Вота, терсаш, лекхало.

Шелгийн хичех гилгаш дуйлуш,
Пондар этIа, буйлуш кIаж.
Деган корехь безам къуйлуш,
Нохчийн кIентан буйлу кхаж.

Полла санна, тIемаш луйсуш,
Маьлхан тайниг йолало.
БIаьргийн кIорех суйнаш туйсуш,
Южа беснеш лалайо.

Озае вайн пондар-левси.
Тоха куьйгаш, богIа бохь.
Кху дуйненан кхехка кхевсе
Юьсур ю вай деллачохь!

Поэмаш

ГЕНАРА АЪЗНАШ

ПОЭМА

*Добналло хлумма а йоцури по
Кхолламан кхийсарх
Демокрит*

Бешерийн Габнарша
Зарзйна агГонаш хоьрцуш,
Кегадо, луьсту вай
Геналлин баьрчера жайнаш.
ТегГанийн лакхешкахь
ХГоранна шен маГна хоьржуш,
Йозанийн лар тиларх,
Къестадо Габржанаш, кГайнаш...

Замано букь баьжна,
Дожийна шерийн до Генарх,
Добналлин дуьзна хьаьрк
Ца дуьсу доь доцуш дайна;
Бешерийн кийрара
Текхийдарх, ца хетта къена,
Цо, даздой, схьадоьллу
Халкъалахь мах боцу жайна...

Добналла ца дуьсу
Заманан ченашлахь Гилла.
Цо, шена некь бостуш,
Лабтта тГехь билгалво къонах.
Аьхсачу лаамийн
Кога кГел луур ца дилла,
Къонахий тийсало,
Ца кьарлуш, халонийн гонах.

Юьхь тІера къанделла
Хебарийн тачанаш обхьуш,
Геналлин корера
Схьакъеда вай юьйцу зама.
Цо шерийн дорцах чекх
Гпов эчна, аз лере кхобхьуш,
Кхайкхамца гІиттаво
ТІаьхьенна лар юьтуш Іама.

Вайн дай а, вайх цхьа а
Ца хилла кху лаьттан цІенкъахь –
БІаьрхьалха сурт хІуьттуш,
Тобшаллин чІагІо тІеэца.
Бакъдолчо дувззина
Шен некъан къахьегна цІенна:
Цо белш тІехь геннара,
Мехала мохь беъна шеца.

Хилларг ду, лелларг ду
Бешарал дуккха а хьалха,
Іаламо куц кхуллуш,
Йобьтина, йиллинчу юьртахь.
Шалашиь кхуьбура
Ненаца, да воцуш, цхьалха,
Тишъелла, таьІинчу
Тобли чохь – мискачу кертахь.

Дахаран чевнечу
Куьйгаша, ка-маІарш етташ,
Декъазчу доьзалан,
Лаг лаьцна, садукъийнера.

Эшамийн лувстачу
Кхийсаршна хала садетташ,
Йисина ехачу
Бесийрин ницкъ кхачийнера.

Ойланийн дуткъделла
Тай хьерча шен шина берах:
Цу шиннан хIун дара
Дуьненан йочанехъ леха,
Коган лар тIекховдо
Некъ-гечо ца хилча шера,
Гергарло ца хилча,
Дог эцна чу-кара деха?

«Давис-кха, хан яккха
Дуьненахъ, шу хIитталц кога.
Со йобъжча, карор яц
ТIетовжа тешаме гIовла».
Лаам сов мел буйлу,
Цамгаро кадетта шога,
Цо нанна кечдора
Дуьненан неI-кораш къовлар...

«Сан жима ши адам,
Кхолламо хIун обхью-техъ?
Цу шиннан марзо сан
Юьсур ю лаамал тIехъа.
ХIай, Веза-Сийлахъниг,
Комаьрша къинхетам бехъа,
Хъайн кхобле йобързу де,
Ницкъкхочург, декъал а дехъа»...

Ши пекъар шийлачу
Маъхъарца хъерчара ненах.
Биллинчу бIаьргаш чохь
ГIо доцу ши гIаларт сецна,
Тоамбеш тIаьххъара
Тийначу, мерзачу гIенах,
Бесийра дIатийра,
ЭгIаза тIам-меже хецна...

ТIаьххъара бисина
Ирсан цинц канашка тесна,
Карара бадийра
Южалло цу шина беран.
Чубуза сихбелла
ДIо малх а, бIаьрхишца сецна,
Ца тешаш хьобжура,
Iадийна, босбаьхъна тIера.

Лулара, юьртара
Къахетарг, доглозург ваьлла,
Лийчийна, хъарчийна,
Ненах чарх кховдийра лаьтте.
Дуткъачу тезета
Нисвелларг, кийра цIе яьлла,
Берашна гIо доцуш,
Дог Iийжаш, кхоблина лаьтти

Даш санан, язъелла,
ТIесийса кхолламан кхийсарш:
Дукхахверг воллура
Добзалшна хала кадетташ.

Аьтто берг, таро ерг,
Кураллех, дозаллех сийсаш,
Йорахь тIехтуьлура,
Дедоцчух пе-агIо бетташ.

И волий вьодура,
Ца Гийжаш шен боцу бала,
Шен сина хийра дерг
Даккхийчех дацара лара.
Кхиэлан да вацара,
Бехкбоккхуш, бакъоне вала.
Харц некъан геланчаш,
Цкъачунна, когхIуьттуш Iара.

***

Заманан куьйгаша
Гуш боцу цхъа хъаса лаьцна,
Шен денош тIелетта,
Горгбелла уьйриг тIелуьсту:
Бесийра кхелхина
Кху бIаьста ши шо а кхаьчна.
Кочан барз сенбелла,
Кегийра бай баьлла луьста.

Каш-барзан некха тIе
Язделла ненан сурт хIуьттуш,
Сатоссуш деана,
Лахделла ши гIаларт Iара.
Суй баьгна, яйначу
Марзонийн сатийсам луьттуш,
Дадаха когаш тIе
ГIаьгтира Бетар, Кесийра.

ТIаьххъара садала
Диллинчу дийне дIакхаччалц,
Халонийн муърг летарх
Дуьненахъ хан такха деза,
Сиха ю белхан хан,
Де доьсси тахана декхна.
Дех дисна урд Iуьллу
БIаьстенна ахаза, деза.

Iад санна, букъ сеттош,
Язьелла дIакерча зама.
Цецвийла хIиттош ду
Хеназчу хьекъалан гIаттар.
Хьалхе дац хIинцале
Дахаран кIур листа Iама,
Берана эшарий,
Iуьйренан наб юьтуш, гIитта?..

БIаьргаш чохъ шеконан
ТIам туьйсу цIе-алу йогуш,
ХIун оьшу берана
Гушйоцчу кханенах ойла?
Суй тоха куьг дацахъ,
Йовхо лун кхерч хилац богуш,
ТIевеха да вацахъ,
Ца нисло ирсан юьхъ гойла...

Дечиган готанна
Къанъелла алаша йоьжна,
Дех дисна жима урд
Тахана долиьра аха.

Готано харш цостуш,
Ляьтган алх бертала йобжна,
Соз санна, текхара,
Хьекхалуш нахаран кIожах.

Кесийра – гурамехь,
Бегара нох, архаш лаьцна,
Малх лаккхехь ах а сов
Аьхнера ирзера латта.
Стиглахь цхьа марха яц,
Кхана а де хир ду декхна,
Кхуьур ду, и кIайдарг
Нох тесна, чекхьяккха атта.

Хьацаро яшийна
Алаша, берг етташ, сецна.
Ахархо воккхаве
ЦIеххьана белхан кадаьлла.
КIант, кхевдаш, дахаран
Куьйгара синхьаам эцна,
ЙогIучу кханенан
Шеконах пе тоьхна лаьтта.

Шен вашас йоккхушехь
Алаша готанах паргIат,
Кесийрас, шад бостуш,
Баржийра шайн екха кхача.
Кьеначу кхура тIе
ЛадобгIна, лахьелла хьаргIа,
ТIам булуш, кечьелла
ДIо ломан торха тIе кхача.

Тахана даьллачул
СапарГат, самалхадаьлла,
Масийтта шо дузуш,
Де-буьйса ца деанера.
Кхаьллинчу сискалан,
Гаьвшина, кьурд бина ваьлла:
«Ма чомехь нисьелла
Хьан сискал, ву цунна кьера».

Хих юьзна лаьтгачу
Кхабанан кьамкьарг а лаьцна,
Кентан юьхь кьежира,
Йишина там бан дош аьлла.
Хаза ю Кесийра,
Туй тесна юьхь-дуьхьал хьажжал.
Юьртахь а олура:
«Шен нана, – ятЙйна яьлла».

Гаьржа ду баьр-кГореш,
Беснеш а, Гаж сана, йогу.
Оьздачу дегГана
Ца оьшу чилланан дари,
Когара окхеш а
Ца оьшу керланаш тега.
Хийла кГант, тем байна,
Хьобжур ву хи эца яре.

Бетарна олура:
«Стаг хир ву куц долуш, оьзда.
Ден Гиллакх, ден амалш
Ма-ярра схьаэцна кГанта.

Сий-пусар доцуш, цо
Гиллакхан генаш ца тоьду.
Хеназа гIаьттина
Хьекьал а ца хьобжу антал».

Шад хьарчош кечбина,
Баца тIехь жимма садаIна,
Кьона ши ахархо
Делира ца кхача новкья.
КIеж туйсуш кхихкинчу
Ойланийн тулIенаш хьяьна,
Цу шина берана
Тахана дерриге тов-кха.

Ирзо чекхдоллучохь
Йолалой, хьун базе хIутту.
Асанах хьяьвзина
Некь боьду басах ирх, цIехья.
Шакаршца хьун екош,
Темаш тIехь олхазарш гIуьтту,
Юьрто шен гIовIане
СадоьIу дIо дукьал тIехья.

Малхбузу хан яра.
Ахархой гIелбелла богIу,
Iуьно а мохь бетташ,
Шен бажа юьрта тIе лобллу.
Ламнашкахь суьирено
Шен суьрташ басаршка дохуш,
Пиллагах дегI дайло,
Гаттайой, дог-ойла йобллу.

Стигланийн корах чекх
Декхна де дагийна баьлла,
PerГa тГе лахбелла
Малх Iара, цДен маша боьзна.
Эвлан юкь кьоначийн
ГПовГанийн лууре яьлла,
Самукьне кхехкара,
Ламанан мерза хIуо оьзна.

Юрт юккьех цестина,
Ша санна, хин шовда Iена
ЙоI-маьлхан зIаьнарша
Шайн дарийн хьесий чутуьйсущ,
Шовдан чу тIам хьобкхуш,
ГПаддахна, тал лавтта кьена.
Кхидолу дитгаша
Вовшашка дайн шабарш кхуьйсу.

Таьинчохь шена чу
Литтинчу хин детиш Iенaш,
Юьззина тIехьобхуш,
Дечган ной яхьелла Iуьллу.
ДIо лекхчу гу тIера
Чухуьйсу кегийра цIенош.
Серашца юьйцинчу
Керташа гонах зил буьллу.

Юьртарчу хин-коьртехь
Суьйренца, даима санна,
ГПаш богIий я дойшкахь
Кьоначийн пхьобханаш хIуьтту.

БІаьрг хьагош, мехкарий
КІудалшца хи эца богІу.
Къоначийн дегнаш Іа,
Безамна суждане хІуьтгуш.

Уьрдара воггІушехь
Говрана хи мало лиьна,
Кесийра цІа хьажош,
Шовдане вирзира Бетар.
Кху нохчийн лаьмнашкахь
Мел озда кегий нах кхиьна. –
Юьртахой я хьеший,
Салам лой, пхьобханах кхета.

Бетар бер ма дара,
Пхийтгара далаза-даьлла.
Пхьобхане салам луш
Вистхила изьан ницкъ буссу.
Юьхь йогуш, цІийелла,
Салам ло, йиш хаьлча санна,
Гиллакхан дозана
Тех доцу масех дош кхуссу...

– ХІай кІант, цкъа схьаверзал, –
Цеххьана аз лере кхочу.
Букь берзош, дІахьаьжча,
Разваьлла, церг-кхимар къежна,
Лаьтгаш верг ГІачІа ву.
Юьхь-сибат бІаьргаша лоцу.
Бетар а вогІало,
«ХІун боху?» – хагтарца хьаьжна.

– Хьо вала дакъаза,
Хьайн говран совраца велла.
Муш сана, и текхо,
ХIун бала боьссина хьобга?
Ас хьуна дин оьцу
Уьтгаза Iаспарал тоьлла,
Хьо реза хир велахь
Кесийра яийта соьга.

Хоттала дожийна,
И аьхса, доьналла тоььна,
Тепсаркьин кура кIант,
Ца вешаш, там хилла хьобжу.
Хезначо лапп-аьлла
Кийра шен шийла ов тоьхна,
Бехкбоцчу бIаьргашна
Цхьа бIагор хьаьвзира кьобжа.

– Товш ду и? ХIун оьшу
Цу бере ца догIург дийца? –
Бехкбоккхуш, ГачIига
ОьгIазе вистхуьлу Леча.
Ткъа важа-м шек а вац,
Иманан зирх боцчу цIийца,
Ишттачо питана
Iанадо махкана хьеша...

Бетара, бос баьхьна,
ТIевахна, аьтту куьг-тIара,
Ткъес санна, ластийна,
Латийра, лерган зов датIош.

Нохчашлахь и тайпа
Иэхь дара даккхийчех лара.
Шарбалам йожаран
Мах бара иштгачо хадош.

Цу сохьта озийна
Баттара яьккхина шаьлта,
ГачIас дIаюьйгIира
Шел жимчу Бетаран кийра.
Маьхьарий девлира
Хийистехь, лам Iадо санна,
Зуламо тIам Iаьржа
ТоммагIа юьртах латийра.

Ойланаш тIелетта
Дазделла дуткъа тай луьстуш,
БIаьргийн нур дуьнене
ТIаьххьара хьобжура сирла.
Еллачу оьмаран
Пхьид эьккхал йоца юкъ йостуш,
Шу хьанна девзина –
Тешнабехк, ямартло хилла?...

Доьналлех дожийна
Ца дохо, буьйда дегI лобцуш,
Кесийрин къа-бала
Бетаран ойланех летта,
Iожалла йицIина,
Хьийзара акха чIир оьцуш.
Пхьобханехь болчара
ДегI лаьцна диллира лаьтта.

Данехъа, багарчу
Дуърстанан гаьннаш а эгна,
Хиллачух ца кхеташ,
Къанъелла алаша лаятта.
Зуламо, шогачу
Мехаца Іаьржа лол тегна,
Кху хаза еанчу
Суьйренан самукъа аьтта.

Къона дегІ, ца гІатта,
Шен цІийла аркъал а добжна,
Ког хецна Іуьллур,
Багара цІий-тача даьлла;
Жим-жимма цкъоцкъамийн
Карара ши негІар добжна,
Къевлинчу бІаьргийн нур
Дуьненан серлонах даьлла.

Чирана юкъ йобьхкуш,
ДахІотта вацара цхъа а.
Я бекхам лоцу-те
Шена тІе кхоьллинчу Дала?
Собарна-м хІун яра
Шен доцу чам-муьста дакъа...
Вагийнарг вацара
Тахана, «со!» – аьлла, вала.

Серлонан са худий,
РагІ кхочий, йогІура буьйса.
Дийно а боданах,
Катухий, йора шен кескаш.

Тергамца лакхара
Чухьобжу беттан тIус куйса.
Юха а раж оьций,
Льаттана маьлхан хье кхехка.

ХIаь, иза-м генара
Болар дай, хада йиш йоцуш,
Эзарнаш абаде
Кхин а дIа юм юста дезаш.
Хилларг ду, чекхдолий,
Гуро шен кхеманца лоруш,
Дахаре кховдош дерг
Хила я ца хила реза.

Духаро кхиэл кхайкхош,
Цунна я цхьа бекхам кхуллу,
Я дубгу тергамза,
Шен лерган дубхьиг ца убхьуш.
Зама ю кхелахо,
Цо сардам эрна ца буллу,
Цо сема кхобучу
Кхетаман хьесап ца духу...

***

Тезет дIадирзира,
Масех де даьллера кхин а:
ТIап-аьлла, йоI яйра
Юьртара, билгало йоцуш.
Ца дубсу Кесийра
Ца лохуш ламанца Iин а;
Буйсанна хьаннашца
Льохура, цIераш а льоцуш.

Гинарг а, хезнарг а –
Цхьа инса дацара долуш,
Лулара ярташ а евллера
Орцанна ара.
Я елла йисина
Къайленан багах ца долуш,
ЙоІах дерг хьулделла,
Ма-хуьллу лечкъина Іара.

ЦентІера, арара
Болх-Гуллакх, дан дезарг тесна,
Адамаш, тобаншца
Даържина, йоІ лобхуш, сийса
Цхьа лаьттан коржам а
Къасталац, коган лар сецна.
ГІора-ницкъ ца кхоош,
Шаверриг ма-хуьллу хьийза.

ЙоІ яйра юьртара,
Бодашкахь механ гІад санна.
КІира сов тІехтили
Орцано Кесийра лобхуш.
Хьаьнгара-м ду хаац,
Лар йоцу хабарш а Іаьнна:
ЙоІ, жинийн ницкъ тоьлла,
Йийсарехь, де добхна обхьуш.

Ишттачу хабарех
Лаьмнашкахь Іемина теша:
Іехийна, тилийна,
Жинаша дІайигна боху.

– Валалай, суна а
Ма хезна, уьш Iачу бешахь,
Туп тоьхна, жинаша
Пхьобхабаш латтийна бохуш! –

Дуьйцура зударша
Хийистехь, шиь цхьаьнакхетча.
Бераш а, цецдуьйлуш,
Ядийна йоI юьйцуш Iара.
«Мел чIогIа егта, бах,
Жинаша шайн кара веьча.
Муха ду-техьа уьш?» –
Хоьттура вовшашка цара.

Дуьненах чам байна,
ЙоI араяьллера цIера,
Дахарах хийцина,
Южалла тIеэца шена.
Чухчаре кхийдачу
КIоргачу лам-берда тIера,
Чухьуьйсу бIаьргаш а
Мелачу догIанах Iена.

– ХIун яра, дуьне, хьо,
Дахаран лар лоргу гIенаш,
Шун чаьмза бIарлагIаш,
Садетташ, ас тоьал зийра. –
Эвнечу муьшканех
Диттина, гIелделла тIемаш
Баланийн соз Iуьйдуш,
Иийжий ахь сан готта кийра.

Ас дуьту, ца кьуйсуш,
 Декъалвеш, ахь хьобстучунна.
 Буйннал бен йоцу со,
 ТПулг санна, язъели хьуна.
 Со да ерг хъаналдеш,
 ДІало ас хьо дезачунна,
 Сан бохург ца хили,
 Сагийсарх, хьобгара суна.

Ирча кхиэл тІеэца
 ЧагГьелла, йихкина ойла,
 Мокхазах боьттинчу
 Лам-бердан когашка хьобжу.
 ДІо лакхахь, аьрзу шен
 Куйна тІехь Іаьршашака уьйбуш,
 «Варийлахь!.. Геч хир дац!...» –
 Аз даржош, лам гІуьтту кьобжа...

– Гой хьуна дІо аьрзу,
 Ницкъ эшна, ца дожа гІуьтту;
 Халонийн кхийдарша
 Лаьмнаш ца хІиттадо гора.
 Лаьттаца тхо шардан,
 Шок цІийзош, мох-дорцаш гІуьтту.
 Собаро орцанна
 Кхачадо доьналла, гІора.

Іожалла-м йицлур яц,
 Кхуьур ю шен декхар эца.
 ЙоІ, иза эшарий
 ТІеэца мах боцуш, атта?

Ахъ хъаьнга, хІун аьлла,
Кховдийна вешех чІирьэцар;
Ахъ хІунда дІатосу
Вешин дов, да воцуш хатта?

Щеххъана аз доцу,
Гуш доцу бехкбаккхар хезна,
ГІаьттинчу ницкъо шен
Токх тесна, готта чох юттуш,
Дузийна йоьІан дог
Собаро лецира кийрахъ,
Шен сина йоьГІначу
Кхиэлана юьхьдуьхьал хІуттуш.

ХІорд санна, яьржинчу,
Екхначу стигланийн ара
БІаьргбоьГІна, ладоьГІна,
Ойланийн кегарехъ Іийна,
ЦецІоккхуш, лаамийн
Ницкъ гІаттарх тешийна цара,
Цу бердан белш тІера
ЙоІ юхаелира тийна.

Хъарчийна, ларбина,
Тишбелла боьзан шад бостуш,
Бетара, дегІ хьулдеш,
Лелийна барзакъ схъаэцна,
Хъийжира, хъистира
Кесийрас, деган даІ цохстуш,
Шен вешин бІарлагІа
ТІам бетташ, юьхьдуьхьал сецна.

Корта дАбаьстина,
Куьг кховдош, некха тЕ тесна,
Урс хьаькхна, юххех дА
Хадийра ши чАба еха;
Кхакханан куй коьрта
Тиллира, ши цкьоцкъам хьаьшна —
Ойланийн пал тийсарх,
ГЮле дерг дацара леха.

Коч-хеча дуьйхира,
Зуз деьна, дегI жирга дегош...
ГЮвтал тЕюьйхира,
Асанца гЮдаюкъ кьовлуш,
НеIаран мачаш, чохь
Йисина льодгаш а егош,
Цо кога юьйхира,
Бахтарийн гаьннашца кьовлуш.

ДегI-меже нисйна,
Когаш тЕ гIаьттира. ТIаккха
ГIайгIанийн дахкарлахь
Ша-шега хьаьжира гIийла.
Гатбелла кийран кIаг
Iабийра доккха садоккхуш:
Гуш йоцчу кханенан
Мохан Iаь кхерстара шийла...

И гинарг хIуттур вац
ЙоI хилар чIагIдина ала:
ДегIан кеп хIоьттира
Жимачу кьонахчун санна —

Хун оышу тЕлаца,
Шен доцчу гУллакхийн бала?
Шен йоцчу къайленийн
Лол баста хун оышу? Хъанна?..

Ядарх ца йолуьйтуш
Мохь бетташ, «Ца оышу!» – бахарх,
Лаамза кховдийра
Кхолламо шен сагИин дакъа.
Ойланийн бодашлахь
Дилхина чам байна дахар
Экамчу къоналле,
Пebetташ, хьобжура акха...

***

Масане дийно шен
Серлонца хийцира буьйса:
Лар йоцу некъан лол
Лам хадош, хьун хадош текха.
Мацалло, хьогалло
Кийра шен тезалла туйсу,
Иин-кIорге Iадаеш,
Цхьа ирча мохь болу экхан.

Къасталац йоIана
Мичахь ю – уллохь я генахь,
Мичахьа йитина
Йина юрт, дай баьхна латта.
ГЕлъелла дIатийча,
Семачу набаран гIенах
Тийсалуш, дIадевлларш
БIарлагIийн кегарехь лаьтта.

Меженаш малъелла,
Кхачийна дегГера гГора,
Дуьненан сирла бос,
Мажбелла, баьргашка хГуьтту.
Ког туьйсу, тГам туьйсу
Ца йожа, гГельелла гора:
Южа а обГазло,
Церг хьекхош, чГирана гГуьтту.

Лам-тархан пхьуьйшара,
Куй санна, жима кГаг сийсош,
Дуьйлучу хьостанах
Габийна хих хьаьгна кийра,
Наб хьегГаш, ма-хуьллу
ГГиртина синкхетам кьийла,
Тархах букъ товжийна,
Кхетамах яьлла йоГ тийра.

Нур-хьесий дагадеш,
Маьлхан дин делкъал тГех леста.
Зоьртала лам Гуьллу,
ГГа-бецах некхан ваз даьлла.
ХГаваан Габнарехь
ГГа ловзош, попан тГам леста.
Гуьно шен жа лоьллуш,
Аз уьйбу, мукъаме ваьлла.

Бераллин баьрчера
Къоьжачу кьаналлин биста
ЖаьГуьно-Галмирзас
Идийна кхузара некъаш.

Диканаш я вонаш
ТӀеэгна нахалахь листа.
Кху Іаьндахь Іалмирза
Цхьанна а ца гина текъаш.

...Уьш дийца дукха ду.
Дахаран бахьанаш хІуьттуш,
Хедира доьзалхойх,
Кхелхира хІусаман нана.
ДӀадевлларш хьаьркашца
Ойланийн йозанехь лубттуш,
Къежвелла воккха стаг
Тахана висина цхьана.

Шерашка ца хьобжуш,
Тов-таза лелаво Дала.
Тоуйту баьлла кхаж,
Бехкаш дац кхолламе даха.
Хан яра лелалуш,
Дуй санна, дош долуш ала...–
Къонахчун лекха цӀе
Лаа ца еллера наха.

Делкъенна сихдина,
Іуьно жа лобллура руйта.
ЦӀеххьана вогӀало,
Лаьттах дӀалатийча санна.
Хьаьж тӀе куьг диллина,
Цецваьлла, бӀаьрнегӀарш Іуьйду:
Тархах дӀатевжина,
Дахделла адам го цунна.

Тѳевоьдий, Іалмирзас,
Дайн даржош, хьаьж тѳе куьг дуьллу:
Сихдина садоьІу,
Меллаша деттало дог а –
Берашха, жима стаг
Кхетамза, дегІ хецна Іуьллу.
Гѳо эшна волчунна
Воккха стаг хьийзара доггах.

Канашкахь схьаэцна,
Юьхь тѳе хи хьаьрсира шийла.
Бѳаьргийн ницкъ кхечира
Тѳедоьжна ши негІар диэлла.
Цкъоцкъамийн корашкахь
Ши кІора къедира гІийла.
Дуьне а гІертара
Серлонан кирхьа дІадиэлла.

Хих масех къурд бича,
ДегІ жимма деара метта.
Юха а мацалло
Юьхьдуьхьал тІам бетта можа.
Къеначу Іалмирзас,
Гуш долчух ма-дарра кхетта,
Тѳоьрмиг чохь схьалехна,
Кагбира сискалан кІажа.

Рицкъанах кхетта дегІ
Дирзира луурийн хорша.
Жи-жимма Іуьйшура
Жаннехча, сискалан буьйдиг.

«Мила ву? Суна хьо
Ца вевза, сан жима хъаша». –
Хабгтира жабуьно,
Къамкъаргехъ дешнаш а Гуьйдуш...

Лере шен аз кхуйсург
Ца бевза мотт бара, хийра.
«Нохчо ву», – элира
Къоначо шен нохчийн маттахъ.
Цу дешнех сакхетта,
Галмирза, юьхъ къежна, тийра:
Дуккха а хьошаллаш
Добзнера цо нохчийн махкахъ...

Хьагамийн цуьрг йоцчу
Кхолламан лар карлаюьйлуш,
Кесийрас дийцира
Шен некъан лааман маьІна.
Бетаран бедаршца
ДегІан куц хийцар а дубйцуш,
Дуткъа аз дІатийра,
Ойланийн куьйланехъ хьаььна.

Юха а долиьра:
– Ши некъ бу хІобгтинарг хьалха:
Јожалло са кховдор
Ја вешин луьра чІирьэцар.
Цу шиннах къастийна,
Ойлано баьккхинчу цхьалха
ТІаьхьарчо къарийна,
Тем байна, дІайобху шеца.

Ца хаа йогГучу
Кханенан дагахь дерг даста.
Шен зама тЕкхаьчча,
Цо хиндерг ухьур ду вайна.
Ас йинарг Делаха
ЧагЮ ю, йиш йоцуш яста.
И кхочушхиллалц, ас
Йина́ юрт йихкина сайна...

Къамелан чаккхенга
ХЮьттина тийналла йоьллуш,
Галмирзин гЮргГа аз
Дистхилла дийкира тАаккха:
– Азаллехь язделларг
Дуьненан майдана лобьллуш
Дела ву, Цуьнгара
Бехк аккха цхьа а вац хьакь а.

Собар ду коьртаниг,
Лам башо ницкь кхочург шегахь,
Цо шеца толаме
Ца кхачош ца вуьту цкьа а.
Цхьа де дац дГа ца довш,
Догуш дерг цхьана а дегахь.
Кханено хЮоранна
Дакхачо кечдо шен дакьа.

Иштга ду, жима йоI,
Цкьа ларрий ладогГа соьга:
Ахь бинчу сацамна
Леррина кечам бу оьшуш...

Я тЕман говзалла
Я дегІан ницкъа а бац хьобгахь.
Лар йоцуш долийнарг
Нахалахь цѐ йоцуш оьшу.

Хьо жима зуда ю,
Берара ялаза-яьлла.
Верас а вац, бах, ахь
Тахана хьайн орцахвала.
Со хІинца гергахь ву...
Дуу дерг со диъна ваьлла.
Дош а ца дитина
Кханенна тІаьхьашха ала.

Тѐлоцу, ахь бакьо
Ца ехкахь, добзалхо лара,
Хьобгарчу балин мохь,
Да хилла, тѐлоцу сайна.
Ойлано гойтур ду
Дан-дита догІуш дерг дар а.
Чирах дерг хьан дов дац, –
Тѐлоцу ца дита дайна.

– Со теша, – Кесийрас
Долийра, садоккхуш доккха, –
Чолхе дац, даггара
Ахь динчу къамелах кхета.
Цхьа Делан ницкъ бу со
Хьуна тІекхачийнарг хІоккхе.
ГІайгІанах хьаьъначу
Дагна хьо ден метта хета.

Баркалла, байбарна
Бохь бегІна кийрара бала
Йожий ахь коьртан хье
Кегбина ойланийн ваба.
Бехкана ца лоруш
ЛадогІа, кхин цхъаь ду ала:
Сан хьагам, – нигат ду
Бежкечух сайн куьйга Іаба.

Юха а цхъажимма
ЛадоьГІна, ойлане Іийна,
Іалмирзас долиьра:
– Дика ду. Хуур ду кхана.
Ойлано мел оьшург
Шен метта дуьллур ду, хьийна.
Саготта ма хьийза,
Цунах дерг доккхур ду цхьалха.

Рицкъанаш севцачохь
Язделла кхолламан йоза,
Кесийра сецнера
Жан ГІотехь – воккха стаг волчохь.
Денош тІе де дузий,
Замано ийзадо доза,
Луьйзучу когана
Чекхтила некъ-гечо долчу.

Божарийн барзакъан
Чкъор хийцац Кесийрас тІера;
Герзаш а леладо,
Іалмирзас совГІат деш делла.

Гуш дара, цьргара
Тешам зен дезар дуй Шера.
Уьш Iамо кхийдачу
Лаамийн яцара къелла.

Ца хьобстуш, ца кхоош,
Яхчайо меженаш дегIан.
Телетта, лан декош,
Берг таса Iамайо «Расха».
Мокхаз-суй буьллучу
Мажарца лекхачу хьехан
Буьххъара йожайо
Мокхачу куьйранан мас а.

– Дала вай лардойла!
Иэхье ду тIаьхъашха тохар, –
Iалмирзас кечйо йоI
МостагIчун юьхьдуюьхьал хIотта.
Цо бакьо йихкина
Къонахийн амалех йоха,
Дешнашна урх елла,
Совнаха ца лебо мотт а.

– МостагIа къона ву,
Божарийн ницкъ а бу цуьнгахь.
Шаьлтанца и вара
Кадечу куьйган ка деза.
Дош тIех ца туьлуьйтуш,
ЛадогIа ас дуьйцучуьнга,
Хьо дуьхьал хIутгун верг
МостагI ву. Дац иза клеза.

Юттар – и изхье ду, –
Мегар дац стешха ца лара.
Шаьлтanan дуткѐа гѐад
Меженах, човхаеш, тоха.
Берд санна, дуьхьало
Хлуттур ю мостагѐхъара.
Дѐо стиглан коржамаш
Тѐѐнарх, мегар дац йоха.

Кесийра дех санна
Йоьллера кѐобжачу хъешах.
Го туйсу Іалам а
Марзоца тайнера цунна.
Стигланаш сецочу
Лаьмнийн сурт кѐордадац хъежарх,
Дахар а хъаьнера
Бехк боцуш ша Іийшинчунна.

Вовшашна евзина
Амалш а евллера тайна.
Чохь-арахь дан-дита
Дацара йоІана хъеха.
Цхъаалло садиьна,
Сингаттам тѐпаза байна,
Іалмирзин хлумма а
Дацара Кесийрин меха.

Сих-сиха йоІ оьций,
Ойланаш йовлура пана:
Марзонца кхиьна юрт,
Бералла лобхура цара.

Ховхонан марзонца
Куьг хьокхий, хьостура нанас,
Бетар а, юьхь кьежна,
Йишица кьамелдеш Гара.

Уьш – хилларш, д'адевлларш –
Кхин юха доьрзур дац цкьа а.
Тийналлин корера
Б'арлаг'аш оьхьур ю цара.
Ойланийн бакьо ю
Листа шайн долара дакьа,
Дог дуьзна, сатуьйсущ,
Г'айг'анийн г'енашкахь дара.

***

Га доца некь хаьдда,
Бетарах йисинчух терра,
Качьелла, лаьмнашка
Йоьссира рог'ера б'аьсте.
Галам, куц денделла,
Кхевдира дуьненан ара.
Юха а хазделла,
Зезаго лам-басе хьаьсти.

Юха а малх боьлу,
Йовхо луш тохара санна
Т'ам луьйзуш, шакаршца
Олхазарш х'аваэьхь кхерста.
Юха а Галаман
Г'ат'аран Г'аьнаршца Г'аьнна,
Дуьненах хьаьрчина
Хазделла, эзар сурт кьеста.

Чаболахь берг тесна,
Дукъ цоьстуш, йогѐура Расха.
Мохо дайн гѐитгадо
Беречун белш гѐера верта.
Урх узий, шен динан
Болар а дайдо цо цкъацкъа.
Динахь верг я беха
Я боца некъ кхачо гѐерта.

Іалмирзех къаьстина,
Кесийра яьллера ара.
Уьйро шад хьарчийна
Тай листа дацара атта.
Комаьрша лаьттинчу
Хѐусаме сакхийдаш Іара,
Лаамо ницкъ белла,
Денъелларг когаш тѐе гѐатта...

Цул гѐаьхьа, къаастаран
Юкъ тоьгуш, денош тѐехтилла.
Синхьаам кхачийна,
Беречо юьртан го цоьсту:
Бераллехь бовзаза
Бацара кхузахь цхьа зил а –
Мел хѐуьа аьлча а,
Шен мехкан уьйраша хьоьсту.

Дукъ гѐера чухьаьжча,
Юьртан туп ма-ярра гора.
Иза ю мох лоьцу гѐар-гѐовгѐа,
СадеІар – изза.

Ойлано, хьарчайой,
Хьомечу ков-керта хьора.
Дадаза лаьтгара
Го кьовлуш озийна сиз а...

Там-товраш, марзонаш
Горгачу гайганин кийрахь
Даяйра, дуьненан
Хенашкахь, ца хилча санна.
Цул тлаьхьа хан яьлла,
Дог-ойла, кез хьаьна, тийра.
Тахана чевна те
Юха а туьхан цинц лаьнна...

Тем байна кхийдара
Зудабер шен боцчу новкъа,
Лаамо хьагийн
Охьучу аьттонах тешна,
Цо баьргийн куьзганех
Чукьеда мостагла лов-кха,
Дагах церг туьйсучу
Ойланийн йовхонехь ешна...

Иуйрана говрашкахь
Вовшашца кьамеле ваьлла
Вогучу шиннах цхьаь
Йоана вевзира атта.
Собаро ца аьлলেখь,
Луурийн хоршара яьлла,
Долийнарг чекхдала
Тарлора, юкъ цостуш, хаьдда...

И вара, бехкбоцчу
Кесийрин деган цуьрг юьзна,
Кийра це йиллина,
Ягийнарг ов детта алу,
Ойланийн апареш
Ийжамийн баьрхишца дуьзна,
Годдаха гиртинарг
Йобан дог кложамах лало.

Багоро хьовзийна
Кортан чарх еара метта.
Хинццалц и яьхнера,
Де кхаьчча, собарах йоха?!
Шиь ву уьш... Цкъачунна
Дов хьедар цаьшарх кхетта,
Кесийрас витира
Ши бере некъан лол тоха.

Цхьаь бен некъ бацара
Юьртана тебоьдуш, боглуш,
Де, текхна меллаша,
Суьйренан садоге леста.
Баьргаша тидамза
Ца вуьту воьдург я вогIург. –
Дукъ хьобшуш, хьашташна
Бевзарш я цабевзарш кхерста...

Юткъа юкъ къуьйлучу
Герзаш те куьйган ка кхобхьуш,
ЛадобгIуш Iара йоI
Дукъ лахахь, таьинчохь тийна.

Губйрана вевзинчу
МостагІчо юьхь-сибат обхьуш,
Сатоьхна, шад бина,
Бихкина синлазам зийна.

Малхбузу ламазе
Кхойкхура юьртара молла,
Жимма хан ялале
До дукъца цхьа мукъам кхерста.
Байн мохо лестайо
Ламанан хьун-басехь кол а.
Цхьа бере мукъамца
Суьйрана юьртехьа леста.

ГІачІа ву воГушверг,
Дин боцург, кхин накъост воцуш.
ХІумма а дац цуьнан
Дахарна саготта хьийза.
Аьлларг ду, лиьнарг ду
Чекхдолуш хамталла йоцуш.
И веа ков-керт ю,
Бод санна, хьолана сийсаш.

Тайна бу бора дин,
БІаьргана ца кІордош хьежа
Тоьлладех лору и
Кху лаьмнийн ярташкахь наха.
ХІайкалш ду обхкина,
Адаман БІаьр-хьух ца тешаш...
Кхелинчу гІирсех а
ГІийбаташ дацара даха.

Исхаран чоа ду дуьйхина
Бустамаш кьегаш.
Кхелинчу добхкаро
Герзашца гѣодаюкь кьуьйлу.
Бѣоржамыйн кан санна,
Ирх кхийда хьийзина мекхаш.
Куй бинчу бухарин
Холхазан чо серлабуьйлу.

Цо мукьам хадабо,
Цѣехьана урх оьзна сецна.
Дино, шен некь боьхуш,
Сецначохь берг етта лаьттах.
Дѣо некьан юкь лаьцна,
Шоралла расха дин тесна,
Бѣаьргбоьгѣна, чурт санна,
Ца вевза цхьа бере лаьтта.

Ши бѣаьрг бен гуш боцуш,
Башлакх ю хьарчийна коьртах.
Цавевзарг дегѣана
Мелла а хесара хета.
Белш тѣера гаь хьаьшна,
Говрана тѣедижна верта.
Ю санна, Гѣачѣина
Тѣедоьгѣна хьажар ца хеда.

Тѣекхочий, говрара,
Даздина салам ло Гѣаѣас.
Беречун багара
Дуьхьала жоп а ца долу.

Воккхачу ГПачІна
Эхь ду и даго тІелаца. –
Метган дІовш ца кхоош,
Цо цуьнга кІоршаме олу...

Юха а цавевзарг,
Динах дІалатийча санна,
Экханан хьежарца
Багах дош ца долуш лаьтта.
Дуьхьала хІобттинарг
Яцара бІарлагІа, гІан а.
Кхин цкъа а цавевзарг
Дешнаша варжаво аьтта...

Беречо яьстира,
Юьхь хьульеш хьарчийна башлакх.
Безамехь, чиркх санна,
Сирла сурт даьржира хьалха.
Цецвалар хьулдина,
Цавешаш воьлура ГПачІа.
ЙоІ яйна я елла
Цахилар делира цхьалха.

«Тахханалц со хьаста
Ца йогІуш, хьо хІун деш Іара?...» –
Вистхуьлу йоІе и
Товшйоцчу забаран маттахь.
Кийра чу ца тарлуш,
Садетташ, дог гІерта ара.
Кхин дерг-м сов дара –
МостагІче хьежа дац атта.

Кесийрас, дегІ дулуш,
Кховдийна, каде шед тоьхна,
Дуткъачу лазарца
Іовжийра мостагІчун агІо.
Цу «адам йилбазо»,
Дагахь а цахилларг оьхьна,
ГІачІас шен шаьлтанца
И яра йинера чІагІо.

Кхин цкъа а шед кхетта,
ОьгІазе, церг цергах хьекхош,
Тоха а, Іотта а
Шаьлта тІелестайо ГІачІас.
КхозлагІа кхеттачо
Лазийна, дарвина вегош,
Дилхан чкъор оьккхуйтуш,
Юьхь тІера даьллера тача.

Лестайо цо шаьлта,
Коьртана я даге лобцуш,
ЙоІ, каде дІатаьІий,
Мох цостий, тІехтуьлу лепаш.
Іобггича иэь хилар-м
Дацара тидаме оьцуш,
МостагІа хьийзара,
Ма-хуьллу каяла гІерташ.

Оьздалла яйнера
Лаьттина меттиг а боцуш.
Маьтгаза лелхачу
Яппарша шайн хирриг дора...

Шед тухий, Кесийрас,
Юха а цхъа меже лоцуш,
МостагІчун куьйгана
ТІекхача аьтто ца лора.

Эххар а, вертанан
Шуьйрачу тІома кІел кхевдаш,
ЙоІ каде кхиира
Шаьлта шен баттара яккха.
Луьйтанах ког боьгІна,
Айалуш, ластийра тІаккха
Дагах зІок йиттинарг
Дахаран долара ваккха...

Кхетгачу шаьлтано
Логашад хадабеш, сечна,
Дилханан стомма гІад
Цестина, йиллира ворта.
Хьун-тогІи Іадаеш,
Цхъа ирча мохь-цІогІа эцна,
Аьтту белш йолчухъа
Лестина, тевжира корта.

Къевлинчу буйнара,
Басталуш, юьйжира шаьлта.
Меженаш малъелла,
ДегІан чарх хаьрцира нуьйрах,
Кхозалуш, малъелла
Меженаш кхевдира лаьтга,
Коган гІад ца хоьцуш,
Луьйтано лаьцнера гурахъ.

Вортанан хаьддачу
Пхенаша довха цГий детташ,
Хар текхош, екара
Ший йина кьамкьарган хара.
Шерашкахь лелийна
Даг тГера огГазло етта,
Ша динчо йохийна
Кесийра Гадийна Гара.

Хан эрна ца йойуш,
ЙоГ сихха еара метта.
Говрара йобссина,
Луьйтанах ког парГатбоккхуш,
Кьилбехьа дерзийна,
ГачГин дегГ диллира лавта,
Цо «Еса» долийра,
Хьалхара «Бисмилла» доккхуш.

Тпаьхьара садаьлла,
Дог сецна, дегГ-меже тийра,
Юкьал тГех далале,
Кьовлалуш, хедира «Еса»...
Баьргаша Гаьвдина,
Беснеш тГе ладарш карчийра –
Ша цхьалха даьккхинарг
ЦГеххьана, хетара Геса:

Кху екхна еанчу
Суьйрено шийла кхаь белла,
Кхин цхьаь а йоблхур ю
Шен нанас винчунна, тийжаш.

Бехк-гуьнахь доцу дог,
Къурд бина, д'аьвшан кад мелла,
Б'арзделла хьийзар ду,
Заманан йохалла Гийжаш.

Дуьненан аналле
Кийрара мохь-орца аьлла,
Кхин цхьаь а йоблхур ю
К'антана – бехкбоцу нана.
Мел дукха хан яларх,
Кхул т'аьхьа самалхадаьлла,
Пекъарна дахаро
Кховдор бац марзонан кана...

Доблхура йоб'ан дог,
К'адъелла, об'газло хьаьъна.
Шен хьаьркаш къевлина
Даьллера кхолламан йоза.
«Тобар ду къоначу
Дахаран таьлсаш чохь Г'аь'нарш...» –
Сатедан г'ертара...
Декара б'аьстенан хьоза...

Лаьмнаш а лаьтгара
Добналлин амалех сийсаш.
Диканна я вонна
Къастабой, бекхам ло цара.
Кхузахь цхьа Г'адат ду,
Йишйоцуш дуьненахь хийца:
Цхьаммо а магош дац
Шен маршо эг'аза ларар...

Добзалехь божабер
Ца кхиъча, хІуьтту вай холчу:
«КІур байна, цІе яйна...
Зудабер – тІаьхье яц», – олу.
Яхь елахь, дош делахь,
КІентий а бехийла болчун,
Баъссачу кхерчара
«ХІупп» – бахарх, алу ца йолу...

ШИНА ТОБАНАН МОНОЛОГАШ

Аьрру агӀор – кӀорга берд.
Бердах вахнарг – велла
Некъ бу аьтту агӀор Берг.
Новкъа вахнарг – лелла.

***

Вовшашна церг йобгӀна,
БӀостане мостагӀий хилла,
Дуьненахь ца тарлуш,
Ши тоба дуьхь-дуьхьал хӀуьтту:
Цхьаь гӀерта дахаран
Хьаьркашна дашо варкъ дилла,
Ткъа важа, даржийна,
Дуьне шен кога кӀел дилла.
Церан шайн амалш ю,
Некъаш ду дахаран, Геран.
Дов доцург, вовшашца
Кхин гӀиллакх ца догӀу церан.
Накъостий бан гӀерташ,
Даима вай цара къуьйсу,
Шайн вирде вирзинарг
Декъалво я бердах туьйсу:

С о н т а л л а :

Со йоцург, шай дала
Мах боцу цЮьлгаш.
Сан тайпа ца лелла
Бларлагех дешаш.
Адамаш – ма-ярра
ГЮвГане тЮьлгаш.
Благара маьлхан бляьрг,
Хьо стенна кьежа?
Дайовла зезагаш –
Къарзораш лаьттан,
Муьстачу хьожанца
Бехдинарш латта.
Олхазарш, йиш хаьлла
Шайн шакарш локхуш,
Кюрдийна сан лерехь,
ЧаГалкхех Юьхуш.
Седарчий – ма-дарра
Моьлкъанийн бляьргаш,
Аш хЮун до, акхачу
Стиглара кьерзаш?
Эрна дац, пха санна
Сан кура сеттар.
Исс вина вockъур ву
Сайн дагах кхеттарг...

О Ъ з д а н г а л л а :

Ас товшдерг къобалдо,
Лору и сийлахь.
Цо логан шад лоцу
ЖовхIаран механ.
Оьздадерг – товшдерг ду,
Дахаран кийрахь,
Марзонан чам тайна,
Гиллакхехь дехаш.
Царах вайн дахаран
Хазалла кхуллу,
Цара дош мел доцург
Кога кIел дуьллу.
Замано царна шен
Дашо хIур буьллу.
ГIехйолуш, туй тосий,
НеIалт ца кхуллу.
Оьздадерг тIелоций,
Нахалахь лору,
Ца хетта маьтгаза,
Ца хетта дорах.
И кхиьна дехачу
ХIусамехь, кертахь
Марзонийн уьйраша
Хан йоккху бертахь.

Т е ш н а б е х к :

Сох тешна ваьлла цхьаь.
Тешийта шена.
Къайллаха цунна сайн
Кхиэл ю ас лехнарг:
Ин-кЮрге кхевдинчу
Мокхазан бердах
И кхосса хьожур со,
Тпаьхьашха тоьхна.
Цо хьанал гулдинарг
Дуьтур ду сайна.
Вахийта Южалле
Валийта шена.
Товар ду, дуьнено
Ловзавар тайна –
Вахийта хьошалгIа
ВорхIе а дена.
Маьхьаран орцанца
Елхийта шена,
Iенийта бIаьргех хиш
Къеначу ненан.
Сайгара даьллачух
Там хилла боккха,
Со царга, дог Iаьбна,
Хьожур бу тIаккха.

Вош алла:

Мила ву го эшнарг? –
Вистхила соьга.
Куьг ду сан тешаме
Дакховдо хьобга
Вуьтур вац длатесна
Шелвала дорцехь
Я царе марцийта
Маьхьаран орцехь.
Хьан бах, хьо цхьалха ву,
Вала да воцуш,
Дататта атта ву,
Горто там боцуш? –
Хун хаьа, де даггахь
Вошалла эшна,
Вуьтур вац харцонан
Хьацарлахь вешна.
Дахарна достур ду
Дихкина некъаш,
Диканаш кхобхьур ду
Дуьненна диэкъа.
Ямартло, тешнабехк –
Шун Iаьржа ойла,
Садаккха садукъдеш,
Шун цийнах гоЙла.

К ъ и з а л л а :

Къинхетам – сан эмгар
Мила ву лобхург?
Ас иза, лачкыйна,
Сайн четахь къубйлу.
Къизалле шапаат
Хун алла доьху?
Ишттачух сан дуьне
Цецдаьлла доьлу.
Да воцуш хийла бер
Дуьтур ду байлахь.
Бехкбоцуш къарвина,
Хыйзор ву хийла.
Баьстено бай сенбеш
Хазйинчу арахь
Ас дорцан оханаш
Хыйзор ду шийла.
Ас наной буьтур бу
Баланаш мийла,
Даг тIера йохийна
Ойланаш къийла.
Ас цхьалха дохур ду
Горане кхочурш,
Хийла са, хийла дегI
Балане лоцуш!..

К ъ и н х е т а м:

Къизалла хъиэша ницкъ
Ца хилча сайгахь,
ХIун дора, эрна са
Текхийна лаьттахь.
Къизалло кхоамза
ДIатеснарг байлахь
Сан баьрчехь вехар ву
Ирсан марш баьтIа.
Цо мохехь чехочу
Сийначу арахь,
Ас, маьлхан хIу тесна,
Дендийр ду Iалам.
Цо къиза катоьхна,
Баьргех хи даьлларг
Иттаза ца велош,
Витинехь, алал.
Цо тIеман цIерашца
Мерцинчу лаьттах,
Сан куьйго денйна
Дахаран хъаьтта.
Цо дара хъийзийнарш
Сан ницкъах тешна
Ас дуьне ца хъешна,
Къизаллел иэшна.

С у т а р а л л а :

Со даерг кѐзиг ду –
И доцург дуй сан?
ХЮккхяхь дерг, дЮгахь дерг
Дезър ду сайна.
Бетгаса, малх а – сан.
Седарчий тховса
Лаххийна гали чохь
Дохур ду кьайла.
Стигалан йистЮоцу
Аренаш сийна,
Нох тесна, охур ю,
Йохур ю дола.
ДЮ лаьмнийн кханчанаш
Гулдина сайна,
Іаьршашка кховдор бу
Бохь ойу холла.
Хьожур ву, дІашершош,
Бешан зил шорбан,
Стамйина дІахЮотто
Сайн хьолан ворта.
СагІина кховдор бац
Рицкьанан кана –
ДІадекъяхь, кхачийна,
Лекъар ду кхана.

К о м а ь р ш а л л а:

Чуверзал! Пурба дац,
Ма гІол, гІехвалий.
Чомехь бу тахана
Кечбина кхача.
Вар-кха хьо деанарг
Цхьа деши гали,
Когашка яльяйта
Схьяял ши мача.
Ша-шена кхаьллинарг
Дагах ца кхета. –
Вовшашца байй вай
Сан хьанал кхача!
ХІун деза, алахьа,
Со да ерг хьайна?
Ас делларг сан ма ду,
Даций и-м дайна
ДІаэца стигланаш,
Латганаш эца.
Ма-луьу дегІана
Маьрша тІам хеца.
ДІало ас аренаш,
Шовданаш хьуна.
Хи дуьллуш, мерза стом
Кхиййта хьуна.

***

Иштга и ши тоба,
Азаллин геналла эцна,
Ца кьарлуш схьайогу,
Вовшеха туйсуьйтуш кескаш
Лерехь цхьаь дуьйцучу
Шеконо, ойланех туйсуш,
Сан деган боги чу
Лестабеш, сингаттам кхуйсу:

Хун хир ду, бакьонан
Хир хаьдда, кхачийна гора,
Детоьлла, харцоно
И шена хЮттийча гора?
Цкьа Дала дIаэцарг,
Бакьонан буйнара ваьлла,
Дуьненна ца кьарлуш
Зуламийн лууре ваьлча?..

НЕНАН УЗАМ

поэма

Ненан безамна

Генара цхъа узам,
Ойланийн тезетахъ тийжаш,
ГПайГане лекхалуш,
Лерера ца болу сан.
Дорцан къахъ гИттаеш,
Шелоно аренаш къуьйлуш,
Цо хийла хьийзийна,
Лай вина сингаттаман.

Ойланаш Гадийна
И узам бацара хедаш,
Ас цуьнга, цаваьлла,
Шовкъйоцуш, дийГина ла.
БІаьркореш тІадийна,
Сан ненан беснеш тІе ледаш,
Ткъевнечу йочано
Къуьйлура сан жима са.

Хиллачух ца кхеташ,
Бералла йоьдура хъаьдда,
Ца гойтуш суна шен
Самалхадаьккхина де.
Вистхила ца вуьтуш,
Лаамийн марзонех хаьдда,
Хеназа гИттина
Ойланаш кхийдара тІе...

Сан жима дог хяста,
Дуйцура нанас цхъа «туьйра»:
Буйцура, хьегавеш,
Баьццара зезагийн мохк.
Цу махке сатосий,
Луьстура ойланийн уьйраг.
Корах шен кадетташ,
Хьйизара сауьйзу мох.

Туьйране ладоьглуш,
Со цергех хи дуйлуш Iара,
Сатуьйсусш, дийцинарг
Бакъхилла, цкъа бIаьрга ган.
Доркъана тийжачу
Акхачу казахийн арахь
Ламанаш гIуьттура,
Ойланех хьекхалуш сан.

Текхийдаш кхозура
Стоьмашна дазделла гаьннаш,
Шовданаш декара,
Стигланаш лийчаеш чохь.
Буйсанаш йогура,
Седарчийн серлонех Iаьнна.
Беснеш тIе барт бохуш,
Дайн хIаваь хьерчара сох.

Мел дийцарх, ца кIордош,
Леррина ладегIа лиьна,
ГIайгIанехь кхачалой,
Сан туьйра долура чекх.

Тевовхуш, хъегаме
Ойланийн сатийсам биъна,
Анайист хедаеш,
Туйране кхерстара некъ.

Сан лаам кхийдара
Пекъаран садуург довза.
Кхоблинчу бӀаьргаш чохъ
Синхъаам лобхура цуо.
Ца юьтуш чомахъ сан
Къадоцу бералла ловза,
Басталуш бацара
ГӀайгӀано къевлина гуо...

Ваханчохъ, веанчохъ
Сих-сиха хоттура нанас
Олура:«ХӀун дуйцу?..
Ца боху, дуйгур ду ца?..»
Ма оьшуш бацар-кха,
Мел хиларх, дуйненан бахам,
Лаар-кха, ялале,
ДегӀаста цкъа бӀаьрга ган!..

Дависа, дуйне хъан,
Дависа, дай баъхна латта.
Дависа, генара
Гуйренаш, суьйренаш шун.
Шен махкахъ нисделча,
Ма готта дацар-кха лахъта.
Синмаршо йихкина,
Хан яккха мел хала ду!..»

Мел доГу де-буьйса,
Къахьделла, кхолламо луьстуш,
Кханенaш ягаръеш,
Сих ца луш, йоьдура хан.
Кхоьлина ненан юьхь,
Самалхадаьккхина, хьостуш,
Тидалуш дацара
Тембоцчу набаран гIан...

***

Цамгаро, церг хьакхош
Юьхьдуйхьал обгIазло тесна,
Цкъа суна гатбина
Хьовзийра кхолламан гуо.
Дог Ийра сатесна,
Эшначу дарбанна лобхуш
ДегIана гIекховда
Ховхачу куьйган йовхо.

Сан бIаьргаш хьабдина,
ГIедобжна ши негIар Iара,
Шайна чохь лечкъадеш
Марзонех хьирчина васт.
Моьттина даьллера:
Доккхачу дуьненан арахь,
Метгара гIаттавеш,
Дарба дан говзанча вац.

ДIадевлларш, гулделла,
БIарлагIийн гIенaшка хIуьтгуш,
Хьацаран кIур вина,
Хьуйсура хьегавеш со.

Босбаъхъна, этГачу
Балдаша шабаршца луйттуш,
Аз допчу маъхъарца
Добхура ненера гЮ.

Йогучу алунах
Щелетга богура кийра,
Шена чохъ лийчаеш
Йовхачу Іаънаран тов.
Догдила ца хІуттуш,
Дахаре хъобжура гІийла,
Ма-хуъллу дІатобттуш
Кхолламо кховдийна дов...

Щеххъана, гЮли еш,
ДегІера лазарш дІатийна,
Биллинчу бІаъргашна
Кхоблина ненан сурт гуш,
Синхъаам денбелла,
Там хилла, со тийна Іийра:
Ненан куьг доьжнера
Кьорта тІе, шен дарба луш...

Ненан бІаъркорашкахъ
Суна сайн сурт хаалора.
Дагах чекх Іийдалуш,
Ледара цаьргара нур.
Дендала детталуш,
Хъийзара кхачийна гІора.
Кагдала сеттара
Цамгаро ластийна тур.

Меженех хьирчина
Ненан куьг дарбане хилла,
Еха юкъ ялале,
Когаш те хьобтира со.
Ненан куьг, кхевдина
Дегана текхочехь хилча,
Цо лучу йовхоно,
Хьаам бой, шен дарба до.

***

Гайгане текхийда
Бешерал дахделла денош,
Хьаьхнера, шерашкахь
Дагардарх, кхача ца луш.
Догдууш, кьардина,
Кханенах сатийсам хьегош,
Кхолламо, шад бина,
Хьулдинарг дацара гуш...

Хьаьхнера узам, кхин
Чекхбала таьхье ца хедаш,
Ког тийсарх, цуьнгара
Валалуш вацара со.
Схьаолуш дош доцуш,
Далхош дерг дацара кхеташ,
Схьадала гертара
Цо, дууш, гатдина са.

Да виса, дуьне, хьан,
Кхачалуш дацара лекьна
Ненан баьрчурамех,
Ийдалуш, бухдуьйлу хиш.

Хеназа юьхь цоьстуш,
Хебарша маIарш тIехьекхна,
Йохийна хиллера
Мискачу пекъаран йиш...

Даймахках даьккхина,
Кхолламо са гена даьхьна,
Хийрачу кху махкахь
Дуьнен тIе ваьллера со.
Ас кхузахь ядийна
Бераллин цхьа кийсиг яьхьна.
Дийцарехь, кхузахь сан
Дуьзнера хIинцца пхи шо.

Хиллачух, леллачух
Со хIинцца воьллера кхета.
ТIекхиа гIертара
Кхетаман га тесна са.
Сан лаам хьаьгнера:
Кхин дегIах кхоам ца хеташ,
Ненан дог Iийшинарг,
Кагвина, дог Iаба цкъа...

Деган чов ца йоьрзуш,
Хиллера хийра мохк хьаьхна.
Цхьа нохчо ца вуьтуш,
Бохийна хиллера нах.
Бехкбоцуш, жа санна,
Лаьхкина, махкара баьхна,
Каш доцуш, чурт доцуш,
Эзарнаш беллера, бах.

ДоГанийн дeхаршнa
Делeрa кьинхетaм кхaьчнa,
Генaрa сaтийсaм,
Хьaамбeш, бирзирa цГa.
Яхьeллa буьйсaнaш
Кхачийнa, бoдaнeхь яьгнa,
Дaймeхкaн сeрлoнaх
Дaьржирa Гуьйрeнaн сa.

Сaн нeнaн туьйрaнaш
Бaкьхиллa, бГaьргaшцa лyьттуш,
Дуьнeнaн хaзaллeх,
Цeцвуйлуш, кхийтирa чaм.
Мaрзoнийн кхaьнaшцa
Вoвшaшкa мaршaллa хoьттуш,
Бaлaнeх дaйдeллa
ГГaьттирa сaн нoхчийн кьaм.

Нeнaн юьхь eкхaeш,
Сингaтгaм ГГeпaзa бaйрa.
Гoтгачу кийрaрa
Дoг пaргГaтдeлирa сaн.
Мaлxo шeн йoвxoнцa
Кьaгийнa зГaьнaрш цa тaйнa,
Дeшнa дГaдeлирa
Сaуьйзуш дaхдeллa Гa...

БГaьргийн хи лeчкьaдeш,
Нaнaс кхин лeстaяц куьйрa.
Сaхьийзoш, сaгaтдeш,
Дуьнeннa цa йoьлху и.

Чекхдаьлла, кхачийна
Ас дукха ладегІна туйра.
Мел дукха сатийсарх,
Нанас и дуйцур дац кхин...

Декъала йойла и
Вайн синош кхоьллинчу Дала!
Дахаре га тесна,
Гергарло-м хадийра цо.
Кхин цунна хьегІар бац,
Сагуйшущ, дуьненан бала.
Дагах кадеттар дац
Дуьненан сингаттамо...

Деллахь а, сан ненан
Узам бу тийналла лььцуш,
Ойланех тийсалуш,
Хаац-кха, хІун де бах цо.
Мел хьадарх, мел вадарх,
Цуьнгара вала йишйоцуш,
Сан лерехь текъаме
Мукъам бо цу узамо...

ЙОБХНА ІУБЪІРЕ

поэма

Дагах чекх ийзадеш
Гайгане мерзаш.
Шийла мох, сауьйзуш,
Тийжара арахь.
Дазделла, букь тIаьІна
Ойланийн терза
Шеконийн сингаттам
Хьулбина Іара.

Буйсанан хир хаьдда,
Серлонгахь ешна,
Къематан де хьийза
ТIам бетташ лаьттахь.
Кхайкхаза кхаьчначу
Балано хьаьшна,
Лазийна Іубьиренан
Тийналла яьтIа.

Хье-тIамарх чекхдуйлу
Маьхьарий цийзош,
Къизалло челака
Кога бохь боьгу.
Нохчийчохь, деэшна,
Дедохна хьийза,
Хьесталуш, Делера
Къинхетам боьхуш.

Кхиэл йоцуш, бехк боцуш
ХьогІан кхаж баьлла,
Нохчий бу дуьненан
Махьшаре лобькуш.
Ца хойту: хьяьнгара,
ХІу гІалат даьлла –
Даймехкан марзо ю
Нохчашна йобькуш.

Дакъаза ма даларг! –
Са мере кхачна,
НеІ еттарх, орца дац
Набарха долуш.
Тилкхаза яьлладу
Харцоно хьяьшна,
Йожийна бакъо яц
Багах дош долуш.

Къовзабеш кховдийна
Тпаьхьара кана,
Рицкъанаш, буй къовлуш,
Кхачийна махкахь.
Лаххьийна, цхьа инса
Ца дубтуш, кхана
Нохчий бу кечбина
Махкара лахка.

Меттара гІовттийна
ЭгІаза бераш
Дерзинчу догІамашца
Шайн нанойх хьерча.

Эндаже кадетташ,
Ирсан цинц цѐран
Кхоамза лѐстабо
Харцонан кхерча.

Кѐур бина, муьстачу
Меттан дѐовш кхуйсуш,
Хьийзачу эпсарийн
Герзаш тѐкьѐрза.
Тхов боцуш, кхерч боцуш,
Тѐйогѐу буйса.
Стигланех Ийдалуш,
Дорцан ткьов серса.

Ца вуйтуш схьѐэца
Ахьаран кана,
Букь берзош, ма-хуьллу
Сихое, бах-кха.
Лаххьийна, цхьѐ инса
Ца дуйтуш, кхана
Нохчий бу кѐчбина
Махкара лахка.

Тѐкхаргах тарьѐлла,
Нѐкьѐ сатесна,
Цѐрпошташ кѐчьѐлла
Малхбале тизкха.
Хирцинчу кхоллаамийн
Ларчанаш эцна,
Акхачу мехкашна
Синчархаш йизкьѐ.

Хардангийн кийрара
Іаьржа кІур туйсуш,
Уьш, некъан лол тега,
Эмалкех терса.
Лаг лобцуш, синош шен
Кхеманца Іийша,
Гуран Іад дуьїлина,
Іожалла кьерза.

Ча санна, дарьелла,
Мерах шок етгаш,
Шелонан кийрара
ТІеІеткьа чилла.
Къематан де догу,
Сийна суй кхетта –
Добьссинарг, тІехь йоцу
Жирга цІе тилла...

Каш доцуш, барз боцуш
Вуьсур ву хийла,
Верзина, акхачу
Аренийн долахь.
Малхбузе хьажийна
Сатийсам муьїлуш,
БІаьргийн нур, азелла,
Дуьсур ду кхола.

Шеш готтехь кьийлинчу
Зобпарех девлла,
Синош цІа уьдур ду,
Яххьаш ца обхьуш,

Массо а кІотарахь
Массо а эвлахь
Дайх, нанойх йисина
Ков-керташ лобхуш.

Синчархаш эгначу
Аренийн панахь
Мохо дой хобхкур ду,
Дорцан къахь луйсуш.
Йоблхур ю, йишхаьлла,
Нохчийчов-Нана...
СаГуйшуш, тІекхийда
Маятгаза буйса...

Лаьмнаш Іа цецдевлла,
Іадийча санна,
Къемате къахьъелла,
Садаьхьна гІуьттуш.
Стигланаш, кхохкийна,
БІаьрхишца Іаьнна,
ТІейоблху кху нохчийн
Декъазчу лаятта.

Кешнашкахь, дайн чарташ,
Кортош таІийна,
ГІо лаца ницкъ боцуш,
Вовшашка тийжа.
Шогачу лазарша
Кхоамза хьийна,
Мехкан чов, язъелла,
Садетташ, Іийжа.

Мотт боцу Иалам бен,
Да воцуш велха,
Тезет ду Нохчийчоь,
Дийнна къам дайна.
ХIай дуьне, теш хилла
Ирчачу белхан,
Ахь тIе-кIел ца кхеташ,
И муха лайна?..

Текхаргах тарьелла,
Некъе сатесна,
Церпошта кийча Ia
Малхбале тиэкха.
Хирцинчу кхолламийн
Ларчанаш эцна,
Акхачу мехкашка
Синчархаш йиэкъя...

**ХЮКХУ БАЙТИЙН ГУЛАРЕХЬ ЦА КХЕТА ТАРЛУШ ДОЛЧУ
ДЕШНИЙН МАЫНИЙН ДОШАМ**

А

Абаде – заманан тҮейогҮу йистҮйоцу геналла.

Азалла – заманан яхана юьхьйоцу геналла.

Айма – хи чохь кҮорга меттиг.

Айпе – сакхат долуш.

Алаша – балхана южу говр.

Аналла – бҮаьрсино лоцу геналла.

Апари – хи дҮаса доьду гҮирс.

Арз – реза цахилар далхадар.

Ахк – ламанан жима хи.

Аь

Аьлларехь – дуьхьало йоцуш, лаамца догҮуш.

Аьрха – челахха, сиха

Аьхза – ледара, осал

Б

Барзакь – духар (муьлххачу а бедарх ала тарло)

Байтгамал – доггах реза хилар

Беркьа – духарца тиша хилар

Бора – таьІна Іожа бос

Биста – цхьаьнгара кхечуьнга кхаччалц

Боца – серех юьйцина керт (кертан боца)

Боьрне – таьІнчохь йолу меттиг, боьра

БҮагҮара – цхьана бҮаьргана агҮор хьоьжуш хилар

БҮоржамаш – тҮергҮах хьийначу машех йина мачаш.

БҮаьцаш – куьйган я бҮаьрган хичаш (куьйган я бҮаьрган эшарца кхетавар)

В

Ваба – йозалла йолу хІума ято я ведъен гІирс (йоккха дечиган жІов)

Важап – тІедиллина гІуллакх

Вара – ираллийца хедо, цеста

Верас – цІийнан, тайпанан хълхара стаг.

Весет – веллачо верасна дитина тІедиллар

Вехъаш – салацаран билгало

Вирд – тешам, къобалдинчунна Іамалца гІуллакхдар

Г

Гаъ (бу) – говран букъасуртал тІаъхъара дакъа

Гечо – цхъана дуьхълалонах дехъа-сехъа волийла

Геланча – мехала гІуллакх я хабар дІадахъар тІедиллина дІасахъажош верг.

Гурам – готанан нох тІаъхъатосу меже.

ГІ

ГІаларт (ду) – бІаърсина халла къабсташ долу сурт.

ГІийбат – адамна тІехъ доцург кхоллар

ГІизби – осал, ледара

ГІуй – стоммачу дечигах йина неІаран я кевнан къовлар

ГІурт – кхетар воцу кегари

Д

Даладалар – гІуллакхаш тодалар

Далатохар – гІуллакхаш галдовлар

Дегала – дог-ойла лакхара хилар

Дидиш – берана хазъелла хІума

До (ду) – хІуманна тІедуъжуш долу пардо (чонан, кІуъран и.д.І.кх.)

Дой (ду) – масаллина хохку говраш

Доркъана – гІайгІа-бала базбелла

Довша – бен доцуш кечбина (иэбина) кхача; жІаьлина кечбен кхача.

Дуърста – урхалдина говран коъртах буллу неІаран асанах кечбина гІирс

Е

Екха – хъаналла йоцуш

Ж

Жирга – дегаза, ирча, дагна цадезарг

ЖовхІар – хІордан мехала жима тІулг

Жолам – хазахетаран синхаам гойту айдаран дош

З

Зайл – дечигах йина неІаран я кевнан къовлар

Зил – дозанца йина билгало

Зирх (бу) – са долчу хІумано хІу доло тосу буъртигаш.

Зовкх – доккхачу диканах я токхонах кхачамхилар.

Зовпарш (ду) – дечигах кечдина къовларш

Зуърет – адам дуьнен тІе кхолладаларан юьхь

И

Инса (ду; дац) – цхъа а

Иймансиз – ийман доцург

Ир-кара (хІотто) – дог-ойла гІатто

Исхари – кІадинан тайпа

К

Кирхъа – хІума гучуъра яккха кечдеш долу кІадинан пардо

Кийсиг – хІуманан кІеззиг, жима дерг

Ковра – дуккха а барамехъ цхъана агІор хахкаелла
йоьлхурш

Кока – аьхка кулла тІехъ кхуъу, Іаьржа буьртиг болу жима
стом

Куьпахъ (куп) – дуьйш-дерзош лелош долара латта

Куьйла – коьртана а, сина а новкъарло еш йолу гІовгІа.

Куьйса – тІехъ хІума ца кхуъу еса меттиг

Кх

Кхаба – можачу поппарах йина кхийра пхьегІа

Кханча – алах я гІодамех бина жима хола

Кхардам – нахалахъ сий дожар

Кхем – юкъахъ хІума Іовшу гІирс

Кхераш – хьеран тІулгаш

Кхес – говран я кхечу дийнатан вортанна тІера мерзаш

Кхимар – безамехъ йоцуш елаелла бат

Къ

Къаж – якъаелла буц

Къахъ – лаьтгара айъаелла чан, дохк, кІур, и дІ.кх.

Къуло – лаьттах сийсаш хъаладолу хи

Къуьда – гІийла йогу серло

КІ

КІай – бІаьргах летта марха

КІанцІар – гІийла, хесара жІаьбла я кхидолу дийнат

КларлагIа – хьалха заманахь, ихъе хIума даьллагунна тIе
тIулгаш кхуйсуш бина барз я кхин тайпа билгало
КIожам – яьгначу хIуманых Iаржъелла бухахь йисинарг

Л

Ларча – хьаштийн гIуллакхна вовшахтоьхна сал-пал
(мохь)

Леткъам – цхьана хIуманна резавоцуш текъар

Лодьгаш – хьаьжкIийн кенан баттах йовлу кегийра асанаш

Луьйзуш – боларан цхьа кеп

Луьйта – говра тIехууш ког чу тосу нуьйран гIирс

М

Мажар – хьалха заманахь суй тоьхча долуш хилла герз.

Махьмара (валар) – сонталлица тIехвалар

Мекарло – хIилланан, шалхонан билгало

Маша (бу) – гезго буцу буткъа хьаса

Мимбаре – цхьана айеллачу сонe

Мискьалзарт – цхьа цуьрриг

Муьрг – цхьана хIуманых тийсалуш етташ йолу це

Муьшка – яйн Iиттарш

Мокхаз – суй болу тIулг

Н

Ной – дечигах чхо йоккхуш тойина хи социйла (эчигах
йна а хила тарло)

О

Окхеш – хьалха заманахь хьийначу тIергIах беш хилла
зударийн лекха клархаш

Оь

Оьмар – адамо дуьненахь йоккху хан

П

Пана – генара, акха, адам доцу мохк

Патарш – зазийн а, зезагийн а еллалуш йолу тIамарш

Пebetташ – ца дезачух къехкаш

Пел (вала, яла) – дегIан дайдалар

Перза (парз) – кхочушдан тIедиллина гIуллакх

ПирIун (фараон) – ша Дела ву бохуш, цхьацца Iаламан хийцамаш бан гIиртинарг

Пурх – яхаллина шораллехь хIоттош я хIуттуш йолу дуьхьало

Пхьобха – сарахь-суьйренца юьртахь нах гулло меттиг

Р

Расха – таIна можа бос

Реманаш – дуккха а цхьаьнатоьхна говраш

Руйта – дийнаташа хи молу меттиг

С

Серса – кегийра тIеизгар

Сет – кIайн билгало

Синкхетам – кхетаман жигаралла

Синлазам – садууш Iийжаме дерг

Синмерзаш – деган хезаш доцу аьзнаш

Сиркхо – дегIах хьакхаеллачу цамгаран билгало

СинпIаьлдиг – са чохь кхобу меттиг

Синпха – деган цIий лела коьрта пха (пульс)

Синхьаам – сапаргIатдалар

Синчарх – чохь садолу я доцу дегI
Совра – хьобкх йолуш
Соз – хьаса болу юткъа тIуналла
Стешха – тешнабежк бийр болуш; атта кхералуш, вухуш
Сужда – доггах тешначунна Iамалца гIуллакх деш,
охъатаIна корта туху меттиг

Т

Таза – могаш, уьнах цIена
Тарх – оллабелла тIулгийн берд
Тача – тIаьхъатекхна йисина лар
Таьлсаш – говран нуьйран бухахь дIанисбеш болу цхъаьна
боьзна ши тIоьрмиг
Токх – хIума тоььна, совдаьлла хилар
Тоьла – лаьтгах яьккхина, лаьтгах тхов болуш йолу жима
хIусам
Туп – цхъана цIийнан адамаш даха хевшина меттиг
Текъамаш – гIайгIа-баланан балхамаш
Ткъарш – когех летта коча сацкъар
Ткъов – стиглара тIеизга кегийра тIуналла

ТI

ТIегIа – тIе-кIел дина лекчачу аннийн гIанташ
ТIекаре – сих-сиха вовшашна тIекхочуш хилар
ТIепаза – гинарг воцуш, лар йоцуш

У

Урд – юьртал арахъа ялташ лело латта
Урх – говран я кхидолу хъайба некъан лааме дерзо тесна
аса

Х

Хара – чохь баьсса гуо
Хамталла – новкъарло, дуьхьало
Хен – дечиган лахара стомма гIад
Хесара – эгIаза, гIийла
Холбата – кьинойх цIанвалархьама, Iамалъян, хьалха
заманяхь стаг адамех хераволуш хилла ламанан хьех
(меттиг)

Хь

ХьагI – кьайлах цабезам
ХьаргIа – Iаьржачу кьийган тайпана олхазар
Хьарса – тIехула дIаса даржош (таса)
Хьаса – дуткъа тай
Хьаьвхе – маьлхан зIаьнарш ца кxочу меттиг
Хьаьхнарг – хила язделларг
ХьегIа – сагатдан
Хьесап – хIуманан сема тидамбар
Хьех – лаьттах я бердах чу-ара волийла йолу яьсса меттиг
Хьорзам – хьаса болу декъа дилха

ХI

ХIайкал – бIаьрг ца хилийта а, вочух ларвала а лело жайна
ХIур – хIума хазъян тIедиллина до (дешех, детех, и дI.кx)
ХIурлаIане – ялсаманин мехкарий

Ц

Цанаш – лекха буц йолу дохнан дежийлаш, докъар хьокху
меттигаш
ЦIарматдаккха – эрчадаккха

Щ

Щоьлгаш – хIумма а йоцурш

Ч

Чабол – говран болар

ЧагIалкх – жIаблин, берзан тайпанах жима экха

Чухчари – тарха тIера хи чудужу меттиг (водопад)

ЧI

ЧIаба – зударийн месийн еха кIажар

ЧIанаваккха – верзина ваккха, карахь долчух ваккха

ЧIиркье – дIаавше, оьгIазе

Ш

Шарбал – хечин тайпа

ШапаIат – кьинхетам

Шедаг – эрзах йина дуткья аз долу зурма

ШелгIа – адам-йилбаз

Шерет (ду) – веллачух бисина бахам верасашна кхачош нийсояр

Шога – тасалуш дерг (ерг), тийсалуш.

Шовкъ – дог ир-кара хIотгар

Э

ЭгIаза – гIийла, хесара

Экама – халахетаран лазам ца лалуш дерг

Эмалкаш – кирана йожа а тIехаа а Iамоза йолу говраш

Эмгар – кьайлахчу цабезамца Iоттаелларг

Эндаже – кьинхетам боцуш, аьрта, чевне

Эраш – толлу жӀаьлеш
Эхаре – тӀаьхьарчу замане

Ю

Юм – говран боларан тайпа

Я

Яппарш – маьтгаза мотт
Яхчо – чӀагӀгъян

І

Іад – стоммачу серах я эчиган чӀорах саттийна бина гӀирс
Іадо – кхерийна я цецваьккхина са меттахдоккхуш болу
синхаам

Іамал – къиноьх цӀанвала кхочушден гӀуллакхаш

Іаьршаш – йистйоцу стигланийн геналла

Іаршмайда – къематан дийнахь синош гулден майда

Іаспар – гӀийла, эгӀаза, хесара

Іеса – динна инкарло яр, къобал цадар

Іазап – дегӀана, сина а гӀелоярца ницкъбар

Ч У Л А Ц А М

Сан Нохчийчоь – лаьмнийн маьрша мохк	6
Даймахках ойланаш	19
Лаьтгар ю хЮоккхяхь...	21
Доьналла туьйлира	23
Сан дехар	24
Деган чIагIо	25
Дуьненан юкъ	27
...Со човхавелахь	30
Даймахке	31
«Цкъа цхьана поэто...»	34
«ВорхI ломал тIехяхь а...»	35
Нохчалла	36
Сан бахам	38
Нохчийн магтахь...	39
Поэтах дош	40
«Сан Даймохк, нагахь со...»	43
«Ас цкъа а, кхевдина...»	44
«Дуьне хьобьстух...»	46
Ас хьобьца чIир лобьху...	48
Муха аладелира?..	49
Кавказ	50
Дозанхочун илли	52
Цхьа дехар	54
Нохчийн мотт	55
Нохчийчоь гIаьттира	57
ТIамах ловзар	58
Ма тоььна, ма хьаьхна...	60
ХIунда?..	61
«Дашах дош доьгтина...»	62
«Хьацаран кIур хилла...»	63

Гадийра латта	64
«Тховса а набкхета...»	65
«Замано тІам туйсу...»	66
Ницкъболу дош лолахь	67
Иштга дац и...	69
ВогІур ву, нана	70
Сан ойла...	71
Ялтийн арахь	73
«Цхъанхъара-м, къайллаха...»	74
ХІинца а ца Іеба...	76
«Хъалха кхийда...»	77
«Цкъацкъа даго...»	78
«ТІулга тІе тІулг буьллуш...»	79
Къонахий ца ле...	80
Машаран илли	82
Кхо гІад	83
«Вовшашца ца тарлахь...»	85
Бехке ву со	87
«Дуьненах тийсало...»	89
Адам ду со	90
«Шед егташ...»	91
«Адамаш, мел дахкарх...»	92
Керла шо	93
«Шайхалла дац вайца...»	95
«Шена тІулг ластийча...»	96
Дахаран билгалонаш	97
«Дахар цхъа забар ю...	99
Лазийнарг дог дара	100
«Хъаам байна...»	101
«Лаьтга тІехь адамийн...»	102
«Селхана, «лам уьйуш»...»	103
ДоттагІчуьнга	104
«Ас дагца туйсина...»	106

«Дукха хьестахь...»	107
«Ма дийца, сацийта...»	108
Бералла	109
Де дIадели	111
«Бохь лепаш, чо лепаш...»	113
«Чо боьжна, мас йоьжна...»	113
«Сан деган иллеш дац...»	114
«Сан дахар – сан кыйсам...»	114
Диц ма делахь...	115
«Ас динарг! – схьадал и!...»	116
«Куралло ватIийна...»	117
«ДIайоьду яхьелла буйса...	118
КIант кхуьу	119
«Хиш, лаьмнаш, аренаш...»	121
Кехаташ кьарздархой...	122
Евлла мерах, хьех...	124
«Собарде...»	125
Те ма да хьо!	126
И дуьзна даьлча...	127
«Эрна хета...»	129
Ирсан чо	130
«Цахиндерг дестадарх...»	131
«Ма Iилла дIатовжий...»	132
«Жималлехь кхетамо...»	133
«Дуьхьалдуьйлуш бакь я харц...»	134
Кешнашкахь ойланаш	135
«Дуьнен те ваьллера...»	137
«Цхьаммо – «ХIорс!» – бехира...»	138
«Гу те ваьлларг – товш...»	139
Ций молчу тойнехь	140
«Гуро шен катохна...»	142
Дуьне ца хиллера доккха...	143
«Сан кхоллам, хьан соьца...»	144

«Цкъа декхна де догӀу...»	145
Плагиаг	146
«Кубьйгашца изъхь динехь...»	147
Сурт	148
«Ца догӀург къамдина...»	149
Іаържа цициг	150
«Сихо мелла...»	151
Даге	152
«Цкъа цхьаммо-м элира...»	154
ТІаьххъара буйса	155
«Со-бере...»	157
«Оьмаро вадийна...»	158
«Лаамна ма-хетта...»	159
«Ца оьшу дог доцу дикалла...»	160
«Юцарх керташ, боца...»	160
«Хьалдолчу, товшдолчу...»	161
«ІиндагІеха таръелла...»	162
«Къыйго, дІо некъайист къарйна...»	163
«Ткъес санна къевкъира...»	164
«Со-м ваьлла дІагІур ву...»	165
«Ца оьшу...»	166
Хьо-м дІаваха	167
«ХІунда мобыту...»	169
«Лан хала дацара...»	170
Беламе делира...	171
«Дахаро вас ца еш, бертахь...»	173
«Адам, ас хьуна ло...»	174
Дов даьлла...	175
«Атта хилац...»	177
«Сан цІарах цІе тоьхна...»	179
Атта дац	180
«Кхъачначух ца Іебаш...»	181
Гина суна...	182

«Вайн белш тІе юьжур ю...»	183
«ТІаьххъара кийрахъ муьрг тоьхна...»	184
«Сагатлой, хІинца а...»	185
«Маллур ю меженаш дегІан...»	186
«Тебеьча, бохам лов...»	187
«Давис-кха, дуьне, хъан!...»	188
Ши хаттар	189
«ДІо лаьтта лам харцол...»	190
«Керла де доладо Іуьйрено...»	191
«Цхъаволчо, букъ тоьхча...»	192
«Ирбина тешнабехк боьгІна...»	193
«Тховса, біаьрга пІелгаш Іуьттуш...»	194
«Бераллехъ ден йишас...»	195
«Къонахчо...»	196
«Кураллех юьйлина...»	197
«Ойланех муьргъетташ...»	198
«Хьо – бакъ бохуш...»	199
«Мокхачу мархаша...»	200
«Кхерч буьзна цІе ягарх...»	201
«Чкъор хуьйцуш...»	202
«Дешнаша-м, вадийна...»	203
«Со ву и дуьненан...»	204
«МогІаршка нисдина...»	205
«КогхІуттуш, гІеттина...»	206
«Куйнан бакъо йоцчо...»	207
«Диканна гІаьттинчу...»	207
«Рицкъа дац къолано...»	208
«Вайна моьтту...»	209
«Ойланаш, верриге...»	210
«Ехка еза ойла...»	211
«Сан байташ...»	212
«Вай тІе-кІел гІишлош йо...»	213
«Цхъаь – куьцехъ хазвина...»	214

«Хаттар до вай...»	215
«Хилийта хыйзина мекхаш...»	216
«Тейогуш лар яцахь...»	217
«Сан байташлахь...»	218
«Хьарам ду шегахьа...»	219
«Стиглан арахь...»	220
«Сийлахь дерг гIаттадой...»	221
«Дахаро, когашка...»	222
Галамах тидамаш	223
«Боданийн кирхьанца...»	224
Аьрзунан дозалла	225
«Серло кхачош...»	226
Бералле некъаш	227
«Буйсанo ийзайo...»	229
Гуьйре йoьлху	230
БIаьстенан басарш	231
«Нохчийн лаьмнаш...»	232
Iаьнан суьйре	234
БIаьстенан мукъамаш	235
ДIабаха хьеший...	236
Новкъа волуш	238
«Буйсанo ийзайo шен Iаьржа аса...»	239
Йочане денош	240
Винчу юьрта	241
Ломахь буйса	242
Аьхкенан буйса	243
БIаьстенан Iуьйре	244
Дагалецамаш	245
«БIаьрхиш санна...»	246
Безаман гIемаш	247
«Безамо къадийна...»	249
«Цкъацкъа суна...»	250
Хьан хазаллех ас хIун дора?...	251

«Набарна гелделла...»	252
Суьйренан азнаш	253
Бехк ма билла...	254
«Дуьххъара сайн кийра...»	255
Гийна, дуьне доладаьлла...	256
Дезчу денца	257
«Безамо сох Iаба кечдинарг...»	258
«Буьйсанан серлонаш толлуш...»	259
Сан хIун дара?..	260
«Цкъацкъа – шийла...»	261
Нохчийн йоIе	262
«Безамо гулдинарш...»	264
«Цъа йоI дагна...»	265
Цъана йоIе	266
«Ойланийн бухбоцчу...»	267
Хаалахь...	269
«Хъан хазалла серлаяьлла...»	270
Ца тайна безам	271
«Безамо, синтIамарх летта...»	273
«ХIумма а ца оьшу...»	274
Хийцаелла хIинца хьо...	275
«Хан яьлла, дуккха хан яьлла...»	276
«Къоналlex чамкхетта...»	277
«Бетгаса теш лъоцш...»	278
ЙоI гича...	279
Цъа хан яра...	280
«Къоналла безамах кхетта...»	281
Дависа	282
Декъалбо хъан безам	283
«Цахиндерг тешийна...»	284
Безаман дакъа	285
«Юха а, сатгийна...»	286
«Кийрара боданах гIуьттуш...»	287

Ахъ «веза» – элира	288
«Байттамал! – Біабргашна...»	289
«Хъох Іехавелла...»	290
«Зезагах таръелла...»	291
«Дукхавеза...»	292
«Юха а хъогаха...»	293
Сьога олу...	294
Доцца аьлча...	295
Нохчийн ловзар	296
Поэмаш	297
Генара аьзнаш	298
Шина тобанан монологаш	340
Ненан узам	350
Йоьхна Іуьйре	359

ХІокху байтийн гуларехъ ца кхета тарлуш долчу дешнийн маъІнийн дошам	365
---	-----

Саидбек Маулетович Дакаев

Волны мыслей

Стихи, поэмы

(на чеченском языке)

Редактор Бурчаев Х.Х.
Корректор Умарова А.А.
Компьютерная верстка Бицаловой А.Т.